

Transformasjonsparadoks;
kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling?

*Komparativ studie mellom begrepsforståelse og praksis i utvikling
av industrielle kulturmiljøer i København og Oslo*

Vignir Freyr Helgason

Masteroppgave

Videreutdanningsmaster i arkitekturvern 2017-2019

Veileder: Grete Swensen

18.04 2020

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo
The Oslo School of Architecture and Design

Innholdsfortegnelse

Abstract / Sammendrag	ii
Library page / Bibliotekside	vi
Forord	vii
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Introduksjon	1
1.2 Problemstilling	5
1.3 Oppbygging	6
1.4 Metode	7
1.5 Litteratur og kilder	16
Kapittel 2: Transformasjon og byomdannelse	18
2.1 Innledning	18
2.2 Bygningstransformasjon	18
2.3 Modernisme, strukturalisme og bytransformasjon (Oslo)	23
2.4 Postmodernisme og byomdannelse (København)	25
2.5 Oppsummering og delkonklusjon	27
Kapittel 3: Case-presentasjon og analyser	29
3.1 Innledning	29
3.2 Norske case	30
3.2.1 Vulkan	30
3.2.2 Kværnerbyen	41
3.3 Danske case	59
3.3.1 Kødbyen	59
3.3.2 Carlsberg Byen	75
3.4 Industrimiljøenes stedsintegritet	89
3.5 Midlertidighet i bytransformasjon og byomdannelse	91
3.6 Oppsummering	94
Kapittel 4: Drøfting	95
4.1 Innledning	95
4.2 Vern og utvikling av byens form	96
4.3 Stedsidentitet og stedsintegritet i bytransformasjon og byomdannelse	101
4.4 Åpen og lukket by	105
Kapittel 5: Oppsummering og konklusjon	112
Litteraturliste	117

Abstract / Sammendrag

Abstract

This master's thesis provides insight into the concept of transformation and its application in practice in the development and management of four industrial cultural environments in Oslo and Copenhagen. Both cities have experienced great pressure in development since the 1990s, where traditional industry has, to a large degree, been closed down and industrial buildings and environments have been transformed to make room for, or adapted to, new use.

Both cities have in common that previously enclosed industrial areas have been opened up and are now an integral part of the city. The projects have been managed and developed differently but have in common that attempts have been made to combine a variety of functions, f.ex. cultural and housing. However, the approach and result of the transformations are different. In the thesis I take a closer look at the different approaches to the transformations and the different conceptual understandings underlying them.

The thesis uses a comparative analysis seeking to investigate the concept of “bytransformasjon” (“urban renewal”) (NO) and the related concept of “byomdannelse” (“urban regeneration”) (DK) and what opportunities and limitations the different conceptual understandings in the respective cities have for the management and development of industrial heritage sites.

The findings of the thesis show that a lesser degree of area protection in Oslo has resulted in developers and their advisers having been able to take great liberties in the respective urban transformations. The solutions may be perceived to be creative with contrasting new construction, but since this approach is often used, the areas begin to look similar. The Danish projects, which are subject to stricter area protection, are perceived as places which have preserved their original industrial character to a greater extent.

In terms of use, the liberal Norwegian approach doesn't seem to lead to more open form for development, whilst the stricter Danish approach seems to lead to the opposite. The analysis and findings of the thesis therefore support what I have called a "transformation paradox" whereby a greater degree of protection leads to a greater degree of sustainable and open form of development.

The paradox is expressed in the transformation strategies in the case studies. The transformation projects in Oslo are to a greater extent seen as one-off events, they have less protection and are perceived as more closed to further development. The Danish projects have a greater degree of openness to functional changes after the transformation, which does not

imply the same changes in form and expression. The Danish industrial sites are managed and developed as urban transformation areas that are more sustainable than the approach used in the Norwegian sites. The approach in the former implies a higher degree of continuity in development. Transformation is not considered a one-off event, but there is a greater awareness of the history that came before and openness for further development after.

Sammendrag

Masteroppgaven gir innsikt i transformasjonsbegrepets forståelse og anvendelse i praksis i utvikling og forvaltning av fire industrielle kulturmiljøer i Oslo og København. Begge byene har fra nittitallet opplevd stort utviklingspress hvor tradisjonell industri er blitt nedlagt og industribygninger og –miljøer har blitt transformert for å gjøre plass til, eller tilpasset, ny bruk.

Begge byene har til felles at tidligere avstengte industriområder har blitt åpnet opp og fremstår i dag som en integrert del av byen. Prosjektene har blitt forvaltet og utviklet ulikt men har til felles at det er gjort forsøk på å kombinere flere funksjoner, gjerne i form av kultur og rekreasjon, næring og bolig. Tilnærmingen og resultatet for transformasjonene er likevel ulike. Oppgaven avdekker ulike tilnæringsmåter ved transformasjonene som kan tyde på at det finnes ulike begrepsforståelse, forvaltning og praksis i København sammenlignet med Oslo.

Jeg undersøker ovennevnte forskjeller med komparativ analyse som vil både forklare begrepet «transformasjon» og det beslektede begrepet «byomdannelse» og hvilke utfall (muligheter og begrensninger) ulike begrepsforståelse i respektive byer har for industriområdenes forvaltning og utvikling.

Oppgavens funn viser at i Oslo har en mindre grad av områdevern resultert i at utviklere og deres rådgivere har kunne tatt seg store friheter i transformasjonene. Løsningene vil kunne oppfattes å være kreative med kontrasterende nybygg, men siden denne tilnærmingen er ofte brukt begynner områdene å ligne på hverandre. De danske prosjektene, som omfattes av strengere form for områdevern, oppfattes som steder som i større grad har bevart sitt opprinnelige industrielle særpreg.

Når det kommer til bruksaspektet viser det seg at den liberale norske tilnæringsmåten virker ikke til å lede til en åpnere form for utvikling sammenliknet med den danske tilnærmingen. Analysene og funnene i oppgaven bygger opp under noe jeg kaller for et «transformasjonsparadoks» hvor strengere grad av vern resulterer i en mer bærekraftig og åpnere form for utvikling.

Paradokset uttrykker seg i transformasjonsstrategiene i de belyste casene. Transformasjonsprosjektene i Oslo ses i større grad som engangshendelser, de har mindre grad av vern og oppfattes som mer lukket for videre utvikling. Det viser seg at de danske prosjektene har en større grad av åpenhet for bruksendringer i etterkant av transformasjon som ikke betinger de samme endringer i form og uttrykk. Dette til tross for at de har strengere grad av vern (delvis eller hele områdefredninger). De danske industriområdene er forvaltet og utviklet som byomdannelsesområder som oppfattes som en mer bærekraftig enn den tilnærmingen som

Transformasjonsparadoks; kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling?

er brukt i de norske områdene. Dette siden tilnærmingen i det førstnevnte innebærer en høyere grad av kontinuitet i utviklingen. Der er transformasjon ikke ansett som en engangshendelse, men det er både en større bevissthet for det som lå der før og åpenhet for videre utvikling etter.

Library page / Bibliotekside

- Tittel (NO): Transformasjonsparadoks; kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling?
Komparativ studie mellom begrepsforståelse og praksis i utvikling av industrielle kulturmiljøer i København og Oslo
- Title (EN): A Transformation Paradox; can stricter heritage protection lead to a more open form of development?
Comparative study between conceptual understanding and practice in development of industrial heritage sites in Copenhagen and Oslo
- Forfatter/
Author: Vignir Freyr Helgason
- Veileder/
Supervisor: Grete Swensen
- Nøkkelord: Transformasjonsparadoks, Transformasjon, bytransformasjon, byomdannelse, bevaringsutvikling, kulturmiljø, industrielle kulturminner, industrielle kulturmiljøer, byutvikling, tilpasset gjenbruk, bærekraftig utvikling, stedsintegritet, stedsidentitet, Åpen form, Åpen by, Oslo, København
- Keywords: Transformation paradox, Transformation, urban transformation, urban renewal, urban regeneration, heritage led regeneration, heritage led development, cultural environment, industrial heritage, industrial heritage sites, urban development, adaptive reuse, sustainable development, place integrity, place identity, Open form, Open city, Oslo, Copenhagen

Forord

Da jeg startet på videreutdanningsmasteren ved AHO tenkte jeg at det ville gi meg en mulighet å sette mine tidligere prosjekter, både fra studier ved KADK i København (2004-2010) og praktisk erfaring som arkitekt og plankonsulent inn i en teoretisk sammenheng.

I min tidligere master fra Kunstakademiets arkitektskole i København (nå KADK) arbeidet jeg med et tverrfaglig og kontekstuet utgangspunkt (både med tanke på byens brukere og form). Stedenes brukere og historie ble på den måten et utgangspunkt og var samtidig med på å danne en ramme rundt prosjektene utvikling. Masterstudiet kulminerte i diplomoppgaven *Beboet bro, en forbindelse i Sarajevo*. Oppgaven ble til etter feltarbeid i Sarajevo. Gjennom kontekstanalyser studerte jeg byens historie og den bygde byens relasjoner til landskapet. Elven Miljacka fascinerte meg og studie av de mange broer som binder byen sammen ledet meg frem til mitt studieområde. Der fikk jeg kartlagt studieområdets funksjoner og bruksmønstre. I analyser og etterfølgende formgivning tok jeg utgangspunkt i metoden «skalaglidning», en arbeidsmåte som handler om å arbeide parallelt med mindre skalaer (bygning og detaljer) og bynivå. Disse erfaringene inspirerer min innfallsvinkel til arkitektur- og stedsanalyser, at de ikke bare omfatter byens form, men også bør innbefatte fokus på byens brukere.

Siden jeg ble ferdig utdannet som arkitekt har jeg arbeidet med eksisterende kontekst, både i plan- og bygningssammenheng. I bygningsprosjekter har jeg fått erfaring med ulike tilnærminger til ombygginger som for eksempel rehabilitering, transformasjon og restaurering. Fra 2018 begynte jeg som seniorrådgiver i Samfunnsavdelingen hos Riksantikvaren hvor jeg har arbeidet med tverrfaglige verne- og utviklingsrelaterte problemstillinger i by- og stedsutvikling. Det overlappende studieforløpet med den erfaringsbaserte videreutdanningsmasteren i arkitekturvern og urbanisme har bidratt positivt til dette arbeidet.

Mine erfaringer har i stor grad påvirket den måten jeg tilnærmet meg denne oppgaven, som baserer seg både på min praktiske fagforståelse og teoretisk kunnskap jeg har ervervet fra videreutdanningen. Utfra min bakgrunn og mitt nåværende arbeid var det derfor nærliggende for meg at oppgaven føyde seg inn i et overlapp av ulike fagdisipliner innen arkitektur, vern og urbanisme - fag som jeg har både teoretisk interesse av, og yrkesrelasjoner til.

Det har vært nyttig at jeg underveis i oppgaveskrivingen har fått anledning til å dele erfaringer og funn fra oppgaveskrivingen gjennom presentasjoner og foredrag på kurs om *Vern, byutvikling og transformasjon* på Arkitektur- og designhøgskolen (AHO) den 15.01 2019 (for erfaringsbasert videreutdanning innen både arkitekturvern og urbanisme, kull 2019-2021)

og kurset *Transformasjon for fremtiden* hos NAL den 11.02.2020. Det å få anledning til å presentere deler av arbeidet, ta imot kommentarer og svare på spørsmål har bidratt positivt til arbeidet med oppgaven.

Jeg vil avslutningsvis rette en takk til min samboer Arnt Vilsoni Arntsen samt til familie, venner, kursansvarlige på videreutdanningsmasterne ved AHO og medstudenter som har både gitt oppbakking og inspirert meg gjennom studiet. Jeg ønsker å takke min kollega Sissel Carlstrøm for korrekturlesing og gode samtaler underveis i oppgaveskrivingen. Sist, men ikke minst, en stor takk til min veileder Grete Swensen for inspirerende dialog og konstruktive bidrag til oppgaven.

Kapittel 1: Innledning

1.1 Introduksjon

Rundt 1980-tallet skjedde en form for paradigmeskifte innen by- og stedsutvikling da den offentlige myndighetens rolle gikk fra å være myndighet («government») til å være en forvalter («governance»)¹. De offentlige myndighetenes rolle endret seg dermed fra å være planlegger til å være forvalter som la til rette for prosjektbasert (utbyggerinitiert / nyliberal) utviklingspraksis. Forvalterens oppgave har siden vært å stille enkelte regulerende krav i byutviklingsprosesser, evaluere og forhandle om løsninger innenfor prosjektene.² Resultatet for kulturminner og kulturmiljøer er at disse blir gjenstand for forhandling når det kommer til spørsmål om bevaring og utvikling.³

Begrepene bevaring og utvikling har historisk sett stått i motsetning til hverandre, men i senere tid har det begynt å endre seg. Begrepenes innbyrdes forhold og utvikling kan grovt inndeles i fire hovedfaser:

1 Før ca. 1975 handlet det mest om bevaring eller utvikling, enten–eller (Venezia-charteret 1964).

2 Etter det europeiske arkitekturvernåret i 1975 vokste det frem et behov for å ta tak i både bevaring og utvikling, side om side (Amsterdam-erklæringen 1975).

3 Utover på 1990-tallet ble det stadig mer aktuelt å arbeide med integrerte løsninger som bevaring gjennom utvikling og se på kulturarven som en ressurs (Granada-konvensjonen 1985, Washington-charteret 1987).

4 I tillegg til å være en ressurs er kulturarven i dag stadig oftere en motor i byutviklingen, og motsetningsforholdet er dermed snudd til utvikling gjennom bevaring (Den europeiske landskapskonvensjonen 2004, Faro-konvensjonen 2005, Unescos 'Recommendation on Historic Urban Landscapes' 2011).⁴

¹ Ellefsen 2008 : 53

² Ellefsen 2008 : 53

³ Ellefsen 2008 : 53

⁴ Riksantikvaren 2017 : 7

Forståelsen av vern og utvikling har dermed utviklet seg fra å se bevaring og utvikling som en form for motsetninger til å bli en form for «bevaringsutvikling» hvor vern er et utgangspunkt for utviklingen.⁵

I bysammenheng har fokuset i økende grad flyttet seg fra ivaretagelse av enkelte kulturminner (for eksempel enkelte bygninger) til ivaretagelse av helheter (kulturmiljøer). Flere institusjoner og fagfolk utviklet på nittitallet stedsanalyseverktøyer for å påvirke utviklingen.⁶ Stedsanalysene vektla blant annet estetiske kvaliteter, landskapsrelasjoner og lokal identitet ved utvikling og forvaltning av det fysiske miljøet. Målet med stedsanalyse var å gi en bedre stedsforståelse i by- og stedsutvikling, for eksempel ved å ivareta kulturmiljøer og sammenhenger. Flere av metodene er fortsatt i bruk.⁷

I vernearbeid har man i senere tid vært opptatt av tverrfaglighet og tilnærme seg vernefaget fra flere sider; bærekraft, klima, miljø og sosialt. Dette kommer ut fra internasjonale føringer som knyttes til begrepet «landskap»; «*Landskap betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer*».⁸ Landskapsbegrepet er sentralt i *Den europeiske landskapskonvensjonen* som ble godkjent av Norge i 2001 og trådte i kraft 2004.⁹ Konvensjonen ble til på bakgrunn av at flere samfunnsfag som geografi, urbanisme, kulturminnefag og kunsthistorie, hadde fra 1970-tallet introdusert landskapsbegrepet for å blant annet studere de urbane sider ved samfunnet.¹⁰

*A deep understanding of the history, culture and architecture of place, as opposed to object buildings only, is crucial to the development of a conservation framework and single architectural commissions should be informed by urbanism and its tools for analyses of typologies and morphologies.*¹¹

⁵ Arkitekt og instituttleder ved AHO, Erik Langdalen etterspør «bevaringsutviklere» i Godø 2017. Riksantikvar Hanna Geiran har påpekt at utviklingen har pågått over tid hvor man har gått fra motsetningene «vern eller utvikling» til å tenke «utvikling gjennom vern» se Geiran 2019

⁶ Miljøverndepartementet 1993, NIBR 2000, Thiis-Evensen 1992, Ellefsen og Tvilde 1991, DIVE-metoden Riksantikvaren 2009 og 2018 og den danske SAVE-metoden, Kulturarvsstyrelsen 2011

⁷ Ifølge NIKU 2015 brukes fortsatt i Norge Thiis-Evensen 1992, Ellefsen og Tvilde 1991, DIVE-metoden Riksantikvaren 2009 og 2018. I Danmark brukes SAVE-metoden, se Kulturarvsstyrelsen 2011

⁸ Miljøverndepartementet 2009

⁹ Miljøverndepartementet 2009

¹⁰ Sonkoly 2017 : 11

¹¹ UNESCO 2005 : 3

Hvor man tidligere innenfor vernefag hadde fokusert på bygninger, viser sitatet over viktigheten av å fokusere, ut fra landskapsbegrepet, på andre områder. Konvensjonen anerkjente at man måtte ta inn over seg en urbanistisk og stedsteoretisk tilnærming.¹² Dette er aspekter som inspirerer min metodologiske fremgangsmåte i oppgaven.

I dagens kulturminneforvaltning finnes det ulike virkemidler for vern av områder. Når det gjelder kulturmiljøer i Norge kan disse enten fredes med utgangspunkt i kulturminneloven eller vernes med utgangspunkt i plan- og bygningsloven gjennom hensynssoner for bevaring. I tillegg kan kulturmiljøer listeføres, som for eksempel gjennom Riksantikvarens NB!-register.¹³ I Oslo har Byantikvaren i Oslo etablert den *Byantikvarens Gule liste* som gir en oversikt over identifiserte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer.¹⁴

I Danmark er kulturmiljøer identifisert i samråd med museene og regulert i kommunale planer.¹⁵ Kulturmiljøer har blitt tillagt stor vekt i Københavns nye kommuneplan, blant annet gjennom tematisk satsing hvor det er utvalgt fire tematiske fortellinger, «*København som hovedstad, København som havneby, Produktionens København og Københavnernes velfærd*».¹⁶

Vern og utvikling av industrimiljøer

I Danmark har prosjektet *Industriens bygningsarv* kartlagt hele Danmarks industrihistorie og har resultert i at 25 områder er utpekt som områder av nasjonal verdi og 161 industrielle kulturminner som kulturminner med regional verdi. Flere av områdene er å finne i København og er blitt helt eller delvis fredet. Industrierkartleggingen i Danmark har endt opp med utvelgelse og områdefredning av et representativt utvalg som inkluderer Kødbyen og deler av Carlsberg Byen. Områdene er blitt forankret i kommunale planer som en del av satsingen «*Produktionens København*».¹⁷ Til sammenligning har Oslo ingen industrielle områdefredninger.¹⁸ Riksantikvaren i Norge har fra 1997 hatt et bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner, opprinnelig med åtte prioriterte anlegg i 1994, i dag utvidet til

¹² Sonkoly 2017 : 11. Den norske kulturhistoriske stedsanalysen DIVE tar utgangspunkt i dette. Den har et medvirkningsaspekt, hvor intensjonen er å involvere medborgerne i utvikling i sine nærsamfunn (Se Riksantikvaren 2009 og Riksantikvaren 2018).

¹³ Riksantikvaren har gjennom NB!-registeret (register over kulturmiljøer av nasjonal interesse i byer og tettsteder) vært med på å identifisere verneverdige kulturmiljøer, men det er opp til kommunene å sikre disse i kommunale planer. Se Riksantikvaren u.å. og Riksantikvaren 2015.

¹⁴ Byantikvaren i Oslo u.å.

¹⁵ Ifølge samtale med Slots- og kulturstyrelsen i desember 2019

¹⁶ Københavns kommune 2015

¹⁷ Københavns kommune 2015

¹⁸ Ifølge Byantikvaren u.å., Riksantikvaren 2020a og Riksantikvaren 2020b

15.¹⁹ Ingen av disse befinner seg i Oslo. Flere av bygningene innenfor områdene i de utvalgte norske casene, Kværnerbyen og Vulkan, befinner seg på *Byantikvarens Gule liste* og innenfor hensynssoner for bevaring.²⁰ Det viser at planmyndighetenes og kulturminneforvaltningens prioriteringer og omfang av kartlegging, verne- og utviklingsstrategier er ulik mellom landene.

På 1990- og 2000-tallet begynte industrihistorien i økende grad å inngå i kultur- og næringsutvikling.²¹ For kulturminneforvaltningen har dette resultert i at man har fått forståelse av at vern og utvikling trenger ikke å stå i motsetninger til hverandre og kulturminner anses i økende grad som ressursgrunnlag og mulige motorer i byutviklingen.²² I senere tid er det blitt påpekt at transformasjoner i Oslo ikke er bærekraftige i den forstand at bevaringsverdig industriarv gjerne blir borte ved videre utvikling i etterkant av den opprinnelige transformasjonen.²³

I København (Danmark) har man på samme tid hatt en mer restriktiv holdning. For industrimiljøene har kartlegging av industriarven resultert i langt mer omfattende miljøvern, i København sitt tilfelle har det ført til hele eller delvise områdefredninger som for i eksempel i den pågående transformasjonen av Carlsberg Byen (2007-, Entasis og Arkitema Architects / Carlsberg Byen P/S) og stadig pågående transformasjon av Kødbyen (2005-, flere arkitekter/utviklere).²⁴ Til tross for strengere form for områdevern, enn vi ser i de norske casene, er Kødbyen under kontinuerlig utvikling som i liten grad går på kompromiss med vernehensyn.²⁵

¹⁹ Jarmund 1994 og Riksantikvaren 2017a

²⁰ Byantikvaren i Oslo u.å.

²¹ Swensen 2012 : 82

²² Riksantikvaren 2017: 7

²³ Se f.eks. Langset 2018

²⁴ Kommunene i Danmark har ansvaret for å identifisere og sikre kulturmiljøene i samarbeid med museene. De tidligere amtene (fylkene) finnes ikke lenger. I Norge er det mer uklart ansvar som fordeles mellom kommune, fylke og stat. Museene har ikke formell rolle i denne sammenheng i Norge. Se Jensen 2019

²⁵ Eksempel på dette er å finne i Arcgency sitt prosjekt fra 2015. Se Arcgency 2015

1.2 Problemstilling

Behov for ny kunnskap

Det ligger i industriområdenes karakter at de utvikler seg og endrer seg i takt med nye behov. Når områdene overlates til ny utvikling oppstår det et spørsmål om hva og hvorledes disse skal utvikles. Det viser ulik grad av kompetanse, forståelse og interesse for de kulturhistoriske verdiene som ligger som bakgrunn for utviklingen. Dagens kulturminneforvaltning tar i høyere grad innover seg at vern betinger bruk av kulturminner og i nyere tid har man derfor begynt å snakke om hvordan kulturminner bør og kan utvikles. Det har vist seg at utviklere har fått øynene opp for verdien i kulturminner, men det er forskjellig i hvor stor grad disse materialiserer seg i utviklingsprosjekter i Oslo.²⁶

Hva betyr dette i praksis? Hvordan tar kulturminneforvaltningen og -utviklere innover seg nyere transformasjonsteorier og -metoder? Som innledningen over viser kan det være behov for oppdatering av kunnskap på det norske transformasjonsfeltet slik at man kan i større grad ta innover seg bærekraftige prinsipper som «midlertidighet» og «kontinuitet» som samtidig sikrer vern og åpenhet for videre utvikling.

Oppgavens mål og spørsmål

Masteroppgaven tar sikte på å avdekke ulik praksis i begrepsforståelse og anvendelse i praksis på både forvaltning og utvikling av tidligere avstengte industriområder i Oslo og København som nå er blitt transformert eller er under transformasjon. Som beskrevet i introduksjonen er det behov for å undersøke «transformasjonsparadokset» og sammenligne norsk og dansk transformasjonsteori og praksis.

Oppgavens mål er todelt, teoridelen har som mål å danne en forståelse for transformasjonsbegrepets betydning i utvikling av kulturhistoriske industrimiljøer i Oslo og København og i analyse- og drøftingsdelen å undersøke konsekvensene for hvordan ulik begrepsforståelse munner ut i praksis.

Oppgaven undersøker konsekvensene av de ulike formene for vernestrategi for områdenes stedsintegritet og stedsidentitet. Dette gjøres gjennom undersøkelser av både byform og byromsbruk, hvor det rettes fokus på konsekvensene av de ulike forvaltnings- og utviklingsstrategiene for områdene.

²⁶ For eksempel utviklingen av Frydenlund bryggeri, Tiedemannsbyen, Kabelgata, Vulkan, Landbrukskvartalet og Kværnerbyen. Se også Langset 2018

Hovedspørsmålene jeg stiller i oppgaven er derfor:

- Hvordan forstås begrepet «transformasjon» og «byomdannelse» i kommunal planforvaltning i Danmark og Norge og hvilke muligheter og begrensninger har de ulike oppfatningene?
- Hvilke konsekvenser har ulik begrepsoppfattelse og de avledete verne- og utviklingsstrategiene for:
 - områdenes stedsidentitet og stedsintegritet?
 - byrommenes bruk og brukernes muligheter i videre utvikling?

1.3 Oppbygging

Opgaven har tre hoveddeler, begrepsdiskusjon, case-analyse og drøfting. Oppgaven er både teoretisk og empiriorientert.

Kapittel to er en teoretisk del som innebærer kritisk drøfting av transformasjonsbegrepet og sikter på å gi økt forståelse for dets betydning. Begrepsdiskusjon belyser begrepet «transformasjon» og det beslektede begrepet «byomdannelse» og undersøker hvordan begrepene er blitt forstått og anvendt i transformasjoner både i Oslo og København.

Det tredje kapittel er en empirisk del som består av case-analyser (beskrivelse og tolkning). Målet for kapitlet er å eksemplifisere transformasjonsbegrepet bruk og konsekvenser for vern og utvikling i praksis. Casene består av industriområder i København og Oslo (anlegg oppført fra ca. 1840 til ca. 1945/1975). Analysene vil belyse utgangspunkt, visjon (mål og ambisjoner) med transformasjonen. Den vil fokusere på byrommene og analysere både form og bruk av disse samt kulturminne-, utviklings- og forvaltningspraksis.

Drøftingsdelen undersøker transformasjonsbegrepets praktiske betydning ut fra casene. Fokus i drøftingen vil være på bytransformasjonenes påvirkning på områdenes stedsidentitet og relasjon til begrepet stedsintegritet. Her vil jeg sammenligne og drøfte hvordan casene ivaretar og formidler industriarven. Det vil samtidig være aktuelt å bringe inn andre teoretiske betraktninger forbundet med stedsutviklings- og vernediskurs for å belyse hvordan byrommet ivaretas gjennom transformasjonen og hvilke mulighetsrom som finnes for videreutvikling. I drøftingen tar jeg også med andre transformasjonseksempler (danske, norske og internasjonale) for å eksemplifisere ulike tilnærminger til transformasjon, vern og utvikling.

1.4 Metode

Ved valg av metode har jeg satt meg inn i ulike måter å studere byform og byliv på. Urbanantropologen Bengt Andersen og sosiologen Joar Skrede peker på at en klassisk dikotomi innen byforskning er forholdet mellom det fysiske og det sosiale.²⁷ I Norge har det blitt gjort flere forsøk på å tilnærme seg faget fra disse to sidene. Fysiske studier har vært preget av strukturalismen hvor arkitektur, med utgangspunkt i morfologiske studier (studier av byens form), har vært argumentert med at kan være et nøytralt kunnskapsgrunnlag for utvikling.²⁸ Urbane bylivsstudier har ofte utelatt den fysiske formen og primært fokusert på sosiale aspekter.²⁹ Aldo Rossi advarer mot denne dikotomien som etter hans syn ved å behandle arkitekturen kun som en objektiv form, gjør at kompleksiteten blir borte.³⁰ Å lese arkitekturens topografi handler om å anerkjenne verdiene som ligger i arkitekturen og anerkjenne at bygningene og byen relaterer seg til hverandre på en mer kompleks måte.³¹

I Norge har noen forsøk blitt gjort på å forene arkitektur og sosiologi, blant annet har sosiologen Dag Østerberg introdusert begrepet «socio-materielt handlingsfelt». Med dette forsøkte han å «*sammentenke sosialitet og materialitet til en socio-materiell helhet. Det innebærer å forene sosiologi og arkitektur, eller sosiologi og geografi.*»³² Østerberg bruker en historisk materialistisk tilnærming for å organisere det socio-materielle landskapet.³³ Metoden har senere blitt kritisert siden han ikke fokuserer på relasjonen mellom endringer.³⁴ Østerberg sin arkeologiske tilnærming med organisering av byrommet i fire relativt uavhengige og statiske lag egner seg ikke til beskrivelse og studier av bytransformasjoner.³⁵

Når det gjelder sosiologiske aspekter i byutviklingen i Danmark har arkitekten og urbanisten Jan Gehl vært toneangivende. Han har inspirert flere arkitekter til å ha en urbanistisk innfallsvinkel til sin arkitekturpraksis.³⁶

²⁷ Andersen og Skrede 2019 : 8. Hilde Haslum påpekte dette også i sin avhandling, se Haslum 2008 : 1

²⁸ Se Børrud 2009 og Ellefsen og Tvilde 1991

²⁹ Som for eksempel verktøyet *socio-kulturelle stedsanalyser*, se Ruud et al. 2007

³⁰ «...those who have attempted to develop only one aspect, insisting either on a position of objectivity in urban research or on autonomy of forms, have always taken the wrong road. These interpretations are erroneous because they obscure the complex nature of architecture. I have tried to show that to read topography as an architect means to recognize the formal values inherent in it, and above all to create a reference to design. The nature of a building is thus born from the nature of its city.» Rossi 1982 : 179

³¹ Rossi 1982 : 179

³² Østerberg 1998 og Deichman-Sørensen et. al 1990 : 66. Begrepet baserer seg på et anerkjent begrep innen sosiologi, «handlingsfelt» («task scape») som fokuserer på brukeres bosettings- og bruksmønstre.

³³ Haslum 2008 : 23

³⁴ Haslum 2008 : 23

³⁵ Haslum 2008 : 23

³⁶ Basert på egen fagforståelse og erfaring som student i København fra avdelingen by og bygning hvor feltarbeid, brukere og bylivsstudier dannet i flere tilfeller utgangspunkt for prosjektene. Som eksempel på

Arkitekten og forskeren Hilde Haslum påpekte i sin avhandling at når det kommer til å studere arkitektur og sosio-kulturelle bytransformasjoner er det ofte en del mangler.³⁷ Urbane teorier har ofte fokus på sosio-kulturelle eller sosio-økonomiske sider av bytransformasjon og studiene fremstår ofte som uavhengig av arkitektur og byrom («architectural space»)³⁸. Ifølge Haslum finnes det ulike måter å studere bytransformasjon på:

..en måte å studere bytransformasjon som samspill mellom forskjeller i produksjon av arkitektur og produksjon av sosiale rom gjennom individuelle praksiser. Byområder transformeres over tid: ved at de bygges om og ved at de tas i bruk på nye måter, av nye grupper. Transformasjonsbegrepet innebærer også en forståelse av permanens eller endringsmotstand: av at ikke alt endrer seg, av at ikke alt er nytt. Byens arkitektur er bærer av former for lovmessighet i forholdet mellom samfunnsendring og omgivelsesproduksjon, og i forholdet mellom det private og det kollektive.³⁹

Hennes tilnæringsmåte baserer seg blant annet på filosofen og sosiologen Henri Lefebvre sine teorier som gir måter å forstå byen som «urban form», som både rommer fysisk form og funksjoner.⁴⁰ Lefebvre beskriver «urban form» som den rene formen. Formen ikke forstått i sammenheng med innhold, men som en abstraksjon assosiert med handling.⁴¹

The urban is both form and receptable, void and plenitude, superobject and nonobject, supraconsciousness and the totality of consciousnesses It is associated with the logic of form and with the dialectic of content (with the differences and contradictions of content).⁴²

Lefebvre beskriver i sitatet over at «urban form» rommer både form og funksjon (som også kan forstås ut fra arkitektur som «program» eller sosiologisk som «handling»). Han forklarer nærmere hva som ligger i dette ved å beskrive urban form som tosidige strukturer,

hvordan denne erfaringen munter ut i praksis kan ses i mange prosjekter av en av mine tidligere medstudenter, Ellen O’Gara, som har en slik tilnærming med sin praksis, «Platant». Gehl sin egen arkitektpraksis «Gehl Architects» har også slik tilnærming.

³⁷ Haslum 2008 : 7

³⁸ Haslum 2008 : 7

³⁹ Haslum i Aspen 2005 : 213

⁴⁰ Lefebvre 1991 og Lefebvre 2003

⁴¹ Lefebvre 2003 : 118-119

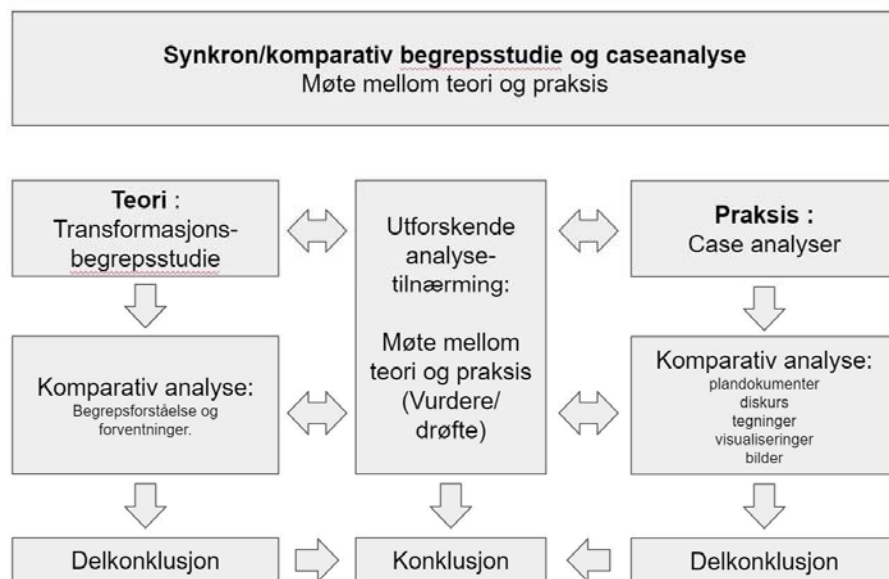
⁴² Lefebvre 2003 : 119

morfologiske strukturer (for eksempel områder, monumenter, bygninger, gater og plasser) og sosiologiske strukturer (som består blant annet av sosial atferd, nettverk og fellesskap).⁴³ Ifølge hans forståelse er det en relativ uavhengighet mellom form og innhold.⁴⁴ Dette er et perspektiv som har inspirert min tilnærming til hvordan jeg studerer form og funksjon i transformasjonsprosjektene gjennom byformanalyser (utfra estetisk stedsanalysestradisjon basert på byens romnivåer og stedsintegritetsbegrepet) og byroms- og bruksanalyser (gjennom begrepene «handlingsfelt» («task scape») og «midlertidighet» («temporality»)).

Som metodisk tilnærming har jeg i oppgaven både et teori- og praksisblikk (se fremgangsmåten skjematisk forklart på fig. 1.4.1). Jeg bruker min bakgrunn og fagforståelse som arkitekt i analyse av casene. Samtidig undersøker jeg transformasjons- og byomdannelsesbegrepene betydning i København og Oslo for å se hvordan teori har påvirket praksis.

Fig. 1.4.1

Synkron / komparativ begreps- og case-analyse, skjematisk forklaring av tilnæringsmåte / metode. Inspirert av skjematisk forklaring for synkron diskursanalyse, se Miege og Oevermann 2015.

© Vignir Freyr Helgason 2020

⁴³ Opprinnelig sitat: «Structures are also twofold: they are morphological (sites and situations, buildings, streets and squares, monuments, neighborhoods) and sociological (distribution of the population, ages and sexes, households, active or passive population, socioprofessional categories, managers and the managed)», se Lefebvre 2003 : 116

⁴⁴ Lefebvre 2003 : 119

Å behandle analysene på den måten har jeg gjort blant annet på bakgrunn av Haslums kritikk av Østerbergs sosio-materielle metode som forsøker å forene sosiologi og arkitektur.⁴⁵ Jeg, som Haslum også gjør i sin avhandling, tar utgangspunkt i Lefebvre sitt utgangspunkt at form og funksjon kan tolkes relativt uavhengig av hverandre. Case-analysene er dermed ikke ment å være rene estetiske stedsanalyser eller rene sosiologiske analyser, men innebærer begge aspekter, både analyser av byrommenes form og deres funksjon.⁴⁶

Jeg tolker kildematerialet både utfra et arkitekturperspektiv, basert på egen fagtradisjon og fagforståelse hvor jeg ikke ser arkitektur og urbanisme som to adskilte fagtradisjoner.⁴⁷ Arkitektur omfatter både form og funksjon, byform og byliv. Målet er å finne ut av hvordan transformasjonsbegrepets forståelse (og forventninger knyttet til det) påvirker utviklingen av byrommene, eller «byromsproduksjonen».⁴⁸

Komparative case-analyser

Jeg baserer min metodiske tilnærming i case-analysene på en komparativ analysemåte som er både kontrasterende og analytisk.⁴⁹ Jeg legger i analyse av casene vekt på diakron sammenligning (som grunner i en samfunnsvitenskapelig tilnærming), hvor historisk utvikling over tid vektlegges. Dette krever flere enheter/case enn om jeg hadde valgt en synkron analyse (historievitenskapelig tilnærming som krever mer arbeid med primærkilder). Den diakrone sammenligningen vil nødvendigvis resultere i et høyere abstraksjonsnivå og et mindre fokus på den historiske konteksten som omgir enhetene.

Komparative analyser har gjerne både undersøkelsesnivåer og undersøkelsesenheter.⁵⁰ I mitt tilfelle vier jeg fokus til det lokale undersøkelsesnivået (områder i det enkelte case avgrenset som vist over) og transnasjonal sammenligning. Når det gjelder undersøkelsesenheter har jeg først og fremst fokus på byromsundersøkelser som jeg undersøker utfra kvalitativ estetisk stedsanalysetradisjon og byrommenes bruk. Jeg vil i tillegg

⁴⁵ Haslum 2008 : 23

⁴⁶ Tilnæringsmåten er inspirert av Hilde Haslum som har påpekt i sin doktorgradsavhandling at sosiologiske studier ofte ikke omfatter arkitektoniske romspekter, se Haslum 2008 : 8-9

⁴⁷ Ikke ulikt Aldo Rossi sin tilnærming (Aldo Rossi 1982 : 179). Jeg tok master i arkitektur fra Kunstakademiets arkitektskole i København, Danmark fra avdelingen *By og bygning*. Arbeidsmetodene baserte seg på urbanistiske/sosiologiske studiemåter med utgangspunkt i feltarbeid og bylivsstudier som kom først før arkitekturprosjektene ble til. Den videreutdanningsmasteren jeg tar nå ved AHO har hatt overlapp mellom urbanisme og arkitekturvern, noe som har vært nyttig for denne oppgaven. Mitt arbeid innen by- og stedsutvikling innen Riksantikvarens Samfunnsavdeling har også en tverrfaglig tilnærming som knytter seg til landskapsbegrepsforståelsen forklart tidligere i dette kapittel.

⁴⁸ «Byromsproduksjon» er et begrep basert på Lefebvre 1991

⁴⁹ I valg av tilnæringsmåte har jeg basert meg på kapittelet *Å arbeide komparativt* av Melve i Melve og Ryymin 2018 : 70-75

⁵⁰ Se nærmere forklaring på undersøkelsesnivåer og enheter i Melve og Ryymin 2018 : 70-75

se på vernestatus, eierform (kommunalt eller privat eierskap) og forvaltningsprinsipp, for å kunne bruke dette i drøftingen og kunne si noe om mulige endringer av fremtidig bruk.

Valg av case

Jeg har valgt å basere mitt utvalg på områdetypologi redegjort for i industriområdekartlegging utført av danske museer og Dansk bygningsarv A/S.⁵¹ Nærheten til den tette by gjør disse områdene særlig attraktive for utbygging og/eller transformasjon.⁵² Det er av den grunn få gjenstående områder i de respektive byene, Oslo og København. Jeg har forsøkt å parre områder av liknende type og størrelse og tatt med i betraktning avstand til sentrum i de respektive byene. Jeg har valgt ut fire case, to i hver by.

Fig. 1.4.2.

Illustrasjonene viser de vesentligste industriområdetypene i Danmark.

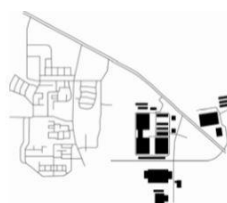
De væsentligste områdetyper er:

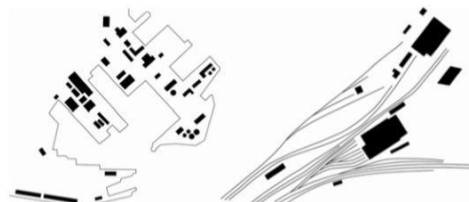
Industriområde i den tette by 1840 – 1945

Industriområde i forstaden 1930 – 1975

Industriområde i landdistrikterne 1930 – 1975

Industriområde knyttet til transport: havne og jernbanearealer 1840 – 1975

Hentet fra *Genanvendelse af industriens bygningsarv*, av Dansk Bygningsarv A/S, 2011, s. 41.
© 2011 Dansk Bygningsarv A/S.

Den ene områdetypen er «*Industriområde i den tette by*» som kjennetegnes ved at disse ble bygget i 1840-1945 som enklaver i byen. De områdene jeg har valgt av denne typen er Vulkan (Oslo) og Kødbyen (København). Vulkan ble opprinnelig transformert i 2004-2010 og innebærer en hensynssone med listeførte bygninger (på Byantikvarens gule liste). Omdannelsen av Kødbyen ble startet i 2005 og er stadig pågående, området omfatter både bygnings- og områdefredninger.

⁵¹ Dansk bygningsarv A/S 2011. Se Fig. 1.4.2.

⁵² Birket-Smith 2007 : 20

Den andre områdetypologien er «*Industriområder knyttet til (havne- og) jernbanearaler 1840-1975*», disse ligger sentrumsnært, men i nærheten av en jernbanestasjon. I Kværnerbyen (Oslo) har det pågått transformasjon til den dag i dag. Området innebærer listeførte bygninger (på Byantikvarens gule liste og noen hensynssoner). Carlsberg Byen har vært under omdannelse siden 2007, området har flere fredete bygninger og er delvis områdefredet.

De norske industrielle kulturmiljøene som studeres i denne oppgaven innebærer kulturminner oppført på *Byantikvarens Gule liste* og Kværnerbyen er samtidig å finne som transformasjonsområde («T-område») i kommuneplanen. Vulkan er i dag definert som «*utviklingsområde sentrumsranden og knutepunkter*» (omfatter nyere bebyggelse) og «*Bebyggelse og anlegg, nåværende*» (den delen som omfattes av bevaring).⁵³

De danske industrimiljøene omfattes av kommunens tematiske kulturarvsatsing hvor disse inngår i fortellingen om «*Produktionens København*». Carlsberg Byen er samtidig utpekt som bevarings- og utviklingsområde innenfor kategorien «*byomdannelsesområde*» hvor både ny og bevaringsverdig bebyggelse inngår.⁵⁴

Byromsstudier

Sosialantropologen Tim Ingold har forklart begrepene «landskap» og «handlingsfelt» som midlertidige, som sammen utgjør et sted.⁵⁵ Ifølge Ingold utgjør «handlingsfeltet» menneskers aktive og midlertidige handlinger i «landskapet» og sammen utgjør «landskapet» og «handlingsfeltet» stedet. Begrepet «midlertidighet» («temporality»), «landskap» («landscape») og «handlingsfelt» («task scape») relaterer seg dermed til hverandre. «Landskapet» innebærer fysiske egenskaper, mens handlingsfeltet utgjør mangfold av aktiviteter.⁵⁶

Med bakgrunn i ovenstående undersøker jeg midlertidigheten som oppstår i industrimiljøene som er blitt valgt ut som case på to måter, byrommet som form (relatert til «landskap») og byrommene utfra deres bruk (som «handlingsfelt»).

⁵³ Informasjon hentet fra PBE sin nettløsning *Planinnsyn* 07.03.2020

⁵⁴ Københavns kommune 2019d

⁵⁵ Ingold 1993

⁵⁶ «*Just as the landscape is an array of related features, so – by analogy – the taskscape is an array of related activities.*», se Ingold 1993 : 158

Analyse av byrommenes form

På begynnelsen av nitti-tallet ble det utviklet en del stedsanalyseverktøy med ulike innfallsvinkler og mål.⁵⁷ Noen av de mest brukte i dag er *Estetisk Byforming* (Thiis-Evensen 1992), *DIVE - kulturhistorisk stedsanalyse* (Riksantikvaren 2009 og 2018) og *Realistisk byanalyse* (Ellefsen og Tvilde 1991).⁵⁸ Det finnes svakheter og styrker ved ulike metoder og erfaringene tilsier at deler av metodene brukes om hverandre alt etter hva som fokus og mål med stedsanalysen.⁵⁹

Stedsanalyseverktøyet *DIVE* er kulturhistorisk verdibasert med mål om å identifisere bevaringsverdige kulturmiljøer og definere handlingsrom for utvikling i samråd med lokale aktører.⁶⁰ Jeg vurderer det slik at metoden er for omfattende i lys av antall case i oppgaven som er nødvendig for å gjøre en komparativ analyse. I tillegg oppfatter jeg at metoden i liten grad fanger opp romlige sammenhenger mellom kulturmiljøet, landskapet rundt og byrommene innenfor kulturmiljøet som er nødvendig for meg for å besvare oppgavens spørsmål i forbindelse med stedsintegritet.⁶¹

Realistisk byanalyse er et stedsanalyseverktøy basert på morfologisk tradisjon.⁶² Den er en form for strukturanalyse og har fokus på plan, men tar ikke for seg tredimensjonale/estetiske perspektiver og sammenhenger slik som analysemetoden *Byens uttrykksformer* gjør.⁶³ Analysetilnærming handler om tilpasning hvor eksisterende bygninger, landskap og elementer i byrommene skaper helheter som ny utvikling bør hensynta.⁶⁴ Metoden retter seg mot byrom, deres egenart og estetiske helhet.⁶⁵ Styrken med metoden er at den tar for seg kontekstuelle sammenhenger i ulike nivåer, det vil si relasjoner mellom by, landskap og byrom. Den egner seg for å overordnet vurdere sammenhenger og sammenligne resultat mot visjonene i utviklingsprosjektene. Jeg oppfatter *Realistisk byanalyse*, på samme måte som *DIVE*, at den fokuserer først og fremst på strukturer i plan fremfor romlige sammenhenger. Jeg vurderer derfor *Byens uttrykksformer* som bedre egnet.

⁵⁷ Se f.eks. Tennøy og Saglie 2000, Miljøverndepartementet 1993 og NIKU 2015

⁵⁸ *Estetisk Byforming* (Thiis-Evensen 1992), *DIVE-kulturhistorisk stedsanalyse* (Riksantikvaren 2009 og 2018) og *Realistisk byanalyse* (Ellefsen og Tvilde 1991) er blant de fem mest sentrale kvalitative stedsanalyseverktøyer ifølge NIKU i oppdrag for KMD, se NIKU 2015

⁵⁹ Tennøy og Saglie 2000 : 9

⁶⁰ Riksantikvaren 2009 og 2018, Kulturarvsstyrelsen 2011

⁶¹ «3D-studier og -illustrasjoner er ikke nødvendig for å gjennomføre en DIVE-analyse med godt resultat, og behovet bør derfor tydeliggjøres i bestillingen» Riksantikvaren 2018 : 13

⁶² Ellefsen og Tvilde 1991

⁶³ Thiis-Evensen 1992

⁶⁴ Thiis-Evensen 1992

⁶⁵ Thiis-Evensen 1992 : XV

UNESCO har anbefalt at begrepet integritet benyttes i vurderinger av kulturmiljøer i endringsprosesser.⁶⁶ Integritetsbegrepet er blitt forklart slik at det innebærer funksjonelle, strukturelle og visuelle aspekter:

Integritetsperspektivet beskriver på by-/områdenivå kulturarvens funksjonelle, strukturelle eller visuelle grad av intakthet. 'Funksjonell integritet' kan for eksempel bety at bruken av bygningene i et miljø (elementene i et system) eller i en industriell produksjonsprosess (produksjonsutstyret) er intakte og virksomme i dag. 'Strukturell integritet' beskriver i hvilken grad elementene er fysisk intakte, eksempelvis hvor lesbar den opprinnelige helheten i nevnte renessansebyplan fremdeles er i dagens by. 'Visuell integritet' handler om hvor helhetlig bevart de funksjonelle og/eller strukturelle karaktertrekkene er i forhold til det opprinnelige bybildet.⁶⁷

Jeg velger å følge UNESCOs anbefaling og setter derfor fokus på transformasjonenes innvirkning på områdenes stedsintegritet.⁶⁸ I analysene settes først og fremst fokus på visuell og strukturell integritet siden de casene som er valgt ut er alle gjenstand for transformasjon hvor nettopp endring av bruk fra industri- til byrelaterte funksjoner er målet. Funksjonell integritet er derfor mindre relevant å undersøke i dette tilfelle.

Jeg har valgt å bruke en blandet tilnærming hvor jeg i stor grad bruker analysemetoden for estetisk byforming, *Byens uttrykksformer*, i tillegg til å fokusere på integritetsperspektiver.⁶⁹ Formendringer innenfor casene analyseres etter *Byens uttrykksformer* sin inndeling av byen i tre romnivåer; landskaps-, bebyggelses- og møbleringsnivå (som omfatter byrom).⁷⁰ Analysene fokuserer i tillegg på samvirket nivåene imellom.⁷¹

⁶⁶ Riksantikvaren 2017 : 10 og Riksantikvaren 2009: 19

⁶⁷ Riksantikvaren 2009: 19

⁶⁸ Integritetsperspektiver er beskrevet i DIVE, kulturhistorisk analysemetode, se Riksantikvaren 2009: 19

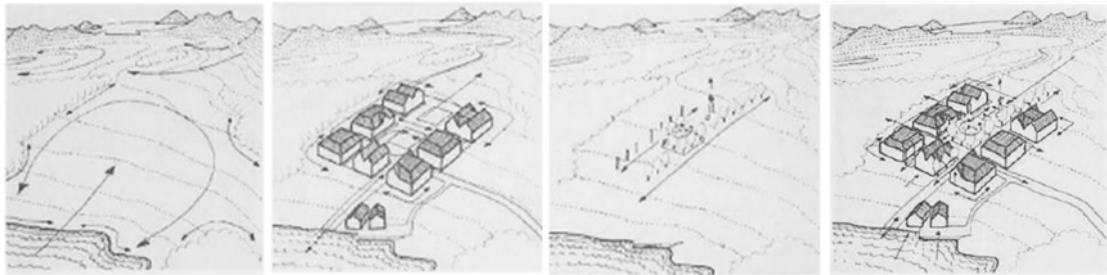
⁶⁹ Thiis-Evensen 1992 er trukket frem som en av de mest brukte kvalitatív-estetiske stedsanalysemetodene i Norge ifølge NIKU 2015.

⁷⁰ Thiis-Evensen 1992. Se Fig. 1.4.3.

⁷¹ Thiis-Evensen 1992.

Fig. 1.4.3

Illustrasjonene viser byens tre romnivåer, landskaps-, bebyggelses- og møbleringsnivå samt samvirket mellom romnivåene.

Hentet fra Miljøverndepartementet. (1993). *Stedsanalyse: Innhold og gjennomføring: Veileder*, av Miljøverndepartementet, s.43. © Thomas Thiis-Evensen 1992

Her undersøker jeg først og fremst hvordan de historiske strukturene danner føringer, og hvordan de og de nye byrommene de inngår i oppleves etter transformasjonen. På grunn av antall caser har jeg et overordnet nivå på analysene. Min metodiske tilnærming krever at jeg i høy grad bruker min fagforståelse som arkitekt.

Studie av byrommenes bruk

Bytransformasjon kan studeres «som samspill mellom forskjeller i produksjon av arkitektur og produksjon av sosiale rom gjennom individuelle praksiser.»⁷² Målet med bruksanalysene er å få oversikt over hvordan både «midlertidighet» brukes underveis i transformasjonene og hvilket rom det er for midlertidige funksjoner å oppstå etter transformasjonen. Dette for senere å kunne sammenligne og drøfte casene i forhold til oppgavens spørsmål knyttet til bruksendringer og paradokset om at et strengere grad av vern kan resultere i en åpnere form for utvikling.

Det sosiologiske perspektivet er viktig for å finne ut av hvilke rammer det materielle rommet har skapt for brukere og hvor åpne de er for brukernes påvirkning i ettertid av transformasjon fra industrirom til byrom.⁷³ Begrepene «handlingsfelt» («task scape») og «midlertidighet» er sentrale i min tilnærming for å betrakte og studere byrommenes funksjon.

En planlagt form for midlertidighet kan beskrives som «temporær urbanisme» som har vært et strategisk virkemiddel i byplanlegging.⁷⁴ Det er en form for planlagte aktiviteter som

⁷² Haslum i Aspen 2005 : 213

⁷³ Baserer meg på Melve og Ryymin 2018: 33. Jeg legger til grunn en eklektisk (søkende) tilnærming til hvordan ulike teorier kan kaste lys over resultater for å ikke binde på forhånd en til en bestemt tolkningsramme.

⁷⁴ «Temporær urbanisme» kan ses i sammenheng med kulturbasert byutvikling (Florida 2002, Florida 2008 og Landry 2000) hvor fokus på opplevelsesøkonomi har preget hvordan planleggere og politikere utvikler og programmerer byens rom. Se også Jørgensen 2011.

kan ha sosiale, økonomiske, fysiske og miljømessige funksjoner.⁷⁵ Den sosiale delen går gjerne på medvirkning, å aktivere lokalbefolkningen og danne nettverk.⁷⁶ Den økonomiske siden går blant annet på branding og tiltrekningskraft og kan resultere i gentrifisering.⁷⁷ Det kulturelle kan være et forsøk på å innføre en ny «stedsidentitet» ved å bruke kunst og kultur som tiltrekningskraft for innbyggere. Det fysiske og miljømessige kan gå på å teste ut løsninger, binde områder sammen og gjenbruke områder.⁷⁸

Analysene av byrommene vil vurdere byrommenes åpenhet ved blant annet å se på grensen mellom privat og offentlig og rom for midlertidige funksjoner.⁷⁹ Bruksanalysene er basert på kvalitative vurderinger av bruk og muligheter for bruk i byrommene. Her vurderer jeg et mangfold av kilder, visjoner, forvaltningsplaner, omtale i media om events i tillegg til egne befaringer og erfart bruk av områdene.

1.5 Litteratur og kilder

Litteraturen som danner grunnlag for oppgaven (derav begrepsstudiene) er, i lys av oppgavens kompleksitet, mangfoldig. Den dekker blant annet kulturminne- og planforvaltning, arkitektur- og stedsteori. Jeg bruker skriftlige kilder og et spekter av historiefaglige metoder for best mulig å kunne svare på de spørsmål oppgaven stiller. Fysisk verden kan være kildemateriale, slik som språk kan materielle kilder gjengis i mangfold av medier. Jeg bruker derfor bilder (både egne bilder tatt på befaringer og andre bilder fra transformasjonsprosessene) og kart som integrert del av mine analyser. Undersøkelsen av de materielle kildene kommer ikke istedenfor de skriftlige, men utfyller dem. I skrivingen har jeg forsøkt å ha en åpen tilnærming, samle og tolke relevant informasjon og sette i sammenheng materielle og skriftlige kilder for å få et nyansert og helhetlig bilde av transformasjonsprosessene i casene denne oppgaven belyser.⁸⁰

Case-studiene har jeg studert ut fra empirisk materiale i tillegg til besiktelser og bruk av byrommene i København og Oslo. Utviklingen av områdene i Oslo er blitt fulgt fra jeg flyttet til byen i 2011. Utviklingen av Kødbyen er blitt fulgt i årene jeg bodde i København under studietiden i 2004-2011, i tillegg til flere besøk til byen og industriområdene gjennom

⁷⁵ Jørgensen 2011 : 72

⁷⁶ Jørgensen 2011 : 72

⁷⁷ Jørgensen 2011 : 72

⁷⁸ Jørgensen 2011 : 54 og Jørgensen 2011 : 72

⁷⁹ Valg av metode er bl.a inspirert av Gehl 1980.

⁸⁰ Baserer meg på Eyvind Heldaas Seland sitt kapittel *Å arbeide med materielle kilder* i Melve og Ryymin 2018: 157 og 164

årene. Særskilte befaringer i Kødbyen og Carlsberg Byen ble gjort 29.11-01.12.2018, 03.-05.12.2019 og 17.-19.01.2020.

Dokumentene som vil danne utgangspunkt for case-analysene befinner seg på tre nivåer, statlige, regionale/kommunale og lokale (selve casene):

Statlige kilder:

- Kulturminnelov, definisjonen av fredning i Danmark og Norge.

Regionale/kommunale kilder:

- Planlegging må forholde seg til kulturmiljøets/kulturminnenes verne- og fredningsbestemmelser i kommunale planer. Jeg vil sammenligne disse forholdene i casene mellom København, Danmark og Oslo, Norge.

Lokale kilder:

- Situasjon før transformasjon: Planer, kart og bilder av situasjonen før transformasjon.
- Visjon og gjennomføring av transformasjon: Vedtatte planer, kart, bilder og visualiseringer.

Jeg hadde i tillegg et møte med Mathias Nordby, planlegger i København kommune og Jacob Hartmann prosjektleder i Teknik og miljøforvaltningen 5. desember 2019 for å bli kjent med verne- og utviklingstilnærmingen i den nye kommuneplanen og midlertidig bruk i planleggings- og utviklingsprosesser.

Datainnsamling ble stoppet den 10. april 2020

Kapittel 2: Transformasjon og byomdannelse

2.1 Innledning

Kapitlets mål er å gi bedre forståelse for transformasjonsbegrepets kompleksitet, innsikt i ulike ideologiske utgangspunkt og forskjeller i forståelse på bygnings- og bynivå. Teoridiskusjonen er ikke ment å være for omfattende eller komplett, men den skal kontekstualisere casene med tanke på begrepsforståelse og de ulike diskurser som pågår i Norge og Danmark. Senere i avhandlingen vil drøfting av både begrepskapittelet og case-analysene si mer om ulike forståelse, bruk og forventning knyttet til industrielle områdetransformasjoner når det gjelder andre aktører (arkitekter, utviklere og myndigheter).

Jeg begynner med å diskutere begrepet på bygningsnivå og senere på bynivå for siden å sette de ulike forståelsene i bredere kontekst i drøftingen. Innledningsvis vil jeg forklare transformasjonsbegrepets tilknytning til vernediskurs og introdusere sentrale fagpersoner både i Norge og Danmark som har vært toneangivende for begrepsforståelse og praksis.

På bynivå introduserer jeg to begreper, på den ene siden begrepet «transformasjon» som brukes i kommuneplanen i Oslo (på bynivå) og begrepet «byomdannelse» som brukes i kommuneplanen i København. Kapitlet vil forklare forskjellene mellom begrepene «transformasjon» og «byomdannelse» og hvordan de kan relateres til ulike ideologiske utgangspunkt («modernisme»/«strukturalisme» og «postmodernisme»). Dette legger grunnlag for å undersøke bytransformasjon og byomdannelse i case-analysene i neste kapittel og drøfte konsekvenser for ulike begrepsforståelse i kapitlet deretter.

2.2 Bygningstransformasjon

For å belyse begrepet transformasjon og dets betydning i vernesammenheng er det viktig å se på de fundamentale begrepene og nyansene som ligger i de engelske begrepene «restoration» og «preservation». Det som ligger i begrepet «preservation» er målet om å bevare og sikre et objekts tilstand lengst mulig med minst mulig inngrep. Begrepet «restoration» har historisk sett rommet flere tilnærminger og forståelser. Begrepet er blant annet brukt i den betydning at endringer kan gjøres synlige, enten i form av kreativ tilnærming hvor eldre bygninger blir brukt som inspirasjon til ny og «bedre» utgave, en form for parafrasering hvor restaureringen

resulterer i endringer gjort etter daværende mote.⁸¹ Et norsk eksempel på dette er Gol stavkirke som ble på 1880-tallet flyttet til Bygdøy og restaurert med Borgund stavkirke som forbilde.⁸²

Fra 1960-tallet ble en annen tilnærming rådende og et anerkjent som prinsipp innenfor restaureringspraksis. Tilnærmingen ble anerkjent blant annet på bakgrunn av det internasjonale traktatet Veneziacharteret fra 1964 som angir et form for rammeverk for bevaring og restaurering av historiske bygninger.⁸³ Et av rådene gikk ut på at nye inngrep skulle kontrastere og kunne synlig skilles fra det originale og autentiske materiale.⁸⁴ Overført på bygningsarbeider var dette tenkt for å oppnå en form for ærlighet i ombygginger ved å skille mellom gammelt og nytt. En av intensjonene var at tiltakene skulle kunne reverseres slik at ettertiden skulle kunne søke kunnskap i og bygge videre på det opprinnelige, autentiske, materialet.

En forventning om kontrastfylt transformasjon er en tradisjon som kan spores tilbake til den italienske arkitektens Carlo Scarpas restaureringsprosjekter, som blant annet i hans arbeider med Castelvecchio museet i Verona (1953-65).⁸⁵ Hans tilnærming her bør ses i lys av verneideologien som fremkommer i Veneziacharteret (1964).⁸⁶ Scarpa tar utgangspunkt i historiske bygninger og bruker dem som ressurs for å skape moderne arkitektur. Han ignorerte ikke det historiske materialet, men integrerte historiske lag fra bygninger som elementer for å skape en spenning mellom gammelt og nytt.⁸⁷

Den norske arkitekten Sverre Fehn (1924-2009) og den danske arkitekten Johannes Exner (1926-2015) var sentrale i å introdusere denne kontrasterende tilnærmingen med deres restaureringer i respektive land, men også gjennom sin undervisning og øvrig praksis. Exner ble uteksaminert fra Kunstakademiet i København 1954 og var fra 1965 tilknyttet Arkitektskolen i Århus, i begynnelsen som lektor og leder av restureringsavdelingen. Han gjorde seg bemerket med arbeid av eksisterende kirker.⁸⁸ Fehn var professor ved AHO, Arkitektur- og designskolen i Oslo, fra 1971-1995.⁸⁹ En av Fehns mest anerkjente verker er Storhamarlåven som ble til Hedmarksmuseet på Domkirkeodden i Hamar.

⁸¹ Muñoz Viñas 2005 : 20 og 25

⁸² Hegard 1984: 37-38, 298 og Christie 1988 : 3

⁸³ ICOMOS 1964

⁸⁴ En måte å forstå autentisitet på (utfra kunsttradisjon) er å måle hvor fortrolig en del av den kreative prosessen og den fysiske utførelsen var og effektene av arbeidet var over tid, se Jokilehto 1999 : 296. Nicolai Bo Andersen kommer også inn på dette i Harlang et al. 2014 : 30

⁸⁵ Jokilehto 1999 : 314-315

⁸⁶ ICOMOS 1964

⁸⁷ ICOMOS 1964 og Jokilehto 1999 : 314-315

⁸⁸ Wikipedia 2017

⁸⁹ Wikipedia 2019

Transformasjonsbegrepet er et relativt nytt begrep i arkitektursammenheng og oppstod på 1970-tallet da industriområder ble frigjort for ny utvikling.⁹⁰ Etnologen Arne Lie Christensen forklarer begrepet ut fra endring i bruk og påpeker samtidig at begrepet «*transformasjon*» brukes gjerne når bygningsmiljøer gjennomgår totale forvandlinger.⁹¹ Transformasjonsbegrepet kommer fra det latinske begrepet «transformare» og betyr å «omforme».⁹² Historisk sett har arkitekter innført begreper fra andre fag, så det kan hjelpe å se på hvordan andre fag har definert begrepet.⁹³ For eksempel betyr begrepet i biologien å «føre fremmed DNA inn i bakterie eller celle for å endre bakteriens eller cellens genetiske egenskaper».⁹⁴ Overført på arkitekturen er det ikke vanskelig å forstå at transformasjon gir en forventning til en drastisk endring av det som lå der før.

I industrielle transformasjoner kontrasterer ofte nye konstruksjoner, både forfinete og spinkle, mot de historisk røffe og industrielle bygningene.⁹⁵ Tilnæringsmåten kan minne om den måten Fehn, Exner og Scarpa arbeidet med restaureringer, men det er viktig at påpeke at verneideologien som ligger til grunn for spesielt Exner sine arbeider baseres på ideen om reversibilitet som ikke samsvarer med Christensen sin beskrivelse av transformasjonsbegrepet.

Den kontrasterende estetikken og forståelsen har i senere tids transformasjoner i Oslo skapt en forventning om at transformasjonen uttrykker seg estetisk i ombygginger.⁹⁶ Som vist til i et av tidligere avsnitt ble Scarpas verker omtalt som restaureringer. Scarpa, Fehn og Exner sine valg i restaureringer samsvarer med nåtidens estetiske forventninger knyttet til transformasjon og har inspirert flere som har fulgt etter, blant annet DOGA (Jensen & Skodvin 2004), Kulturhuset (Tuvalu arkitekter AS 2017) og Sentralen (Kima Arkitektur og Atelier Oslo 2016) alle i Oslo. Fokus på kontrastfulle løsninger i transformasjoner har ofte resultert i sanering av innvendige deler og fasade-/skallbevaring hvor flere eksempler er å finne i Kvadraturen og Karl Johans gate.⁹⁷ Manglende vern av innvendige deler i bygninger skyldes blant annet at det er vanskelig å få til vern av interiører i reguleringsplaner og at det fredes få bygninger i Oslo.

Samtidig har fokus på restaurering i motsetning og/eller kombinasjon med transformasjon resultert i en mer nyansert tilnæringsmåte i København. Den danske

⁹⁰ Christensen 2011 : 226-227

⁹¹ Christensen 2011 : 226-227

⁹² Det Norske Akademis ordbok u.å.

⁹³ Nils-Ole Lund 2001 : 9

⁹⁴ Det Norske Akademis ordbok u.å.

⁹⁵ Christensen 2011 : 226-227

⁹⁶ Se nærmere om «transformasjonestetikk» i Helgason 2018 : 139 og 151

⁹⁷ Se blant annet Krogstad 1996, Boro u.å. og Borgen 2016

arkitekten og professoren Søren Vadstrup (1949-) er en sentral ressurs i ved arkitektskolen i København (KADK). Han påpeker at transformasjon må gjøres med omhu og «*kan omfatte fjernelse af eksisterende bygningsdele i bygningen, hvis indgrebet kan begrundes arkitektonisk eller funktionelt*». For å unngå situasjoner som fasade-/skallbevaring har han introdusert begrepsparet «restaurering og transformasjon».⁹⁸

*Restaurering og transformation dækker som det fremgår to ret forskellige processer, henholdsvis en håndværksmæssig istandsættelse eller reparation af de eksisterende materialer, elementer eller dele på en eksisterende bygning - og en større eller mindre ombygning, omdannelse eller tilbygning af en eksisterende bygning, ofte til et nyt formål.*⁹⁹

Vadstrup påpeker med dette at fleste byggesaker på eksisterende bygninger ofte involverer begge tilnærmingene, restaurering og transformasjon, og bevisstgjør dermed bruken av transformasjonsbegrepet og antyder konsekvensene om transformasjonstilnærming brukes alene i et prosjekt.

I senere tid har det kommet til flere toneangivende stemmer i Danmark som har påvirket den måten man ser på bygningstransformasjon og -restaurering på i dag. Nyere dansk forskningspublikasjon, *Om bygningskulturens transformation*, redigert av Christoffer Harlang og Albert Algreen-Petersen i 2015 inneholder en oppdatert kunnskap på transformasjonsfeltet. Der viser blant annet arkitekten/professoren Nicolai Bo Andersen (1970-) at den dogmatiske konflikten mellom det nye og det gamle (som kjennetegner Venezia charteret og Exner sine krav om reversibilitet) ikke virker fruktbart for arbeid med arkitekturens transformasjon:

*Det er, som om modernismen helst vil bevare det gamle som i et museum. Strategien risikerer at resultere i et musealt forhold til historien. Den 'usynlige' glasmellembygning eller tilbygningen, der typisk står i kontrast til den eksisterende situation, risikerer at pege på båndet det nye og det gamle som historiske fænomener uden indbyrdes sammenheng.*¹⁰⁰

⁹⁸ Vadstrup 2015 : 4

⁹⁹ Vadstrup 2015 : 4

¹⁰⁰ Nicolai Bo Andersen i Harlang et al 2015 : 35

Her kan transformasjonsarkitektens potensiale ligge i å være en fremadrettet dialog fremfor et brudd med historien, og her kan det være muligheter for «gradvis transformasjon» i henhold til den chilenske arkitekten og forskeren Rodrigo Pérez de Arce sine teorier og «ukomplett perfektjon» (i henhold til britiske arkitektens Fred Scott sine teorier).¹⁰¹ Ifølge Scott bør arkitekten etterstrebe en form for ferdig og uferdig bygningstilstand samtidig («perfect incompleteness»)¹⁰² Bygningens ideal er å være en del av en fremadrettet, kontinuerlig utvikling.¹⁰³

*If building is to be altered, the changes are it will be altered again. The designer therefore has responsibility for a building's past, its present and indirectly its future. The interventionist makes a contribution to a continuum which is the life of the host building.*¹⁰⁴

Slik jeg forstår Scott ser han for seg at bærekraftig transformasjon innebærer «kontinuitet». Det gjør at arkitekten ansvarliggjøres ikke bare for sitt eget prosjekt, men også for bygningen, slik den var før og indirekte for bygningens fremtid. Både tilnærmingene til Scott og Pérez de Arce tilsier at det foreligger muligheter i å se på bygningstransformasjoner som prosess fremfor et prosjekt med endelig formsvar.¹⁰⁵

Som gjennomgangen over viser er transformasjon et mangfoldig og komplisert begrep som kan forklares utfra ulike ideologier hvor ulik forståelse og forventning kan gi svært ulike resultater. På bygningsnivå kan forventningene være at transformasjonen skal uttrykke seg kontrastfylt (som material- eller formendring), noe som resulterer i en før og etter tilstand. Noen eksempler viser en form for bevissthet for at bygninger også bør være åpne for endringer i ettertid og arkitekten har ansvar for at både bygninger og bygningsdeler står seg over tid gjennom flere endringer.¹⁰⁶ Disse ulikhetene finnes også i byutviklingen. I neste to avsnitt forklarer jeg hvordan utgangspunkt for bytransformasjon og byomdannelse kan knyttes til ulike ideologier innen arkitektur og byutvikling, modernisme/strukturalisme og postmodernisme.

¹⁰¹ Harlang et al 2015 : 36

¹⁰² Ikke ulikt «Åpen form» tilnærming, se Helgason 2018

¹⁰³ Harlang et al. 2015 : 35

¹⁰⁴ Scott 2008 : 153

¹⁰⁵ Se også lignende tanker og avklaringer rundt begrepene «Åpen form» og «Lukket form» i Helgason 2018

¹⁰⁶ Pérez de Arce 2015, Helgason 2018 og Scott 2008

2.3 Modernisme, strukturalisme og bytransformasjon (Oslo)

Transformasjonsbegrepet hadde i Oslo fra 1970-tallet økt oppmerksomhet ettersom flere industriområder var blitt frigitt for ny utvikling. Dette gjaldt blant annet områder langs Akerselva, områder langs fjorden (knyttet til Fjordbyen Oslo) og tidligere avlukkede industriområder som Kværnerbyen og tobakksfabrikken i Tiedemannsbyen. Flere av disse områdene har til felles at de er definert i kommuneplanen som transformasjonsområder («T-områder»).

Begrepet «transformasjon» er definert gjennom betegnelsen transformasjonsområder («T-områder») som ble introdusert i kommuneplanen i Oslo i 2005.¹⁰⁷ Temakart for «T-områdene» viser utviklings- og transformasjonsområder både i og utenfor sentrum. For transformasjonsområder i sentrum anses det å være betydelig utviklingspotensial og det anbefales å etablere ny infrastruktur i områdeutviklingen. I øvrige transformasjonsområder skal ny gate- og byromsstruktur etableres.¹⁰⁸ Industriområder faller her innunder «*Områder uten gate- og byromsstruktur*».¹⁰⁹ Om slike områder står følgende:

*Områdene uten bystruktur er i praksis områder som er gjenstand for transformasjon. Her må ny gate- og byromsstruktur etableres. Hvert område må definere sine gate- og byromsstrukturer sett i forhold til de gate- og byromsstrukturene området grenser opp til.*¹¹⁰

Den strukturelle betraktningssmåte som er lagt til grunn i kommuneplanen er beslektet med Ellefsens forståelse av begrepet som knytter seg til morfologisk og strukturell betraktningssmåte.¹¹¹

Begrepet transformasjon skal ikke brukes for å beskrive den stadige endringen av byens morfologi som foregår innenfor etablerte ordensprinsipper for utbygging. Transformasjon er derimot "Extreme makeover" der nye ordensprinsipper for arkitekturen i et område blir etablert. Vitenskapsteoretisk sett kan begrepet knyttes til

¹⁰⁷ PBE 2005a

¹⁰⁸ PBE 2005a : 73

¹⁰⁹ PBE 2005a : 71

¹¹⁰ Oslo kommune 2005a : 71

¹¹¹ Ellefsen og Tvilde 1991

*strukturalismen. Fellestrekk for strukturalistiske betraktningmåter er ideen om helhet, ideen om selvregulering og ideen om transformasjon (Piaget 1970).*¹¹²

Ellefsen beskriver med dette at transformasjon betyr endringer av mer grunnleggende natur enn de som kommer til uttrykk i den urbane dynamikken som både byliv og byens fysiske omgivelser kontinuerlig gjennomgår.

Arkitekten og byplanleggeren Knut Selberg knytter bysaneringsbegrepet til 70-tallet. Det var spesielt på den tiden eldre boligmasse ble utsatt for flere ulike typer angrep, blant annet trusler om nedrivning på grunn av vegutvidelser, endring av bruksformål med tilhørende sanering, manglende interesse for bevaring og vedlikehold og manglende tillatelse til bruksendring som medførte fraflytting og forfall. Det siste punktet, påpeker Selberg, ville visuelt medføre en langt større endring enn den bruksendring det var søkt om.¹¹³

Det som kjennetegnet modernismen i den moderne planleggingen var brudd med den historiske byen. Det skulle oppstå en ny funksjonsinndelt by med nye frittstående bygg.¹¹⁴ Dette koples til at «*funksjonalismens ideelle normer og krav for byutviklingen med lys, luft og grønne lunger var lite velegnet til å ivareta den gamle bebyggelsen i byene*».¹¹⁵

I en tid hvor staten ga strengere føringer i planlegging fikk kommunene på sekstitallet beskjed om å definere saneringsområder ut fra *Lov om sanering av tettbygde strøk* (1967) (*The Urban Redevelopment act*) hvor fokus lå på riving og utvikling basert på eksisterende bruk (f.eks. boliger).¹¹⁶ Endring av loven kom i 1967 med *Lov om byfornyelse i tettbygde strøk* (*The Urban Renewal Act*) hvor fokus lå på områdefornyelse med muligheter for endret bruk.¹¹⁷ I 1976 kom *Lov om fornyelse av tettbygde strøk* som åpnet for flere muligheter, både i form av områdefornyelse og rehabilitering av eksisterende bygninger.¹¹⁸

Den modernistiske/strukturalistiske betraktningmåten har hatt innvirkning på planleggingsfaget og kommunal planforvaltning i Oslo. Tidligere byplansjef gjennom 20 år, Ellen de Vibe, forklarte på Riksantikvarens bykonferanse i 2019 at transformasjon betyr i Oslo «*Tabula rasa*», eller «*å starte med blanke ark*». Ifølge henne kan denne forståelsen koples til begrepet «*bysanering*».¹¹⁹ «*T-områdene*» i Oslo erstattet i prinsippet bysaneringsområdene og

¹¹² Ellefsen i Aspen 2005 : 54-55

¹¹³ Selberg 1991 : 81

¹¹⁴ Selberg 1991 : 50

¹¹⁵ Selberg 1991 : 81

¹¹⁶ Huse 2014 : 42

¹¹⁷ Huse 2014 : 42

¹¹⁸ Huse 2014 : 42

¹¹⁹ De Vibe 2019

transformasjonsbegrepsforståelsen, som tidligere forklart, innbefattet sanering og implementering av nye gate- og byromsstrukturer. Som en kritikk på modernistisk «*tabula rasa*»-byutvikling har arkitekt og forsker Bryony Roberts i samarbeid med flere fra Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo utgitt boka *Tabula Plena; forms of Urban Preservation*.¹²⁰ Roberts knytter begrepet «Tabula rasa» til modernismens byfornyelsesparadigme hvor friheten ligger i å ikke måtte ta innover seg de begrensningene som ligger i eksisterende kontekst og snarere sanere for å få til blanke ark.¹²¹ Det ligger i begrepet «Tabula Plena» å ikke se begrensninger i eksisterende kontekst, men snarere mulighetene som ligger i å ta utgangspunkt i denne konteksten.¹²²

Basert på ovennevnte kan man si at det modernistiske tankesettet har påvirket vern i Oslo som i transformasjonssammenheng tar utgangspunkt i sanering fremfor vern, der enkelte historiske bygninger er prioritert fremfor helhetlige miljøer. I neste avsnitt viser jeg hvordan det beslektede begrepet «byomdannelse» er definert i København og hvilke konsekvenser og føringer det gir for byutviklingen.

2.4 Postmodernisme og byomdannelse (København)

På kommunalt nivå i Danmark brukes transformasjonsbegrepet i liten grad i byutviklingen mens begrepet «byomdannelse» («urban regeneration») er fremtredende.¹²³ Byomdannelsesområder ble i 2003 introdusert som et nytt begrep i den danske planloven som et alternativ til byfornyelsesbegrepet («urban renewal») som vi kjenner fra Oslo.¹²⁴ De danske kommunene fikk samtidig muligheter for å bli partner i byomdannelsesselskaper.¹²⁵ Begrepet byomdannelse er blitt forklart slik:

Byomdannelse er omdannelse af byområder til nye formål. Dermed adskiller det sig fra byfornyelse, der fornyer byen, men til de samme eller lignende formål. ... Byomdannelse omfatter bl.a. byfortætning på fx tidligere industrigrunde, som får en ny benyttelse. ... Byomdannelsesprojekter kan være i lille og stor skala fra enkelte

¹²⁰ Roberts et al. 2016

¹²¹ Roberts et al. 2016 : 11

¹²² Roberts et al. 2016 : 11-12. Denne tilnærmingen brukte studentene fra AHO i sitt forslag til konkurransen om omregulering av Regjeringskvartalet i 2015. Studentene trosset flere av føringene som lå i konkurranseutlysningen og foreslo mest mulig bevaring, blant annet en ombygging av Y-blokka, som Statsbygg la opp med å skulle rives, se Roberts et al. 2016 : 132

¹²³ Se for eksempel Københavns kommuneplan, Københavns kommune 2019

¹²⁴ Realdania 2006 : 6

¹²⁵ Realdania 2006 : 3

*bygninger til hele bydele.*¹²⁶

Landskapsarkitekten Ellen Braae (1965-) og kunsthistoriker Maria Fabricius Hansen (1964-) har tidligere påpekt hvordan historie og identitet er tett forbundet.¹²⁷ De har kritisert at man i byutvikling begrenser seg til altfor simple modeller som resulterer i «*radikal modernitet i nybyggeri eller stivnet, museal bevaring i den historiske bymidte*».¹²⁸ De har trukket frem mulighetene som ligger i byomdannelse, å skape mangfoldige og attraktive bydeler ved å bygge videre på eksisterende kulturmiljøverdier.¹²⁹

Denne tilnærmingen til byutviklingen kan blant annet spores tilbake til en bokutgivelse som i 1981 samlet og oversatte flere artikler av arkitekten Rodrigo Pérez de Arce til dansk.¹³⁰ Pérez de Arces ideer hadde stor innflytelse i sin tid, da arkitekter og planleggere var opptatte av systemtenking og systembygging innenfor modernistisk/funksjonalistisk og strukturalistisk tankemåte.¹³¹ I forordet til den nyere utgaven av boka (2015) blir Pérez de Arces ideer satt i relasjon til postmodernistiske idéer. I motsetning til modernismen, som hadde vært knyttet til omfattende byfornyelse og som ignorerte kontekst, historie og byggetradisjon, så Pérez de Arce verdi i robuste, historiske strukturer. Kompleksiteten i de historiske urbane formene og ny utvikling som balanserte og inngikk i kontinuerlig utvikling og ikke ble brutt av modernismen, anså han som verdifull.¹³²

Pérez de Arces artikler bidro til ideer om gater og plasser som var med på å inspirere byomdannelsespraksis («regeneration practice»)¹³³ Artikkene presenterer flere måter å forstå urbane transformasjoner på, for eksempel hvor arkitekturen blir tilføyd snarere enn å erstatte. Ifølge Pérez de Arce har byer og bygninger like mye bruk for permanens og erindring som forandring.¹³⁴ Han viser i artiklene hvordan gradvis transformasjon og utvikling har balansert bevaring og utvikling av Roma, Split og Cuzco, resultatet er at byene og bygningene er minnesbærere og historien kan oppleves i både bygninger og byrom.¹³⁵

¹²⁶ Wikipedia 2013

¹²⁷ Braae et al. 2007

¹²⁸ Braae et al. 2007

¹²⁹ Realdania 2006 : 3

¹³⁰ Pérez de Arce 1981, tilgjengelig på engelsk i Pérez de Arce 2015

¹³¹ Pérez de Arce 2015 : 1

¹³² Pérez de Arce 2015 : 1

¹³³ Pérez de Arce 2015 : 1

¹³⁴ Nicolai Bo Andersen i Harlang et al 2015 : 35

¹³⁵ Pérez de Arce 2015 og Nicolai Bo Andersen i Harlang et al 2015 : 35

Omdannelsesbegrepet er nevnt flere steder i en stedsanalysemetode som ble utviklet av Kulturarvsstyrelsen og kom først ut i 1997 og i revidert utgave i 2011. I veilederen påpekes blant annet at eksisterende bygningstrukturer kan ha kvaliteter som er sårbare overfor etablering av ny bebyggelse nye byutviklingsområder. Metoden kan være med på å utpeke arkitektoniske- og historiske kvaliteter som kan innarbeides i omdannelsesprosesser.^{136 137}

I dagens kommuneplan i København (2019) gir byomdannelsesområder mulighet for en gradvis omdannelse av tekniske anlegg samt tidligere industri- og havneområder; «*De midlertidige anvendelser understøtter desuden en bæredygtig forvaltning af samfundets ressourcer ved at muliggøre en fortsat anvendelse af ældre, eksisterende byggeri*».¹³⁸ Dette tyder på at forståelsen for byomdannelse rommer Pérez de Arce og Braae sine tilnærminger hvor verdien av det eksisterende tas med i betraktningen.

2.5 Oppsummering og delkonklusjon

Som vist over er det ulik begrepsforståelse mellom dansk og norsk arkitekt- og planfaglig diskurs. Jeg har vist at det er flere ulike måter å definere begrepet transformasjon på. Begrepet brukes på ulike nivåer både på bygninger og i byutviklingssammenheng, hvor ulik begrepsforståelse kan gi ulikt utgangspunkt for utvikling.

Den grunnleggende forventning til bygningstransformasjon sporer jeg tilbake til Venezia charteret (1964) og arven etter Carlo Scarpa som er synlig både i Johannes Exner (Danmark) og Sverre Fehn (Norge) sine arbeider; arv som har inspirert nye generasjoner av arkitekter som har bygget videre på deres arkitekturtransformasjons- og restaureringstilnærming. I Oslo virker det som at det knytter seg estetiske forventninger til at transformasjoner uttrykker seg kontrastfullt.¹³⁹ I Danmark har man i senere tid begynt å få en annen forståelse for transformasjonsbegrepet sammenlignet med Norge. Slik som påpekt tidligere har Søren Vadstrup introdusert begrepsparet «restaurering og transformasjon» for å vise at ulike tilnærminger kan rommes inn i et ombyggingsprosjekt.

Begrepsforståelsen gir tydelige føringer i kommunale planer. Begrepet «byomdannelse» (København) betyr ikke det samme som «transformasjon» (Oslo). Begrepet «Byomdannelse» («urban regeneration») har en betydning som ikke betinger de samme

¹³⁶ SAVE metoden er et integrert arbeidsverktøy og hver enkelt kommune har ansvar til å føre inn og vedlikeholde opplysninger om bebyggelsesstrukturer og enkelte bygninger i FBB-registret (den sentrale databasen over fredede og bevaringsverdige bygninger). Kulturarvsstyrelsen 2011 : 31

¹³⁷ Kulturarvsstyrelsen 2011 : 62

¹³⁸ Københavns kommune 2019c

¹³⁹ Se også Helgason 2018

strukturendringene som «transformasjon» og «byfornyelse» («urban renewal») legger opp til. Som vist over har transformasjonsområdene («T-områdene») erstattet byfornyelsesområdene i Oslo, begrepet transformasjon har erstattet begrepet byfornyelse i denne sammenheng. I København har man beholdt byfornyelsesbegrepet («urban renewal») og i tillegg operert med byomdannelsesbegrepet («urban regeneration»).

I bytransformasjoner og byomdannelser oppfatter jeg at den ulike forståelsen knytter seg i hovedsak til to ideologier, modernistisk/strukturalistisk forståelse og postmodernistisk forståelse. Modernistisk/strukturalistisk forståelse på den ene siden tar utgangspunkt i fornyelse og fornektelse av eksisterende kontekst. Postmodernistisk forståelse på den andre siden bygger videre på eksisterende kontekst. Denne grunnleggende forståelse uttrykker seg i ulik praksis.

Ulik begrepsbruk og forståelse får praktiske konsekvenser. Strukturalistisk og byfornyelsestilnærming i transformasjon gjør at utviklingen kan oppfattes som en engangshendelse hvor ny bystruktur, gater, bygninger og plasser etableres uten at det bygges videre på det som var, enten om det er sosiale forhold eller fysiske strukturer. Det kan virke som om det er liten bevissthet om at byutviklingsprosessen kommer til å fortsette etter transformasjonen.¹⁴⁰ Sentralt i postmodernistisk arkitekturteori er kontekstuelle betraktninger. Postmodernistisk forståelse innebærer at kontekst, enten den er fysisk eller sosial, tas med i betraktning og bygges videre på. I byomdannelsesprosesser innebærer begrepet at man tenker fortsettelse av historien og bygger videre på den snarere enn å se bort fra den.

I kapitlet har jeg vist hvordan de ulike utgangspunktene stammer fra grunnleggende ideologiske forskjeller, transformasjon knyttes til modernistisk/strukturalistisk forståelse, mens byomdannelse knyttes til postmodernistisk forståelse. Jeg undersøker dette nærmere i neste kapittel, case-analysene, hvor jeg ser både på endring av form og endring av bruk/funksjon. Jeg ser blant annet på visjoner bak prosjektene og forvaltningsplaner for å drøfte konsekvensene av den ulike begrepsforståelsen. Dette for å få bedre grep om de endringene som foregår i transformasjons- og byomdannelsesprosessene og å se om begrepsforståelsen stemmer overens med casene. Jeg vil deretter, i drøftingskapitlet, undersøke nærmere relasjon mellom form og funksjon og hvordan det påvirker åpenhet for utviklingen ut fra begrepene «handlingsfelt» og «midlertidighet».

¹⁴⁰ Antikvar og arkitekt Hogne Langset har påvist hvordan utvikling etter transformasjoner forringer ytterligere industrimiljøers verneverdier med flere eksempler fra Oslo. Se Langset 2018

Kapittel 3: Case-presentasjon og analyser

3.1 Innledning

Målet med dette kapitlet er å presentere de utvalgte industrielle kulturmiljøer og danne grunnlaget for drøftingen i neste kapittel. I case-analysene vil jeg se nærmere på hvordan forståelsen har resultert i praksis innenfor transformasjoner av industrielle kulturmiljøer. Analysene er todelt og rommer både form- og bruksdimensjoner i transformasjonsprosessene; på den ene side analyseres formendringer utfra kvalitativ estetisk stedsanalysetilnærming og på den andre side undersøkes byrommets bruk (permanent og midlertidig karakter).¹⁴¹ Kapitlet vil være med på å belyse verne- og utviklingsstrategiene i de respektive casene.

I neste kapittel vil jeg drøfte hvordan valg i transformasjonene og byomdannelsene påvirker «stedsidentitet» og «stedsintegritet» og hvilke muligheter det er for midlertidighet i etterkant av transformasjonene. Jeg vil i den sammenheng sette case-analysene og i relasjon med transformasjons-begrepsdiskusjonen.

¹⁴¹ Se nærmere redegjørelse om fremgangsmåte og metode i innledningen (Kapittel 1). Basert på Haslum 2008 og Haslum i Aspen 2005

3.2 Norske case

3.2.1 Vulkan

Vulkan er et tidligere industriområde i bydel Grünerløkka i Oslo og er å finne på vestsiden av Akerselva ved fossefallet og den tidligere gården Nedre Foss. Området er nå transformert til en bydel med blandet bruk, kombinasjon av blant annet kulturelle funksjoner, serveringssteder (derav en mathall), hotell, boliger, butikker, skole og kontorer.

Fig. 3.2.1.1

Oversiktsbilde over Oslo med Vulkan områdets plassering angitt i rødt.

Hentet 02.06 2019 fra *maps.google.com* © Google 2019

Området befinner seg ved Akerselva i Oslo.¹⁴² Akerselvas vannfall ble viktige for byens vekst og ble brukt til å drive møller og sager. Disse vannfallene gjorde etterhvert byen til en industriby hvor fabrikker ble bygget på de gamle sagbrukstomtene og med dette begynte det urbane landskap å ta over.¹⁴³

Det er midt i dette skiftet vi befinner oss da broverkstedet til Vulkan ble bygget i 1908 med Ove Ekman som arkitekt. I 1911 ble det anmeldt en stor støperibygning parallelt med broverkstedet og i 1912 et koks- og jernlager mot Maridalsveien.¹⁴⁴ Broverkstedet ble forlenget 30 meter mot nord i 1936. I 1942 ble et kontor- og lagerbygg anmeldt av arkitekt Paul Thane.

¹⁴² Se fig. 3.2.1.1

¹⁴³ Moland 2011 : 3

¹⁴⁴ Byantikvaren 1994 : 14

Bygningene avsluttet på denne tiden anlegget mot sør. I årene 1958-62 ble broverkstedet utvidet mot nord etter tegninger av arkitekten Harald Hille.¹⁴⁵

I 1980 begynte eiendomsutviklerne å fatte interesse for elvebreddene langs Akerselva, noe som skyldtes blant annet økende priser i eiendomsmarkedet. Foreslått rivings- og utbyggingsomfang, blant annet på Vulkan-tomta, vakte bekymring hos mange av de som så kulturhistorisk verdi i industriminnene.¹⁴⁶ Ifølge Byantikvaren gjorde mangelen på kunnskap om kulturminnene på denne tiden det vanskelig å yte utbyggerne effektiv motstand.¹⁴⁷ Dette ble grunnen til at Miljøverndepartementet bevilget penger til igangsetting av omfattende registrering av kulturminner langs elven.¹⁴⁸ Statsråd Sissel Rønbeck fikk Riksantikvaren til å engasjere seg og bevilge midler til arbeidet med prosjektet *Akerselva Miljøpark*.¹⁴⁹ Vulkanområdet ble deretter definert som spesialområde for bevaring i Kommunedelplanen for Akerselva i 1990.¹⁵⁰ Byantikvaren lagde i 1994 egen reguleringsplan for tomta. Senere overtok Dansens hus et av de verneverdige verkstedbyggene og eiendomsutviklerne Aspelin Ramm og Anthon B. Nilsen kjøpte resten av Vulkan-området og begynte å utvikle planer for bruk av broverkstedet og andre deler av tomta.¹⁵¹

Fig. 3.2.1.2 (t.v.) og **Fig. 3.2.1.3** (t.h.)

T.v. Flyfoto som viser Vulkanområdets tilstand i 2008 (før transformasjonen)

T.h. Flyfoto som viser tilstand 2018 (etter transformasjonen) kilde: finn.no

T.v. Hentet 16.04 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart 2008

T.h. Hentet 16.04 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart 2018

¹⁴⁵ Byantikvaren 1994 : 14

¹⁴⁶ Moland 2011 : 166

¹⁴⁷ Moland 2011 : 166

¹⁴⁸ Moland 2011 : 165

¹⁴⁹ Moland 2011 : 161

¹⁵⁰ Oslo kommune Byplankontoret 1989 : 64

¹⁵¹ Vulkan eiendom u.å.

Slik som flyfotoene over viser (fig. 3.2.1.2 og fig. 3.2.1.3) har bevarte deler av området gitt føringer for de former som bygget seg opp, samtidig som bruken har endret seg.

Reguleringsplanforslag for Vulkan-tomta ble foreslått av eiendomsutviklerne Aspelin Ramm og Anthon B. Nilsen i 2004. Reguleringsarkitekten var LPO arkitekter som vant en plankonkurranse om området. Konkurransprosjektet dannet grunnlag for reguleringsplan med blanding av ulike formål, kultur, næring, undervisning og bolig, som baserte seg på nybygg og delvis gjenbruk av eksisterende bygningsmasse. Sentralt på tomta er Mathallen, tidligere Vulkan broverksted, som ble et omdreiningspunkt for utviklingen og sentralt både i lys av sin kulturhistoriske verdi og som ressurs i markedsføringen av det «nye» området. En bærende idé, eller byplangrep, var å lage et brudd gjennom bygningen, få til gangforbindelse gjennom tomta og knytte området sammen med den omsluttende byeven.¹⁵²

Fig. 3.2.1.4

Illustrasjonen presenterer noen av hovedgrepene i arkitektens plangrep for den nye utviklingen, det mest inngripende for det gjenstående kulturminnene var «bruddet» som krevde riving av del av broverkstedet (nå Mathallen).

Hentet 03.11 2018 fra *LPO.no* © LPO u.å.

¹⁵² Aspelin Ramm u.å. : 2, se fig. 3.2.1.4 og 3.2.1.5

Fig. 3.2.1.5

Bilde viser situasjon etter riving av del av broverkstedet.

Hentet 18.09 2017 fra www.vulkanoslo.no/historiske-vulkan © Vulkan eiendom 2009

For å fatte vedtak måtte byrådet ta stilling til tre alternativer fra tre ulike aktører. Et forslag kom fra forslagsstiller selv, som var representert av LPO arkitekter. De to andre kom som motforslag fra offentlige aktører, Byantikvaren og Plan og bygningsetaten.¹⁵³ Hovedforskjellene i de ulike forslagene omhandlet bruddet som bestod av å rive deler av broverkstedet for å få plass en siktlinje gjennom tomta og en forbindelse gjennom tomta, mellom Grünerløkka og Telthusbakken. Byantikvaren foreslo i sitt forslag en forbindelse gjennom den eksisterende bygningen, noe som ville sikre vern av hele broverkstedet og samtidig ivareta ønsket om forbindelse. Byrådet avgjorde til slutt og mente at løsningen med ny bebyggelse og brudd i broverkstedet vil forbedre nærmiljøet i motsetning til kulturminnefaglige argumentene som mente det motsatte, at bevaring ville tilføre bydelen verdier.¹⁵⁴

Saksgangen endte med at utviklerne fikk gjennomslag for planens visjon og dermed bruddet. Reguleringsplanen var fleksibel, med åpenhet for å definere endelig formål underveis i reguleringsprosessen, slik at området kunne utvikles over tid samtidig som det tas i bruk. Planen bygget opp under ideen og visjonen om at kulturnæringen kunne styrke områdets identitet og profil.¹⁵⁵

¹⁵³ PBE 2006b : 8-11

¹⁵⁴ PBE 2006a : 7

¹⁵⁵ Aspelin Ramm u.å. : 2 og 5

Reguleringsplanen bygger opp under tilretteleggelse for kulturnæring slik at kulturbegrepet i utvidet forstand kunne styrke områdets identitet og profil. Planen var oppdelt i etapper slik at området kunne utvikles over tid samtidig som det kunne bli tatt i bruk. Slik skaffet man seg tid og rom for å lete etter de riktige prosjektene til å fullføre området innenfor visjonen.¹⁵⁶

Vern av selve Vulkan-anlegget omfatter bygningene som nå utgjør bevarte deler av Mathallen og Dansens hus.¹⁵⁷ Det finnes en del tilstøtende industrielle kulturminner som oppleves i sammenheng og er derfor medtatt i etterfølgende liste.

Fig. 3.2.1.6

Kart og tegnforklaring viser verneformål innenfor og rundt Vulkan-området.

Hentet 01.08.2019 fra *Byantikvarens Gule liste* © Geodata AS u.å.

Kulturminne/ kulturmiljø	Tidligere funksjon	Nåværende funksjon	Vernestatus	Kommentar
Mathallen	Verksted (industri, fremstilling og produksjon)	Mathall, restauranter og kulinarisk kurscenter	Vernet etter plan- og bygningsloven (PBL) ¹⁵⁸	1/3-del av bygningen ble revet i forbindelse med at ny forbindelse ble laget gjennom området
Dansens hus	Verksted (industri, fremstilling og produksjon)	Kulturhus og bar (dans)	Vernet etter PBL	Det er tilført enkle påbygginger i

¹⁵⁶ Aspelin Ramm u.å. : 2

¹⁵⁷ Se fig 3.2.1.6

¹⁵⁸ Vernet etter plan- og bygningsloven betyr at kulturminnet og/eller kulturmiljøet er regulert til spesialområde bevaring eller hensynssone «som er kommunens fremste mulighet til å beskytte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer». Strengeste grad av vern er fredning, som innebærer anerkjennelse av nasjonal verneverdi. Se Byantikvaren i Oslo 2014

	produksjon)			forbindelse med transformasjonen
Damanlegg/ Møllebygningens fotavtrykk	Damanlegg/ Mølle (industri, fremstilling, produksjon)	Park	Vernet etter PBL med bestemmelser/ hensynssone bevaring. ¹⁵⁹	Bevaringen er i stor grad immateriell
Nedre foss kornsilo og damanlegg	Kornsilo og damanlegg	Studentboliger og parkdrag	Vernet etter PBL (med hensynssoner for bevaring)	På motsatt side av Vulkan, men inngår i større sammenheng som del av tanken om <i>Akerselva miljøpark</i> ¹⁶⁰
Cuba park (Kubaparken)	Industriområde fyrhus og gasstank tilhørende Oslo Gassverk	Park	Kommunalt listeført ¹⁶¹	Plassen formidler minnet om gasstanken immaterielt som sirkulær form.
Cuba park-fyrhuset	Teknisk bygning knyttet til Oslo Gassverk	Bar med uteservering	Kommunalt listeført	Bygningens fasade er restaurert men endret innvendig i.h.t. ny bruk

¹⁵⁹ «Fossens karakter, damanlegget, inkludert vannspeilet, strukturer som dokumenterer Møllebygningens fotavtrykk samt silobygningen, skal bevares.» PBE 2012 : 4

¹⁶⁰ Oslo kommune Byplankontoret 1989

¹⁶¹ Kommunal listeføring betyr at kulturminnet og/eller kulturmiljøet er registrert på Byantikvarens gule liste som et erkjent og prioritert. Se nærmere Byantikvaren i Oslo 2014

Byrommets form¹⁶²

Fig. 3.2.1.7 (t.v.) og **Fig. 3.2.1.8** (t.h.)

T.v. Bilde fra 1952 viser situasjonen før sanering av industristrukturene.

T.h. Bildet viser situasjonen etter riving av del av broverksted underveis i utviklingen.

T.v. Grünerbrua. Hentet fra *oslobilder.no/BAR/A-20027/Ua/0007/001* © Widerøes Flyveselskap/Vilhelm Skappel 1952

T.h. Hentet 30.09 2017 fra *kart.gulesider.no* © BLOM u.å.

FORM Romnivåer / integritet	Før transformasjon	Etter transformasjon
Landskapsnivå (visuell og strukturell integritet)	Der fantes visuelle relasjoner med Telthusbakken og Akerselva.	Nye bebyggelser blokkerer i stor grad for sikt opp til Telthusbakken, området oppfattes innadvendt med høy bebyggelse. Dette påvirker både den visuelle og strukturelle integriteten.
Bebyggelsesnivå (strukturell og visuell integritet)	Der fantes sammenhengende bygningsmasse som viste den industrielle utviklings- og endringshistorie.	Det er laget et bestemt brudd mellom industrielle bygninger noe som påvirker den strukturelle integriteten. Resultatet er 1/3 del av Brohallen er borte, bruddet skjer midt i en addisjon til det originale broverkstedet som bryter opp forbindelsen til senere tids industribygninger som er blitt bygget om til bl.a. klatresenter (denne delen omfattes ikke av formelt vern). Midt i bruddet er det bygget et miljøfokuset nybygg i glass og stål (Bellona-bygget) som kontrasterer med den industrielle, vernede murarkitekturen. Den sammen med øvrige nybygg, kontrasterer med de industrielle bygningene i form, men toner til en viss grad i både materialer og farge, noe som påvirker områdets visuelle integritet.

¹⁶² Med utgangspunkt i Thiis-Evensen 1992, basert på sammenligninger mellom situasjoner før og etter transformasjon, se fig. 3.2.1.7 og fig. 3.2.1.8.

<p>Møbleringsnivå (visuell integritet)</p>	<p>Industrielle elementer i byrommet (gatebelegg, lysmaster mm.) er blitt sanert bort.</p>	<p>Det er valgt industrielle materialer i de nye uterommene. For eksempel er corten-stål brukt i rekkverk og gatekanter (overgang mellom vei og fortau), noe som gir assosiasjoner til industri.</p>
---	--	--

Helhetsinntrykk - samvirket mellom romnivåene¹⁶³

Utviklingen av Vulkan har støttet opp om en utviklingsstrategi som baserer seg bevisst på kontraster mellom bevaring og nybygg.¹⁶⁴ Teknologiske nyvinninger materialiserer seg i Bellona-bygget som ble oppført som et «signalbygg» i et bevisst brudd med historien. Etter mitt syn svekker det den historiske lesbarheten (og strukturelle integriteten) i rekken av industribygningene.

Etter min oppfatning oppfattes området likevel som helhetlig takket være at området kan ses i sammenheng med Nedre Foss gård og kornsilobygningen (nå studentboliger) som er å finne i umiddelbar nærhet. Relasjon mellom bygningene og landskapet/Akerselva gjør at området oppfattes som et kulturmiljø fremfor bevaring av enkeltbygninger.¹⁶⁵

Det er et bevisst valg fra utviklerne og arkitektenes side å hente inspirasjon til industrien ved valg av materialer og i prosjektets detaljering. Men for de var det viktig at det ikke ble oppfattet som historieforfalskning.¹⁶⁶ Denne detaljeringen og det industrielle materialvalget i møbleringsrommet er med på å heve det overordnede inntrykket, men den visuelle integriteten svekkes ut fra et kulturhistorisk ståsted. Den strukturelle integriteten er delvis ivaretatt med bevaring av det historiske (materielle) og relasjonen mellom Dansens hus, Mathallen (tidligere Vulkan broverksted) og Akerselva.

¹⁶³ Basert på egen opplevelse av stedet, derfor kun beskrevet etter transformasjon.

¹⁶⁴ «Med basis i utsagnet "annerledes tanker krever annerledes rom" har utviklingen av Vulkan støttet opp under kontrastene mellom bevaring og nybygg, unike uttrykk, kontrastfylte sammensetninger, teknologiske nyvinninger, og livet på gateplan.» Aspelin Ramm u.å. : 2

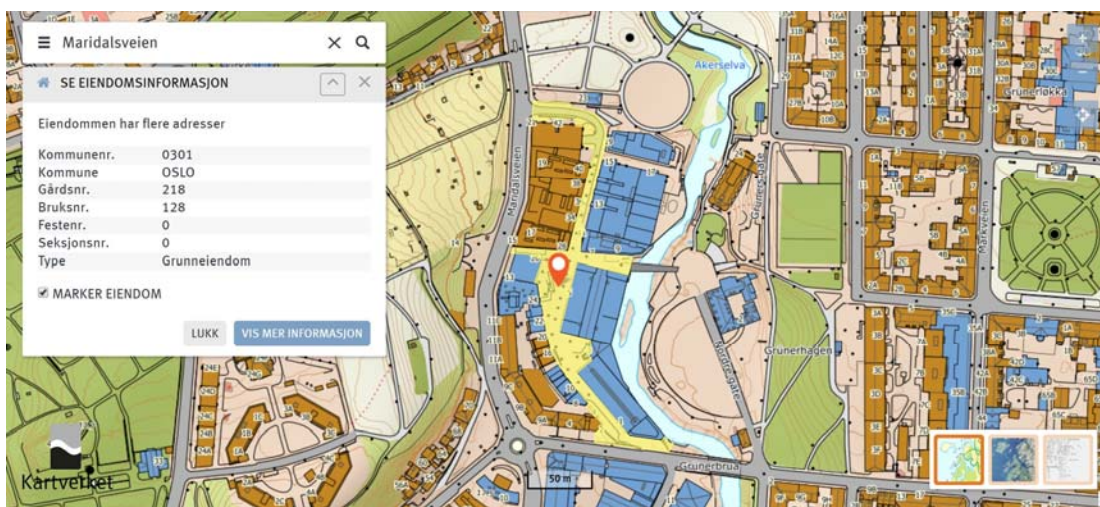
¹⁶⁵ Det hever også den visuelle integriteten at området kan knyttes til Akerselvas industrihistorie som kan oppleves gjennom flere bevarte og transformerte industristrukturer som blant annet DOGA, Blå, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (AHO) og Kunsthøgskolen i Oslo (KHIO).

¹⁶⁶ Aspelin Ramm u.å. : 3

Byrommets bruk

Fig. 3.2.1.9

Kartet viser det offentlige rom i gult.

Hentet 04.05 2019 fra *norgeskart.no* © Kartverket

Området og bygningene er i dag privateid og det offentlige rom eies av «*Vulkan infrastruktur og drift*»¹⁶⁷ Området består av gågate, trapper og torg som rundt Mathallen og Dansens hus, foregår på fotgjengeres premisser (uten bilkjøring).

Det tidligere industriområdet ble under utviklingen tatt i bruk av ulike måter. Underveis ble broverkstedet (nå Mathallen) blant annet brukt som et sted for arkitekturfestival i regi av Norske arkitekters landsforbund (NAL) i 2011.¹⁶⁸ Den midlertidigheten som preget utviklingen underveis var bevisst strategi fra utviklernes side, for både å finne riktige partnere, men samtidig også for å skape oppmerksomhet rundt området.¹⁶⁹ Etterhvert har byrommene på Vulkan etablert seg og oppfattes med ulik grad av midlertidighet og permanens.

Uteområdene fungerer som et bindeledd for å håndtere høydeforskjellen mellom Vulkan og Kubaparken på den ene side og Vulkan og Maridalsveien på den andre side.¹⁷⁰ Men aksene gjennom området knytter seg ikke direkte til direkte ferdselsårer, men er med på å danne en flyt gjennom området.

Det finnes mulighet for midlertidig opphold i rommet mellom Dansens hus og Mathallen (food-trucks, og varierte funksjoner/funksjonsblanding gir uttrykk for en levende

¹⁶⁷ Ifølge grunnboksinformasjon fra Statens kartverk (seeiendom.kartverket.no), hentet 04.05.2019. Se fig. 3.2.1.9.

¹⁶⁸ Byggeindustrien 2011

¹⁶⁹ Aspelin Ramm u.å.

¹⁷⁰ Aspelin Ramm u.å. : 3

bydel som fungerer til ulike tider). Utviklerne kaller selv Vulkan ett av deres beste «bymiljølaboratorium» hvor selve funksjonsblandingen gir, ifølge utvikleren området, både «*karakter, atmosfære og attraktivitet*».¹⁷¹

Torgdannelsene er mørke og kan oppfattes å være lagt der hvor det var overskuddsareal. De fungerer mer som vringlearealer enn oppholdsarealer, med unntak av der hvor spisesteder og kafeer har etablert sitteområder for betalende gjester. Aktører i bygningene som har fasader som grenser til det offentlige rom, og har vært der over tid, oppfattes derfor som permanente funksjoner.

Oppsummering

Aspelin Ramm tror på at attraktive byområder kjennetegnes av flerfunksjonalitet og mangfold. Etter deres syn skyldes Vulkanområdet attraktivitet i høy grad de historiske bygningene; særlig Dansens Hus og Mathallen, det vil si de bygningene som omfattes av formelt vern. De styrket sin holdning med sin målsetning om «*at bygningsarven bør brukes og ikke konserveres*».

For å få realisert sitt plankonsept måtte de få til det såkalte «brudd», noe de markedsfører og trekker frem som planens sentrale dreiepunkt. Det virker som det ikke ble undersøkt muligheten som lå i Byantikvarens forslag som baserte seg på vern av hele hallen, samtidig som man ivaretok forbindelsen. Bevaring av hele hallen ville gå på bekostning av miljøfyrtårnet Bellona-bygget som reiste seg på grunnen hvor deler av hallen befant seg.

Den immaterielle kulturarven, selve Møllebygningens fotavtrykk, er ikke tilstede i dagens bymiljø. Men i lys av at denne er regulert inn bidrar denne til bevaring av elvedraget langs Akerselva. Dette er kulturarv som mulig kunne, på en eller annen måte, uttrykke seg. Et eksempel på dette er allerede å finne i nærområdet; den sirkulære plassen i Kubaparken illuderer den tidligere gasstanken som lå der før.

Konstellasjonen mellom det gamle og nye har skapt et nytt sted. Selv om mye av den materielle industriarven er borte oppfattes det som at de bevarte industribygningene og det bevisste industrielle materialvalget skaper en helhet. Sammen med valg av navnet Vulkan kaller det frem minner og tilknytning til industrien som lå der.

Det nye stedet baserer seg stor grad på introduksjon av nye former hvor kontrast i former brukes som virkemiddel. Det fremhever på en måte både nybyggene og industriarven.

¹⁷¹ Aspelin Ramm u.å. : 6

Transformasjonsparadoks; kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling?

Valgene som er blitt gjort med riving av deler av Vulkan sitt broverksted har påvirket den strukturelle integriteten.

3.2.2 Kværnerbyen

Kværnerbyen er å finne i bydel Gamle Oslo, på Kværner Brugs gamle tomt øst i Lodalen i Oslo.¹⁷² Området er nå transformert fra et industriområde til en ny bydel med cirka 1800 boliger og 55.000 kvadratmeter næringslokaler.¹⁷³

Fig. 3.2.2.1

Oversiktspild over Oslo med Kværnerbyens plassering angitt i rødt.

Hentet 02.06 2019 fra *maps.google.com* © Google 2019

Kværnerbyens navn stammer fra den industrielle bedriften Kværner brug. Navnet stammet fra gårdsanlegget, Kværner gård, som lå der før. Det var jernvarehandleren Oluf Onsum som kjøpte møllebruket i 1853 og vannfallsrettigheter ved Alna. Han omdannet gården til et jernstøperi med produksjon av blant annet vedovner og redskaper til landbruk og husholdning. Virksomheten ble i 1860-årene utvidet med et mekanisk verksted som gjorde det mulig å produsere virksomhetens første vannkraftturbin.¹⁷⁴ Denne fremveksten resulterte i at Kværner bruk etterhvert ble en av Oslos største industriarbeidsplasser. Driften fortsatte i nesten 130 år inntil Kværner Brugs sin nedleggelse i 1999.¹⁷⁵

¹⁷² Se fig. 3.2.2.1

¹⁷³ OBOS u.å.-c

¹⁷⁴ Bryhn 2015. For situasjon i 1950 se fig. 3.2.2.2

¹⁷⁵ OBOS u.å.-b

Fig. 3.2.2.2

Illustrasjonen viser situasjonen i 1950 før transformasjon.

Kværner bruk. Hentet fra oslobilder.no/BAR/A-20027/Ua/0011/129 © Widerøes Flyveselskap/Helge Skappel 1950

Eiendommen ble deretter besluttet solgt til byutviklingsformål som endte med at OBOS kjøpte seg inn i det nyetablerte selskapet Lodalen Utvikling AS i 2001, med 50 prosent. I løpet av de neste årene ble det utarbeidet en reguleringsplan som ble vedtatt i 2005 av bystyret i Oslo. Samme år ble det meste av industriarven revet. På tampen av 2006 startet byggingen og første beboerne flyttet inn før jul 2007.¹⁷⁶

¹⁷⁶ OBOS u.å.-c

Fig. 3.2.2.3 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.4** (t.h.)

T.v. Flyfoto som viser Kværnerbyens tilstand i 2008, etter sanering av industriarven og etter første byggetrinn ble ferdig.

T.h. Flyfoto som viser Kværnerbyens tilstand i 2018.

T.v. Hentet 16.04 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart u.å.

T.h. Hentet 16.04 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart u.å.

Slik som flyfotoene over viser (fig. 3.2.2.3 og fig. 3.2.2.4) har området i stor grad endret sin form samtidig som bruken har endret seg over tid.

Hensikten med reguleringsplanen var å «*transformere et gammelt industriområde til et moderne og urbant byområde*» (legg merke til motsetningene gammelt og moderne - industri vs. urban by).¹⁷⁷ «*For å videreføre områdets historikk har forslagsstiller i samråd med Byantikvaren valgt å bevare noen utvalgte bygninger. Disse vil bli satt inn i en ny sammenheng og de vil gi et bidrag for å styrke områdets identitet.*»¹⁷⁸ Plan- og bygningsetaten var opptatt av at «*disse elementene gir området en historisk forankring og et element av identitet som et tidligere industriområde.*»¹⁷⁹ Slik omfattende riving av den industrielle bygningsmassen er i henhold til planmyndighetenes intensjoner for byutviklingen hvor fokus er lagt på å «*transformere dårlig utnyttede næringsarealer og industriområder det ikke lenger er behov for, til fremtidsrettede boligområder i tråd med rikspolitiske retningslinjer for areal og transportplanlegging*». ¹⁸⁰ Visjonen eller plangrepet bærer dermed preg av å ha hovedfokus på etablering av ny bebyggelse som inngår i et nytt urbant byområde i motsetning til å bli en del av et eldre industriområde.¹⁸¹ Industrien brukes som identitetsbygger for det nye området, men legger i liten grad føringer for utviklingen.

¹⁷⁷ PBE 2005 : 3

¹⁷⁸ PBE 2005 : 3

¹⁷⁹ PBE 2005 : 61

¹⁸⁰ PBE 2005 : 44

¹⁸¹ Se fig. 3.2.2.5 og fig. 3.2.2.6.

Fig. 3.2.2.5 (t.v.) og Fig. 3.2.2.6 (t.h.)

T.v. Illustrasjon fra reguleringsforslaget som illustrerer plangrepet med tiltenkt funksjonsfordeling og mulig fremtidig situasjon.

T.h. Illustrasjonen viser funksjonsfordelingen og utbyggingen slik som den er blitt over tid. F.eks. er en av verkstedhallene i Nordøstlig del av planområdet blitt erstattet av boligbygning (Kværnerdammen borettslag).

T.v. Hentet fra PBE (2005). *Kværnerområdet i Lodalen, gnr/bnr 236/40,44,52 og 233/270 Reguleringsforslag til bystyret (saksnr. 200206126-58)*, s.4. © Arcasa arkitekter AS

T.h. Hentet 06.08.2019 fra www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/kvarnerbyen-blir-til OBOS. © OBOS u.å.

Byantikvarens Gule liste gir oversikt over bevarte kulturminner (og evt. kulturmiljøer).

Utsnitt fra kartet (Fig. 3.2.2.7) viser at de bevaringen gjelder enkeltelementer som ikke står i relasjon med hverandre.

Fig. 3.2.2.7

Kart og tegnforklaring viser verneformål innenfor og rundt Kværnerbyen..

Hentet 01.08.2019 fra *Byantikvarens Gule liste* © Geodata AS u.å.

Turbinveien 30 (nå Kværnerdammen borettslag) var ikke regulert til bevaring i 2005, men var oppført på *Byantikvarens Gule liste*.¹⁸² De utpekte kulturminnene i Kværnerbyen består av bygninger og lokasjoner for industriellelementer.¹⁸³

Kulturminne/ kulturmiljø	Tidligere funksjon	Nåværende funksjon	Vernestatus	Kommentar
Kværnerhallen (Smeltedigelen 1)	Verkstedhall	Kontorer, treningscenter mm.	Vernet etter plan- og bygningsloven (PBL)	Hallen har fått en ny moderne glassfront der det tidligere sto industribygninger som er blitt revet. Det er vanskelig å avlese Kværnerhallen som en historisk bygning med mindre man går rundt hjørnet hvor resten av murfasaden er bevart.
Turbinveien 2-4	Kontorer	Kontorer	Vernet etter PBL	Den østlige delen av bygningen er revet men resten virker som at fasaden er velbevart med intakte detaljer og tidsriktige vinduer i fasadene. Det planlegges ytterligere riving ifbm. med nybygg som egner seg til undervisning. Byantikvaren har akseptert dette om bevaringsregulering av Fyrhuset sikres i stedet. ¹⁸⁴
Turbinveien 26	Kvernhus	Ikke i bruk. (Ble i en periode frem til 2015 midlertidig brukt som restaurant ¹⁸⁵)	Vernet etter PBL	
Turbinveien 28 (Fyrhuset)	Fyrhus	Midlertidig bruk i en periode som kulturhus. ¹⁸⁶ Brukes i dag som	Vernet etter PBL (omfattes av reguleringsbestemmelse, men ikke oppført i gul liste pr. 08.08 2019)	

¹⁸² Byantikvaren i Oslo 2017

¹⁸³ Informasjonen i tabellen er hentet fra flere kilder; *Byantikvarens Gule liste*, Riksantikvarens database *Askeladden*, google.com, gule sider og finn.no.

¹⁸⁴ Byantikvaren i Oslo 2019

¹⁸⁵ Yelp u.å.

¹⁸⁶ OBOS 2011 : 7

Turbinveien 30 (Nå Kværnerdammen borettslag, Turbinveien 36-56)	Industrihall	Revet/ delvis transformert til bolig	-	Ble ikke medtatt bevaringsregulert i regulering fra 2005, men senere tid anerkjent verneverdig og oppført på gul liste. Ble revet og transformert til tross for at Byantikvaren frarådet det sterkt. ¹⁸⁷
Turbinveien 32	Tidligere «Munkehagen bad», men senere brukt som bolig ¹⁸⁸	Barnehage og bolig ¹⁸⁹	Vernet etter PBL	Den historiske bygningens fasade virker velbevart med intakte detaljer og tidsriktige vinduer i fasadene. Det er bygget til et mindre tilbygg i kontrasterende materialer (stål).
Dreieskiver (2 registrerte lokasjoner der kulturminnene er fjernet)	Industrielt element	Kulturminnene er fjernet	Vernet etter PBL (med hensynssone og bestemmelse i reguleringsplan)	Iht. til reguleringsbestemmelsene markeres dreieskivenes plassering som en sirkulær form i landskapsutformingen. Den ene lokasjonen er delvis dekket av fotavtrykket på en bygning og inngår i utearealets utforming. Den andre er illudert i brostein og inngår som en del av veien.
Jøtultomta - Enebakkveien 69	Lager- og kontorbygg, hestesko-fabrikk, snekkerverksted, smie og vestre støperifløy	Ikke i bruk		Tomten er forsøkt utviklet til boligformål. ¹⁹⁰

Forslagsstiller valgte ut noen bygninger, i samråd med Byantikvaren.¹⁹¹ Intensjonen var å sette dem i en ny sammenheng og at disse skulle bidra til å styrke området identitet.¹⁹² Ellers er det fokus på etablering av nye bygninger og byrom (Lodalen, bytorg, elvepark og bypark).¹⁹³ Kværnerhallen (Smeltingen 1) ble forvandlet fra sveiseverksted til

¹⁸⁷ Byantikvaren i Oslo 2017

¹⁸⁸ Rebuilding u.å.

¹⁸⁹ Rebuilding u.å.

¹⁹⁰ Planprosessen er redegjort for i Svendsen 2017

¹⁹¹ PBE 2005b : 3

¹⁹² PBE 2005b : 3

¹⁹³ PBE 2005b : 42

kontorlokaler, men prosjektet endte opp med fasadebevaring av teglsteinsfasaden og bygningen ble forvandlet slik at den fikk et nytt og moderne interiør.¹⁹⁴ Slik som bildet viser har hallen i tillegg fått en ny moderne glassfront der det tidligere sto industribygninger som er blitt revet.¹⁹⁵ Det er vanskelig å avlese Kværnerhallen som en historisk bygning med mindre man går rundt hjørnet hvor resten av murfasaden er bevart. Dette valget gir et inntrykk av at man er omringet av kun nye bygg på torget.

Fig. 3.2.2.8

Bilde vise Kværnerhallen, Smeltedigelen 1, etter transformasjon. Her er det bevisst valgt et kontrasterende moderne uttrykk mot det sentrale torget (fremfor restaurering/rekonstruksjon av det historiske uttrykket).

© Vignir Freyr Helgason 2020

Alnaelva fikk en synlig (men ny) trase med vannspeil og blir brukt som et landskapselement mellom de nye bygningene. Det er tenkt som badefunksjon på sommerstid

¹⁹⁴ OBOS u.å.-b

¹⁹⁵ Se fig. 3.2.2.8

og mulighet for skøyting på vinterstid.¹⁹⁶ Ifølge landskapsarkitekten var det viktig å ha en tilknytning til industrihistorien:

For å bevare sjelen i området, som er sterkt tilknyttet industrihistorien, har vi latt oss inspirere av industriens enkle uttrykk. Det er lite fiksfakseri, og i stedet solide, røffe elementer med sterk bruksverdi, som for eksempel kraftige benker hvor det rett og slett bare er hyggelig å sitte i sola og nyte naturen eller hverandres selskap.¹⁹⁷

Landskapsarkitekten har som utvikleren også beskrevet intensjoner om å spille på industrihistorien, men uten bevaring av eksisterende fysiske elementer (som ikke var mulig siden disse ble sanert bort før bygging ble igangsatt.

Ifølge utvikleren har intensjonen vært å ta med seg områdets historie og «*ta historien til Kværner Brug inn i selve bybildet*».¹⁹⁸ Siden fleste av de industrielle bygningene var borte valgte utvikleren å stille ut industrielle elementer i byrommene, f.eks. Peltonhjulet Berta som ble montert midt på et sentralt nyetablert torg ved siden av Kværnerhallen.¹⁹⁹ Peltonhjulet ble i 1974 produsert på Kværner, men ble i sin tid brukt i vannkraftproduksjon på Skjomen kraftverk i Nordland.²⁰⁰

Fig. 3.2.2.9 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.10** (t.h.)

Bildene viser Peltonhjulet Berta, som ble produsert på Kværner brug. Det var lenge brukt for vannkraftproduksjon i Skjomen kraftverk i Nordland men senere montert som et dekorativt element i Kværnerbyen.

Hentet 02.05 2019 fra www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/et-nytt-omrade-med-gammel-historie

© Nadia Frantsen u.å.

¹⁹⁶ OBOS u.å.-b

¹⁹⁷ OBOS u.å.-d : 80

¹⁹⁸ OBOS u.å.-b

¹⁹⁹ Vist på fig. 3.2.2.9 og fig 3.2.2.10

²⁰⁰ OBOS u.å.-b

Dreieskivene minnes ved at disse illuderes og inngår i landskapsutformingene.²⁰¹ Den ene er å finne ved Turbinveien 4 og er formidlet som en sirkel i brostein som står midt i veien.²⁰² Den andre dreieskiven inngår i landskapsutformingene i Pelton borettslag, men var opprinnelig å finne rett ved Kværnerhallen/Smeltingen 1.²⁰³ Denne har fått en annen plassering og dimensjon og oppleves ikke på stedet etter bygging av boligblokkene, den kan tydeligst anes ovenfra.

Fig. 3.2.2.11 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.12** (t.h.)

Illustrasjonene viser området hvor dreieskiven ved Turbinveien 4 lå. Dreieskiven er illudert med innfelt stein, lagt i sirkulær utforming, i asfalten.

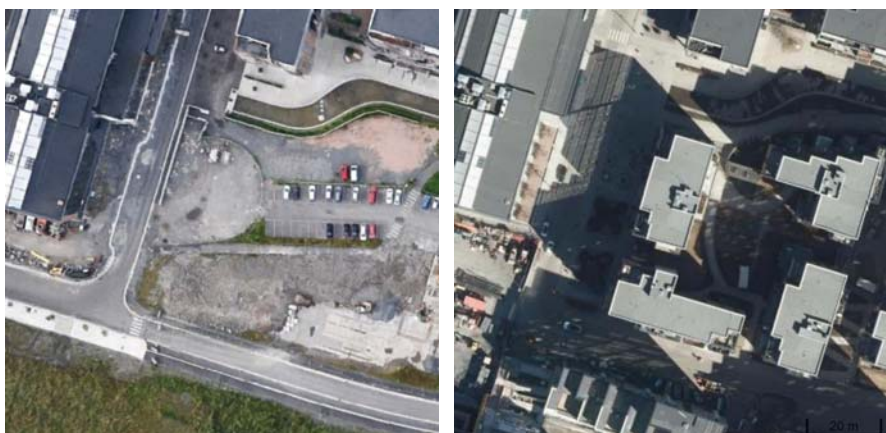

T.v. Hentet 08.08 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart u.å.

T.h. Hentet 08.08 2019 fra *maps.google.com* © Google 2019

Fig. 3.2.2.13 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.14** (t.h.)

Bilde til venstre viser hvor Dreieskiven sto ved Kværnerhallen før utbygging. Bilde til høyre viser hvordan minnet om Dreieskiven inngår i dagens landskapsutforming, i trappe- og hageanlegg mellom blokkene i Pelton Borettslag.

T.v. Hentet 08.08 2019 fra *maps.google.com* © Google u.å.

T.h. Hentet 08.08 2019 fra *kart.finn.no* © Norkart u.å.

²⁰¹ Se fig. 3.2.2.11, fig. 3.2.2.12, fig. 3.2.2.13 og fig. 3.2.2.14

²⁰² Se fig. 3.2.2.11 og fig. 3.2.2.12

²⁰³ Se fig. 3.2.2.13 og fig. 3.2.2.14

En av de nyeste bygningstransformasjonene på stedet er i borettslaget som kalles for Kværnerdammen. Opprinnelig var denne industrihallen betegnet, sammen med Fyrhuset, som «utviklingsområde i bruk som kontorer, restaurant, kulturhus».²⁰⁴ Fyrhuset er nå tenkt bevart, men det foreligger et forslag om å endre deler av fasaden og bygge på taket. Her skal arbeidene foregå i tett dialog med Byantikvaren.

Fig. 3.2.2.15

Bilde viser noen av industribygningene som ble tenkt gjenbrukt (fremhevet i blå farge). Den lange verkstedhallen er nå erstattet med Kværnerdammen borettslag.

Hentet 02.05 2019 fra youtu.be/vjsykEs61Ww © OBOS 2013

Når det gjaldt selve industrihallen (Turbinveien 30) ble denne transformert til boliger som inngår i Kværnerdammen borettslag (Turbinveien 36-56). Saksgangen for bygget ble komplisert, og siden bygningen var oppført på gul liste krevde Plan- og bygningsetaten at ansvarlig søker innhentet forhåndsuttalelse fra Byantikvaren til rivesøknad i 2017. Byantikvaren reagerte på at rammetillatelse ble gitt før rivesøknad ble innsendt. Byantikvaren vurderte det slik at selv om at den riveomsøkte bygningen ikke var regulert til bevaring i gjeldende reguleringsplan fra 2005 var forutsetningene kraftig endret. Loelva (Alna) blir sett som langt viktigere enn tidligere, i lys av forutsetninger i Kommunedelplanen for Alna miljøpark (vedtatt 2013) som sier at denne skal åpnes opp gjennom området. I lys av at den nærliggende Jøtulomta er tenkt utviklet burde bygningshistorien til Kværneranlegget vektlegges, den riveomsøkte bygningen hadde sterk tilknytning til den eldste delen av Kværner/Jøtul.

Byantikvaren uttalte seg i 2017 slik om kulturminneverdiene:

²⁰⁴ OBOS 2013. Se Fig. 3.2.2.15.

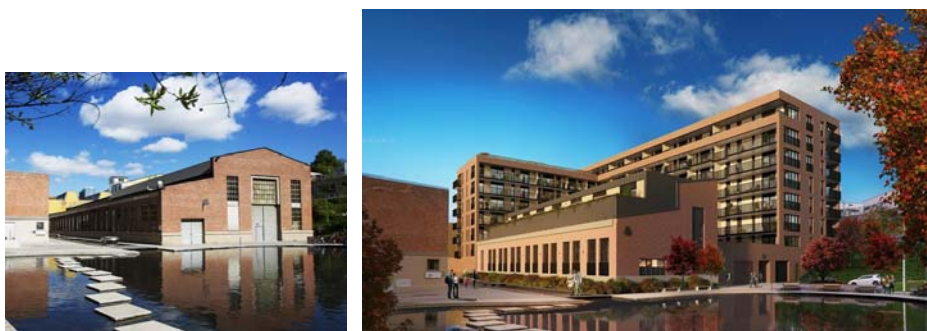
I tillegg vurderer vi nå, etter mer erfaring med og oversikt over 1900-tallets industriarkitektur, at bygningen har klar arkitekturhistorisk verdi både som eksempel på Nissen og Brynnings industriarkitektur, og miljøverdi som en bygning fra første halvdel av 1900-tallet i sammenheng med bygninger (og spor etter disse) fra andre perioder på Kværner og på Jøtulomta. Sammenholdt med Byantikvarens varslede forslag til reguleringsplan for Jøtulomta, de tilliggende industribygningene vest for det historiske elveløpet, og velferdsbygningen (det gamle badet) i Turbinveien 32, kan man her få en sjanse til å bevare en serie med representative bygninger fra industrianleggets historie fra Enebakkveien og sørover langs Alna, som sårt tiltrengte historiske ankerfester i et område som allerede er sterkt transformert.²⁰⁵

Saken endte med at det ble gitt tillatelse til oppføring av nybygg under forutsetning om at deler av industrihallen ble bevart. Tiltaket ble dermed definert som et transformasjonsprosjekt og rivesøknaden ble trukket. Situasjonen er nå slik at industrihallen nesten er revet i sin helhet og det som står igjen er en fasadedel mot Fyrhuset og rekonstruert gavlvegg.²⁰⁶ Prosjektet inngår i et nytt boligkonsept for bydelen, såkalte «townhouses». Bak disse har det reist seg boliger som minner om de andre nybyggene i området.

Fig. 3.2.2.16 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.17** (t.h.)

T.v. Verkstedhallen før riving og transformasjon.

T.h. Visualisering av Kværnerdammen borettslag hvor taket og halve hallen er revet. På taket er i stedet private terrasser.

T.v. Hentet 09.08 2019 fra www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen

© Nadia Frantsen

²⁰⁵ Byantikvaren i Oslo 2017 : 2

²⁰⁶ Arcasa arkitekter 2017. Se situasjon før og etter på fig. 3.2.2.16 og fig. 3.2.2.17

T.h. Hentet 08.08 2019 fra www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/kvarnerdammen © OBOS u.å.

Et annet nylig initiert prosjekt er å finne i Turbinveien 2-4. Her planlegges det en ny høyskole.

Fig. 3.2.2.18 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.19** (t.h.)

Utsnitt fra situasjonsplaner som viser eksisterende bygninger og mulig utforming av ny skole.

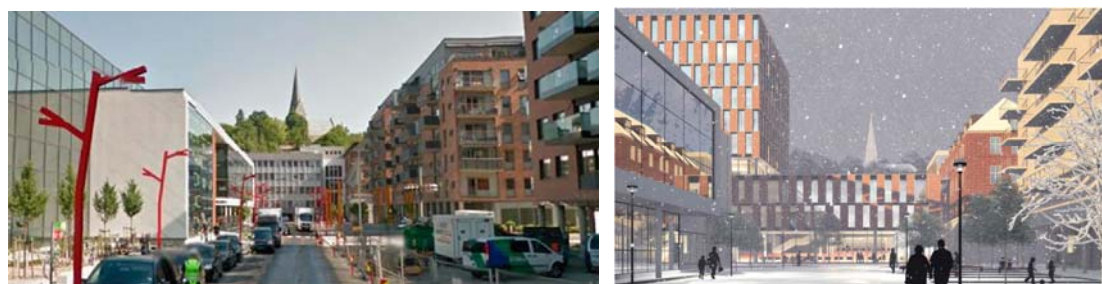

T.v. Hentet fra KB Næring AS/HRTB Arkitekter (2018). *Forslagsstillers planbeskrivelse Turbinveien 2-4 Forslag til reguleringsendring (sist revidert 11.12 2018)*, s.2 © HRTB 2018

T.h. Hentet fra KB Næring AS/HRTB Arkitekter (2018). *Forslagsstillers planbeskrivelse Turbinveien 2-4 Forslag til reguleringsendring (sist revidert 11.12 2018)*, s.3 © HRTB 2018

Fig. 3.2.2.20 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.21** (t.h.)

Visualisering viser den nye skolen og illustrerer siktlinjen fra det sentrale torg (Smeltedigelen) til Vålerenga kirke.

T.v. Hentet fra KB Næring AS/HRTB Arkitekter (2018). *Forslagsstillers planbeskrivelse Turbinveien 2-4 Forslag til reguleringsendring (sist revidert 11.12 2018)*, s.15 © HRTB 2018

T.h. Hentet fra KB Næring AS/HRTB Arkitekter (2018). *Forslagsstillers planbeskrivelse Turbinveien 2-4 Forslag til reguleringsendring (sist revidert 11.12 2018)*, s.23 © HRTB 2018

Forslagsstiller legger opp til bevaring av hovedkontoret fra 1918, men foreslår riving av reguleringsbevart tilbygg fra 1952 / 1955 og fløybygning fra 1959.²⁰⁷ I konsekvensutredningen beskrives planalternativ 1 slik:

Planalternativet legger til rette for et helhetlig anlegg med estetisk kvalitet som kombinerer hovedkontor fra 1918 med nybygg med arkitektonisk samtidsuttrykk. Gammel og ny bebyggelse vil samlet sett utgjøre en helhet med arkitektonisk kvalitet og fylles med aktiviteter både på dag- og kveldstid. Dette vil tilføre kulturmiljøet i Kværnerbyen kvaliteter.²⁰⁸

Det forklares ikke hvilke kvaliteter som tilføres, fra et verneperspektiv kan også kvalitetene anses forringet i lys av at «stedsintegriteten» svekkes.

Som avbøtende tiltak legges opp til blant annet «teknisk bytte», dvs. etter Byantikvarens forslag godtas det riving av bevaringsverdige tilbygg til det opprinnelige hovedkontor mot bevaringsregulering av «Fyrhuset», garasje og verkstedbygning i Turbinveien 28.

Eksemplene viser at det pågår stadig forhandlinger om omfanget av vern fra de opprinnelige rammene ble lagt i reguleringsplanen fra 2005, noe som svekker helheten og opplevelse av at dette engang var et industrielt miljø.

²⁰⁷ HRTB 2018 : 41. Se også fig. 3.2.2.18, fig. 3.2.2.19, fig. 3.2.2.20 og fig. 3.2.2.21.

²⁰⁸ HRTB 2018 : 41

Byrommets form²⁰⁹

Fig. 3.2.2.22 (t.v.) og **Fig. 3.2.2.23** (t.h.)

T.v. Bilde viser situasjonen før transformasjonen.

T.h. Bilde viser situasjon i 2015, midt i transformasjonen, før Kvarnerdammen borettslag ble bygget.

T.v. Hentet fra PBE (2005). *Kvarnerområdet i Lodalen, gnr/bnr 236/40,44,52 og 233/270 Reguleringsforslag til bystyret (saksnr. 200206126-58), s.23* © ukjent fotograf u.å.

T.h. Hentet 02.05 2019 fra www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/kvarnerbyen-blir-til © Obos 2015

FORM Romnivåer / integritet	Før transformasjon	Etter transformasjon
Landskapsnivå (visuell og strukturell integritet)	Der fantes visuelle relasjoner med Ekeberg og Svartdalsparken.	Ny bebyggelse blokkerer i stor grad for sikt opp til Ekeberg og Svartdalsparken. Området oppfattes innadvendt med høy bebyggelse. Dette påvirker både den visuelle og strukturelle integriteten. ²¹⁰
Bebyggelsesnivå (strukturell og visuell integritet)	Der fantes sammenhengende bygningsmasse som viste den industrielle utviklings- og endringshistorie.	Overordnet er strukturelle og visuelle sammenhenger borte. Det som gjenstår er enkeltelementer som ikke oppleves i sammenheng med hverandre. Eksempelvis er Kvarnerdammen borettslag bygget over en industrihall med kun deler av langfasade bevart. Denne løsriver Fyrhuset og Jøtulomta (Enebakkveien 69) fra hverandre.
Møbleringsnivå (visuell integritet)	Industrielle elementer i møbleringsrommet (gatebelegg, lysmastre mm.) er blitt sanert bort.	Det er valgt industrielle materialer i de nye uterommene, noe som bevisst skal gi assosiasjoner til industri.

²⁰⁹ Se fig. 3.2.2.22 og fig. 3.2.2.23 for situasjon før og etter transformasjon.

²¹⁰ Basert på egen opplevelse på befaring av stedet.

Helhetsinntrykk - samvirket mellom romnivåene²¹¹

Det er flere faktorer som er med på å svekke den visuelle integriteten og samvirket mellom møblerings-, bebyggelse- og landskapsnivå. Forvaltnings- og utviklingsprinsipper baserer seg i stor grad på fornyelse med ny byroms- og gatestruktur. Det favoriseres en landskapsutforming som baserer seg på nåtidig preferanse fremfor å bygge videre på den industrihistoriske opplevelsen. De industrielle assosiasjonene er i stor grad immaterielle. Den nye bebyggelsens høyder blokkerer i stor grad for sikt opp til Ekeberg og Svartdalsparken som gjør at området oppleves innadventt. Ivaretagelse av enkeltminner og lite fokus på kulturmiljøet svekker den strukturelle integriteten.

²¹¹ Basert på egen opplevelse av stedet, derfor kun beskrevet etter transformasjon.

Byrommets bruk

Fig. 3.2.2.24

Kartet viser det offentlige rom i gult.

Hentet 02.05 2019 fra *norgeskart.no* © Kartverket

Det offentlige rom, (eiendom med gnr. 236/bnr 40) eies og driftes av KB Næring AS, hvor OBOS er morselskap.²¹² I reguleringsbestemmelsene er det lagt vekt på å symbolisere Alnaelvas elveløp med vannspeil og vannfar, øvrig landskapsutforming skal være parkmessig. På torget ved verkstedhallen er det plantet trerekke midt på torget og regnbed opptar mye plass - utformingen gjør at det er lite rom for midlertidighet eller for folk å samles og utfolde seg på.

OBOS boliger driftes som borettslag og sameier, det som kjennetegner begge formene er at beboere danner styre som sørger for felles drift.²¹³ Det er få steder med aktive fasader i sokkeletasjene i Kværnerbyen, et unntak er fasaden langs Smeltingen / verkstedhallen.

OBOS reklamerte i 2011 ved salg av Støpejernet borettslag (Dreieskiva 3) med visjonen om en ny og levende bydel med kulturelle møteplasser.²¹⁴ I dag er det få etablerte

²¹² Iflg. grunnboksutsinformasjon fra statens kraftverk og selskapsinformasjon hentet fra proff.no, se fig. 3.2.2.24

²¹³ OBOS u.å.-f og OBOS u.å.-g

²¹⁴ OBOS 2011

funksjoner å finne. Per august 2019 finner man OBOS sitt eget boligsalg-kontor, en dagligvarebutikk (KIWI), kiosk og apotek. De urbane kvalitene kom sterkest frem i den midlertidigheten som oppstod i og rundt Fyrhuset. Det kulminerte med OBOS kulturprogram (i samarbeid med brukerne i 2010-2011) der Fyrhuset ble minst en gang i måneden brukt for kulturelle arrangementer.²¹⁵ I Fyrhuset finner man per i dag mange ulike funksjoner som kontor, verksted, kulturhus, lager, arkiv samt servicefunksjoner for boligområdet. De funksjonene som med sikkerhet skal opprettholdes er IKT- og fyringssentral. OBOS ønsker ellers å holde mulighetene åpne og ser potensiale i å utvikle deler av bygget til boligformål, noe som Byantikvaren og Plan- og bygningsetaten ikke ønsket.²¹⁶

I januar 2008 åpnet Kværnerbyen barnehage i Turbinveien 32 (tidligere Munkehagen bad). Året 2008 startet «Kulturprogrammet for Kværnerbyen» som var et samarbeid mellom OBOS og borettslagene. Samarbeidet resulterte i store og små kulturarrangementer som ble avholdt underveis i byggingen av den nye bydelen.²¹⁷ Her ble det gamle fyrhuset brukt som kulturhus for det nye boligområdet.²¹⁸ I begynnelsen av områdetransformasjonen kunne beboere låne av eieren, OBOS Forretningsbygg AS, for ulike arrangementer, men i dag er lån til private arrangementer ikke mulig.²¹⁹

Oppsummering

Kværnerbyen, med sin turbin-produksjon er en viktig del av Norgeshistorien og oppbygging av vannkraftverk. Transformasjonen av Kværnerbyen oppfattes som at områdetransformasjonen ikke har tatt utgangspunkt i å utvikle kulturmiljøet. Enkelte kulturminner er bevarte, men uten sammenheng. Ny gate- og byromsstruktur har erstattet strukturen som lå der før. Mangel på helhetlig relasjon kulturminnene imellom og landskapet rundt gjør at det er lite igjen av stedet som var. Det er blitt et nytt sted som lener seg i stor grad på immaterielle fortellinger, som ikke kan oppleves som fysiske minner.

Slik som vist over har arkitekt, landskapsarkitekt og utvikler alle en fortelling og tilknytning til områdets industrielle bakgrunn. De forholder seg til denne historien i hovedsak immaterielt, hvor valg har blitt gjort blant annet i Kværnerdammen borettslag, som påvirker stedets integritet. Peltonhjulet på det sentrale torget hørte ikke til på stedet, men ble hentet inn fra Nordland for å skape en assosiasjon til industrien som lå der før i stedet for å basere seg på

²¹⁵ OBOS 2011

²¹⁶ Jfr. Referat fra dialogmøte, se PBE 2019

²¹⁷ OBOS u.å.-c

²¹⁸ OBOS u.å.-b

²¹⁹ OBOS u.å.-a

at det industrielle miljøet selv kunne stå for fortellingen. Siden såpass lite strukturell og materiell bevaring er tilstede er det viktig for utvikler med historiefortellende elementer og stedsnavn som bringer frem minnene om stedet som lå der før. Kværnerbyen har derfor et overordnet inntrykk av å være et nytt sted, fremfor et historisk.

De få bevarte kulturminnene er blitt håndtert som ressurs på ulike måter. På den ene siden som råstoff som inngår i kontrastfulle transformasjoner. På den annen side inngår det som en form for narrativt vern (eksempelvis Munkehagen bad som er blitt til barnehage).²²⁰

Bruksfunksjoner i området er låste fordi de bygningene som er blitt bygget er i stor grad monofunksjonelle leilighetskomplekser og følgelig mangler det rom for brukerinitierte funksjoner. Midlertidigheten som utviklerne brukte underveis for å skape oppmerksomhet og gjøre stedet attraktivt for nye kjøpere er i stor grad borte. Eksempelvis er mulighet for å låne Fyrhuset borte. For brukerne betyr dette at deres rom for utfoldelse blir innskrenket. Midlertidigheten ble brukt som et ledd i markedsføringen, men med videre utvikling ble flere av de tidligere felleslokalene borte. Følgelig innskrenkes mulighetene for beboernes videre utvikling og bruk av området.

Fra enighet om omfanget av vern i reguleringen av 2005 foregår det stadig forhandlinger mellom partene, OBOS, Plan- og bygningsetaten i Oslo og Byantikvaren. Forhandlingene resulterer i at vernet svekkes, noe som verkstedhallen i Turbinveien 36-56 var eksempel på. Der hadde Byantikvaren, i lys av ny kunnskap, signalisert høye verneverdier og frarådet sterkt å rive og bygge om til boliger. Et annet eksempel på dette er forslaget om den nye høgskolen i Turbinveien 2-4 som er tiltenkt å skulle erstatte den gamle kontorbygningen. Kulturminnemyndighetens rom for å påvirke utviklingen er liten og avgjørelsene blir som regel i utvikler/eiers favør og kulturmiljøet (som kulturminnene inngikk i) blir stadig forringet, noe som påvirker områdets stedsintegritet.

²²⁰ Narrativt vern er forklart av Karl Otto Ellefsen i Ellefsen 2008

3.3 Danske case

3.3.1 Kødbyen

Det industrielle kulturmiljøet Kødbyen er å finne like ved Hovedbanegården ved begynnelsen av Vesterbro i København.²²¹ Kulturmiljøet omfatter tre deler; «Den Brune Kødby», «Den Grå Kødby» og «Den Hvide Kødby».²²² Sammen representerer de tre delene en sammenhengende industrihistorie fra omkring 1878 til omkring 1970 og den senere utvikling frem til i dag.²²³ Siden begynnelsen av 2000-tallet har området gjennomgått kontinuerlig transformasjon og utvikling samtidig som det omfattes av strenge fredningsbestemmelser som omfatter både bygninger og byrom.

Fig. 3.3.1.1

Flyfoto over Vesterbro i København. Kødbyens plassering er angitt i rødt.

Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE u.å.

²²¹ Se fig. 3.3.1.1

²²² Se fig. 3.3.1.2

²²³ Københavns kommune - Teknik- og Miljøforvaltningen 2014

Fig. 3.3.1.2

Aksonometri som viser avgrensningene mellom «Den Brune Kødby», «Den Grå Kødby» og «Den Hvide Kødby».

Hentet fra Københavns kommune. (2018). Lokalplan nr. 562 Den Hvide Kødby, s. 3. © JW Luftfoto 2016

Området oppstod i 1879 da København kommune bygget opp et kjøttmarked i Vesterbro. I begynnelsen konsentrerte virksomheten seg om salg av matvarer, men utviklet seg etterhvert til også å omfatte slakterier. Den eldste delen blir kalt for «Den Brune Kødby». I årene 1886-1888 ble det anlagt en utvidelse som kalles «Den Grå Kødby. Disse to delene minner om hverandre og harmoniserer både i byggestil og materialvalg, som primært består av murstein.²²⁴ «Den Hvide Kødby» oppstod i 1934 og ble tegnet i funksjonalistisk stil av en gruppe arkitekter og ingeniører som arbeidet innenfor arkitekturavdelingen i København kommune. Den nye delens funksjon var å fungere som en produksjonslinje som foredlet kjøttet

²²⁴ Københavns kommune 2018 : 6

fra slakteriene slik at de kunne fraktes og selges rett på kjøttvaredisken. Denne anordningen varte inntil 1991 da andre funksjoner begynte å flytte inn i industrilokalene.²²⁵

Fig. 3.3.1.3 (t.v.) og **Fig. 3.3.1.4** (t.h.)

T.v. Flyfoto som viser Kødbyen i 1954

T.h. Flyfoto som viser Kødbyens tilstand i 2018

T.v. Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE 1954

T.h. Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE 2018

Slik som flyfotoene over viser (fig. 3.3.1.3 og fig. 3.3.1.4) har området i stor grad bevart sin form (selv om bruken har endret seg gjennom tidene). Inntil anleggets vestside er det bygget opp et hotell i senere tid.

I 2005 besluttet Københavns byråd («borgerrepræsentationen») å utvikle Den Grå og den Hvide Kødby til et område for kreative virksomheter, side om side med kjøtt- og fødevarefunksjoner. Det var ansett at det var samspillet mellom de eksisterende bedriftene og de nye kreative bedriftene som gjorde stedet unikt.²²⁶ De involverte aktørene i denne prosessen var «Københavns Kommune», «Mutopia Arkitekter», «København Ejendomme KEjd» (kommunens tværgående ejendomsselskab der administrerer «Den Hvide Kødby»²²⁷).

²²⁵ Jørgensen et al. 2014 : 111-114

²²⁶ Dansk bygningsarv A/S u.å. og Københavns kommune 2011 : 8

²²⁷ Dansk bygningsarv A/S u.å.

Fig. 3.3.1.5 (t.v.) og **Fig. 3.3.1.6** (t.h.)

Illustrasjoner som viser Mutoxia sitt konsept for utviklingen av Kødbyen («K-planen») fra 2007.

Hentet 11.08 2019 fra www.fastcompany.com/3042252/copenhagen-vs-new-york-city-a-tale-of-two-meatpacking-districts

© Mutoxia u.å.

Planen som Mutoxia laget og ble lansert i 2007 ble kjent som «K-planen», siden bokstaven K både var å finne i stedsnavnet og i formen på bevegelsesmønsteret gjennom området. Planen la vekt på å imøtekomme behov for trafikk og parkering for både brukerne av og virksomhetene i området.²²⁸

I 2007 ble «Den Brune Kødby» og «Den Hvide Kødby» valgt ut som ett av 25 «nationalt industriminde» av Kulturarvstyrelsen.²²⁹ Kødbyerne er en av 25 utvalgte områder som er ment å illustrere den danske industrihistorien i perioden 1840-1970.²³⁰ Begge deler av Kødbyen ble fredet før de ble utpekt. «Den Brune Kødby» ble fredet i 1984 og «Den Hvide Kødby» ble fredet i 1999. Fredningen er omfattende og omfatter 26 bygninger og tilhørende uterom (15 bygg i «Den Brune Kødby» og 11 bygg i «Den Hvide Kødby»). «Den Grå Kødby» er utpekt som et område med høy bevaringsverdi. «Den Brune Kødby» og «Den Hvide Kødby» har blitt valgt ut som industrielle kulturmiljøer på grunn av at de begge illustrerer viktige faser av den industrielle slakter-historien. De symboliserer rasjonell planleggingsideal i løpet av den andre industrialiseringen i 1890-1950 årene. «Den Hvide Kødby» er særskilt trukket ut som et mesterverk innenfor dansk funksjonalisme.²³¹

Visjonen for området ble oppdatert i 2011. Den bygget i stor grad på det foregående arbeidet. Strategien ble noe utfoldet og det ble lagt vekt på at denne skulle utvikles som en

²²⁸ Melendez 2015. Se også Fig. 3.3.1.5 og 3.3.1.6

²²⁹ Dansk bygningsarv A/S u.å. og Wikipedia 2017. Kulturarvstyrelsen (nå Slots- og Kulturstyrelsen) er en tilsvarende institusjon som Riksantikvaren i Norge. Utnevnelsen av et «nationalt industriminde» innebar ikke et formelt vern, men signaliserte verneverdier. Det kan sammenlignes med «nasjonal interesse» i Norge, noe som Riksantikvarens NB!-register, et register som signaliserer verneinteresser i bymiljøer og kan innbefatte fredete kulturminner og kulturmiljøer.

²³⁰ Københavns kommune u.å.

²³¹ Jørgensen et al. 2014 : 114

foranderlig internasjonal opplevelsesdestinasjon med attraktive enkeltdestinasjoner. Området skulle ha et dynamisk byliv, med hjemsted for slaktere, kreative og kunstnere. Det ble i strategien lagt vekt på at den særlige atmosfæren og autentisiteten (med tanke på bruk) skulle bevares. Samtidig skulle bruken ikke være forutsigbar og vekt skulle legges på at byrommene skulle svare på industriens behov for parkering og samtidig være for kulturelle opplevelser. Nybyggeri skulle utvikles med hensyn til fredet og bevaringsverdig bygningsmasse, volumstudier og arkitektkonkurranser skulle brukes som virkemiddel for å sikre kvalitet.²³²

Københavns ejendomme/Kulturstyrelsens beskrivelse av både «Den Hvide Kødby» og «Den Brune Kødby» omtaler både miljømessige og kulturhistoriske verdier. I begge tilfeller trekkes frem verdiene som ligger i at de danner sammenhenger med hverandre, men er samtidig en slags by i byen, med det lave bygningskomplekset, klar og tydelig helhetsplan og ensartethet i arkitektonisk formspråk og materialbruk.²³³ De skiller seg fra hverandre ved at den brune delen kjennetegnes av ubehandlet murstein og den hvite er hvitpusset, med funksjonalistisk form- og stilpreg.

Lokalplanen fra 2018 angir at deler av det bevaringsverdige anlegget blir revet, men med strenge føringer/bestemmelser om hvordan utviklingen skal foregå slik at det helheten i miljøet ivaretas.²³⁴

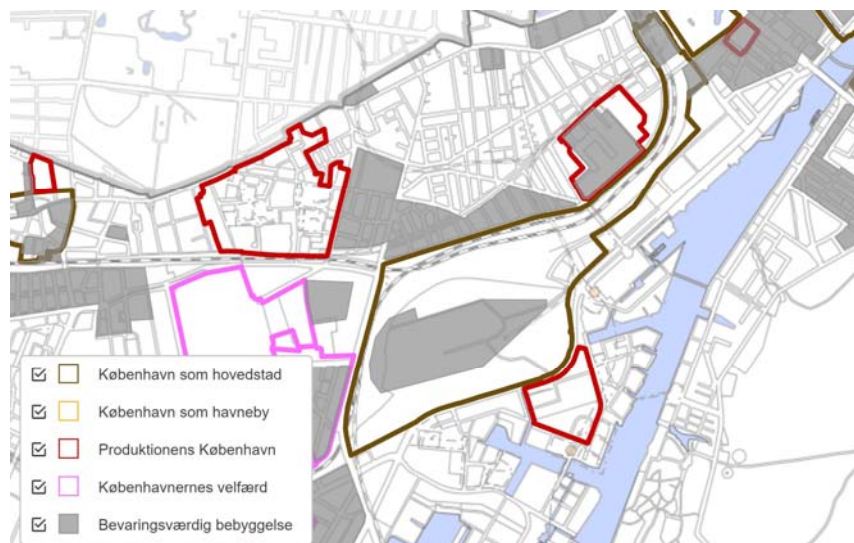
²³² Københavns kommune 2011 : 10

²³³ Københavns Ejendomme 2011 : 11 og Københavns Ejendomme 2013 : 15

²³⁴ Københavns kommune 2018. Kødbyen inngår (sammen med bl.a. Carlsberg byen) i prioritert liste over kulturmiljøer innenfor temaet «*Produktionens København*» se fig. 3.3.1.5

Fig. 3.3.1.5

Kødbyen inngår (sammen med bl.a. Carlsberg Byen) i prioritert liste over kulturmiljøer innenfor temaet «Produktionens København».

Hentet 13.09 2019 fra kp19.kk.dk/artikel/kulturarv © Københavns kommune u.å.

15 bygninger er fredet i «Den Hvide Kødby» og «Den Grå Kødby» (se nedenstående liste).²³⁵

I tillegg er bevaringsverdig bebyggelse og byrom sikret i kommunale bestemmelser (jfr. fig. 3.3.1.6).

Fig. 3.3.1.6

Oversikt over omfanget av bevaring og tillatt nedrivning i «Den Hvide Kødby» og «Den Grå Kødby»

Hentet fra Københavns kommune. (2018). *Lokalplan nr. 562 Den Hvide Kødby*, s. 40. © Københavns kommune

²³⁵ Slots- og kulturstyrelsen u.å.-b

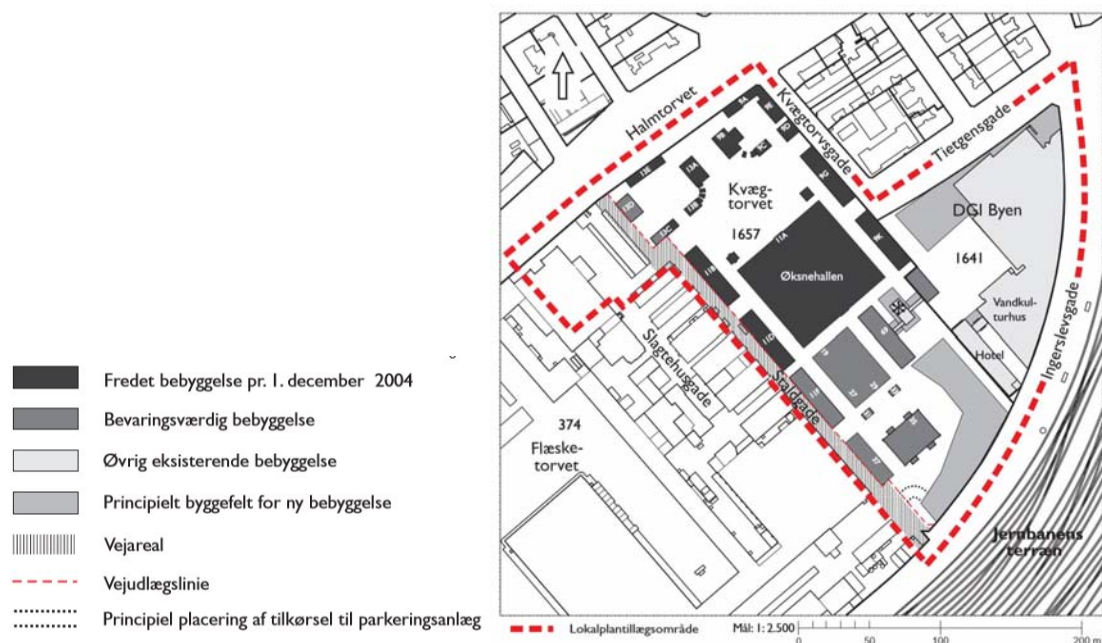
Kulturminne/ kulturmiljø	Tidligere funksjon	Nåværende funksjon	Vernestatus	Kommentar
Flæsketorvet 68, bygning 79 (1934)	Slakteri	El-/gas-/vand/ varmeanlegg m.m.	Fredet	
Flæsketorvet 100, bygning 6 (1934).	Kjøttmarked («Kød- og Flæskehal»)	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Slagtehusgade 15, bygning 21 (1934)	Slaktehall/ Kuldeanlegg	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Flæsketorvet 11, bygning 1 (1934)	Slakterifunksjon («Slagterboderne»)	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Ingerslevgade 48, bygning 16 (1940)	Kontorbygg	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Flæsketorvet 79, bygning 5 (1934)	Forbindelses- bygning	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Staldgade 78, bygning 15 (1934)	Talgsmelteverk («Talgsmelteri»)	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Flæsketorvet 68, bygning 4 (1934)	Kjøttboder	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Halmtorvet 27A, bygning 3 (ukjent)	Kjøpmannsboder	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Flæsketorvet 1, bygning 2 (1934)	Fjerkrehall	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	
Ingerslevgade 56, bygning 17 (1934)	Maskinhus	Industri- eller håndverks- produksjon mm.	Fredet	

15 fredete bygninger i «Den Brune Kødby» (se nedenstående liste), i tillegg kommer bevaringsverdig bebyggelse som er sikret i gjennom kommunale bestemmelser i reguleringsplan (jfr. fig. 3.3.1.7).²³⁶

²³⁶ Slots- og kulturstyrelsen u.å.-a og Københavns kommune 2005 : 17

Fig. 3.3.1.7

Fredningsomfang i «Den Brune Kødby»

Hentet fra Københavns kommune. (2005). *Lokalplan nr. 262-1 "Brune Kødby"*, s. 17.

© Københavns kommune 2005

Kulturminne/ kulturmiljø	Tidligere funksjon	Nåværende funksjon	Vernestatus	Kommentar
Onkel Dannys Plads 9, bygning 11 (1879)	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Kafé	Fredet	
Onkel Dannys Plads 5, bygning 53 (1879)	Paviljong	Forsamlingshus/ festlokale	Fredet	
Halmtorvet 11G, bygning 38 (1879)	Stallbygning	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Halmtorvet 11A, bygning 37 (1879)	Stallbygning	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Halmtorvet 11, bygning 43 (1879)	Vaktbygning	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Halmtorvet 11, bygning 42 (1879)	Vaktbygning	El-/gas-/vand-/ varme-anlegg m.m.	Fredet	

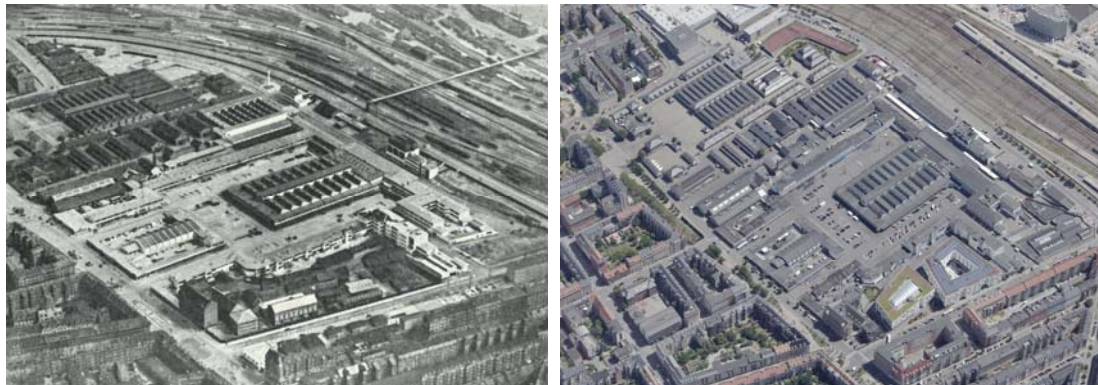
Halmtorvet 11, bygning 41 (1901)	Slakteri	Biograf, teater, erhvervsmæssig utstilling, bibliotek, museum, kirke m.m.	Fredet	
Halmtorvet 9K, bygning 2 (1879)	Slakteri	Undervisning / forskning	Fredet	
Halmtorvet 9G, bygning 1 (1879)	Transport, handel mm.	Undervisning / forskning	Fredet	
Halmtorvet 9E, bygning 49 (1879)	Slakteri	Kontor, handel, lager, herunder offentlig administration.	Fredet	
Halmtorvet 9B, bygning 51 (1879)	Slakteri	Teater	Fredet	
Halmtorvet 9A, bygning 50 (1879)	Slakteri	Industriell- eller håndverksproduksjon m.m.	Fredet	
Onkel Dannys Plads 1 (1879)	Bygning til kontor, handel, lager, herunder offentlig administrasjon	Kino, teater, kommersiell utstilling, bibliotek, museum, kirke m.m.	Fredet	
Halmtorvet 9D (1879)	Slakteri	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Halmtorvet 9K (1879)	Slakteri	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	

Byrommets form²³⁷

Fig. 3.3.1.8 (t.v.) og **Fig. 3.3.1.9** (t.h.)

T.v. Viser situasjonen ca. 1935 før omdannelse.

T.h. Situasjon i 2019 etter flere år med omdannelse fra industri til bydel med blandede funksjoner.

T.v. Hentet fra Københavns Kommunalbestyrelse. (1935). *Kødbyen—Københavns Torve- og Slagtehallen*. Københavns Kommunalbestyrelse. © Ukjent fotograf u.å.

T.h. Hentet 14.09 2019 fra *skraafoto.kortforsyningen.dk* © SDFE 2019

FORM Rømnivåer / integritet	Før transformasjon	Etter transformasjon
Landskapsnivå (visuell og strukturell integritet)	Kødbyens terreng-topografi i og rundt er flatt unntatt en banegrav på sør- og østside. Området rundt Kødbyen kjennetegnes av karrebebyggelser på nordsiden og mer fragmentert bebyggelse på vestsiden.	Visuell- og strukturell integritet er ivaretatt innenfor Kødbyen («Den Brune Kødby», «Den Hvide Kødby» og «Den Grå Kødby») på grunn av strenge verne- og fredningsbestemmelser. Tilstøtende har DGI-byen blitt bygget på nordøst-siden ved «Den Brune Kødby». Den fragmenterte bebyggelsen på vestsiden er erstattet av et hotell, som er tilpasset i farge og materialer. Over gaten er bebyggelsen erstattet med karrebebyggelse.
Bebyggelsesnivå (strukturell og visuell integritet)	Der finnes en sammenhengende bygningsmasse som både viser områdets industrielle utviklings- og endringshistorie. Den visuelle integriteten er ivaretatt og industriområdet kan fortsatt oppleves som slikt.	På grunn av strenge verne- og fredningsbestemmelser er bebyggelsene og byrommene i stor grad ivaretatt. Det nye hotellet fra 2018 tilpasser seg Kødbyen i farge og materialer. ²³⁸ Høyden er såpass lav at den forstyrrer ikke opplevelsen av nærliggende byrom. Visuell integritet er ivaretatt på en god måte.

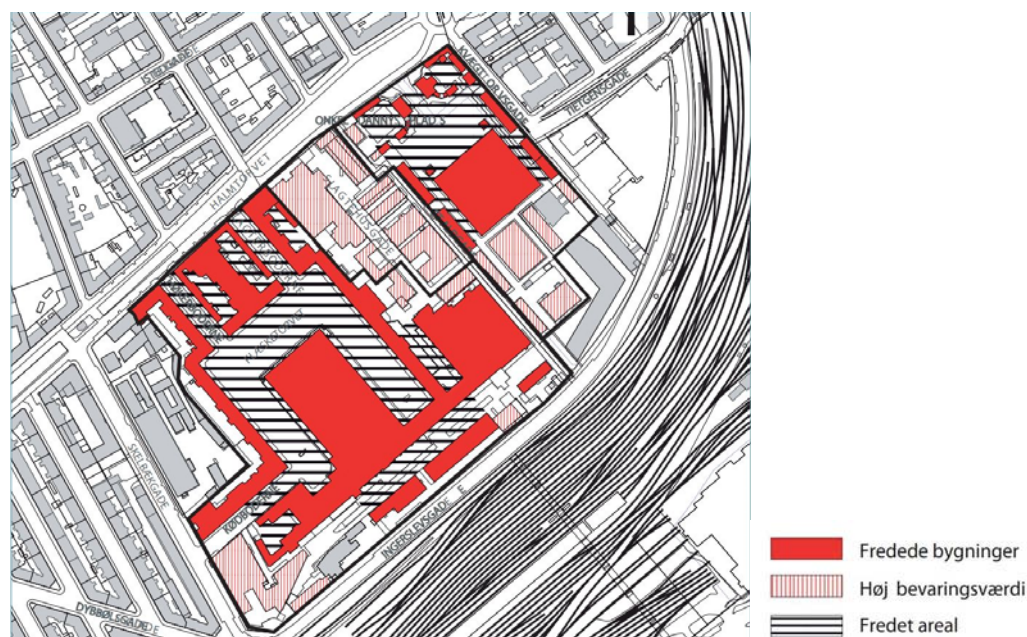
²³⁷ For situasjon før og etter omdannelse se fig. 3.3.1.8 og fig. 3.3.1.9

²³⁸ Ankerstjerne 2018

<p>Møbleringsnivå (visuell integritet)</p>	<p>Industrielementer er i stor grad ivaretatt og ikke sanert bort.</p>	<p>Elementer som gatebelegg, skilt og industrielle elementer (heis, lasteramper, portluker og skilting) i møbleringsrommet er i stor grad ivaretatt som elementer som øker opplevelsen og den visuelle integriteten.²³⁹</p>
---	--	--

Fig. 3.3.1.10

Oversikt over fredet og bevaringsverdige bygninger og byrom i Kødbyen. «Den Hvite Kødby» og «Den Brune Kødby» er fredede, «Den Grå Kødby» (Slagtehusgade) har her høy bevaringsverdi.

Hentet fra Københavns kommune. (2011). *Strategi for den Hvide Kødby—Bilag 1*, s. 16

© Københavns kommune 2011

Helhetsinntrykk - samvirket mellom romnivåene²⁴⁰

På grunn av strenge verne- og fredningsbestemmelser og fokus på helhet både i og rundt området settes bevaringen i et byperspektiv.²⁴¹ Området er på en måte bevart som en industriøy i byen, et eget sted som setter premisser for det nye som bygges rundt det (som f.eks. hotellet fra 2018).

²³⁹ Se bilder i Københavns kommune 2018 : 7-8

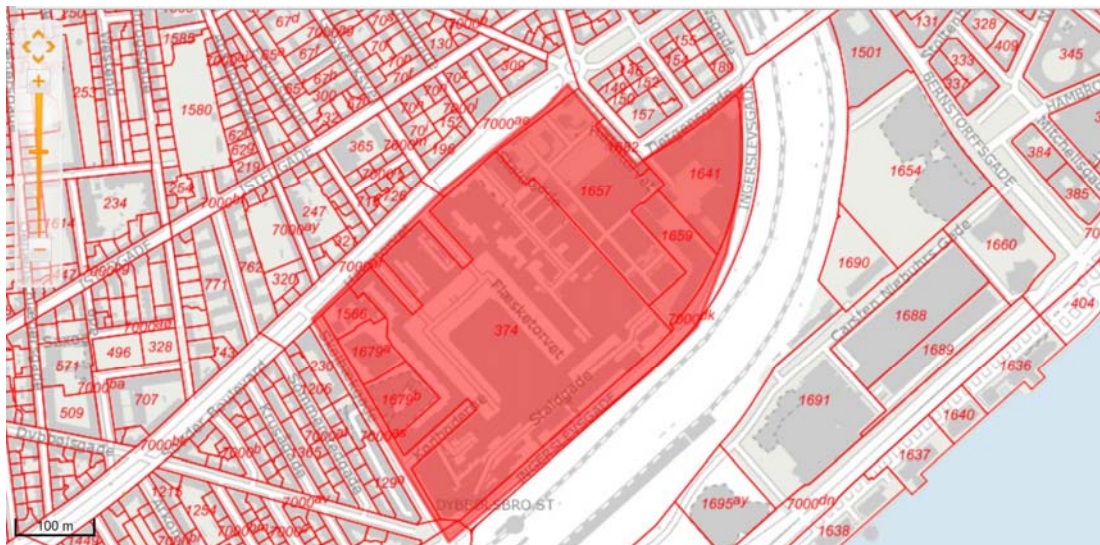
²⁴⁰ Basert på egen opplevelse av stedet, derfor kun beskrevet etter transformasjon.

²⁴¹ For omfang av vern se fig 3.3.1.10

Byrommets bruk

Fig. 3.3.1.11

Kartet viser tomtestrukturen/eierforhold i Kødbyen.

Hentet 20.09 2019 fra *sdfekort.dk* © SDFE 2019

Hele tomten, og dermed byrommene er eid av København kommune.²⁴² Kommuneplanen fra 2009 hadde som hensikt å etablere et ervervsområde av blandet karakter i Kødbyen. Kødbyen ble derfor utpekt som en kreativt område med mulighet for 1800 kvm handelsarealer hvor det tilbys rimelig leie og fleksible lokaler til kreative virksomheter.²⁴³ De nye tiltakene i området skal ikke gå på bekostning av den kjøtt- og matvareindustrien som er igjen i området og er noe av områdets kjennetegn.²⁴⁴

Det er utarbeidet en fredningsmanual i samarbeid mellom København kommune og Slots- og Kulturstyrelsen for å framheve mulighetene for rekreasjon. Fredningsmanualen spesifiserer ulike byromsoner som er tatt inn i reguleringsplanen (se fig. 3.3.1.12 og fig. 3.3.1.13).²⁴⁵

²⁴² Fig. 3.3.1.11

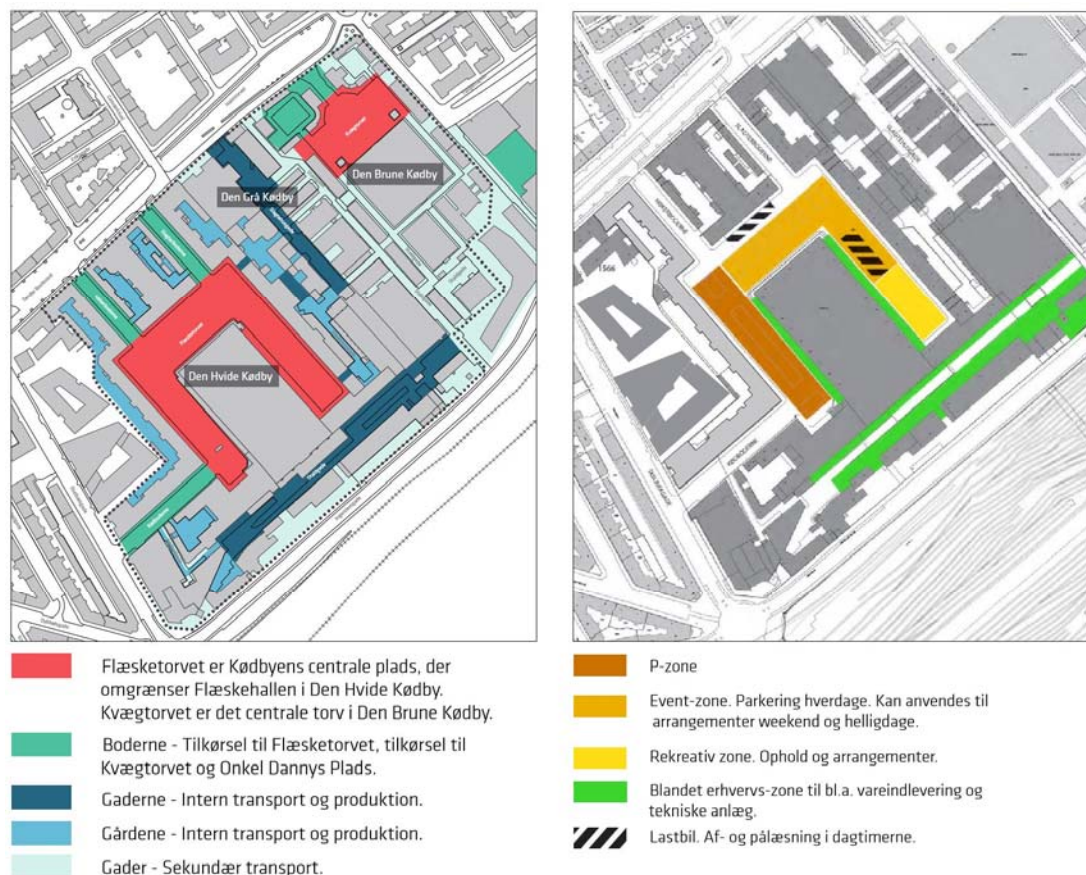
²⁴³ Københavns kommune 2011 : 17

²⁴⁴ Københavns kommune 2011 : 10

²⁴⁵ «Manualen opdelar byrummene i fem typer, der har forskjellige funksjonelle, kulturhistoriske og arkitektoniske karakteristika. Byrummene er placeret i et indbyrdes hierarki, der har betydning for forståelsen af Kødbyens struktur og samtidig henviser til, hvor der særligt skal værnes om rummenes arkitektoniske kvaliteter. De fem typer byrum skal udvikles ud fra deres placering i byrumshierarkiet, stueetagerens anvendelse og brugernes behov.» Se Københavns kommune 2018 : 12

Fig. 3.3.1.12 (t.v.) og Fig. 3.3.1.13 (t.h.)

Illustrasjoner fra reguleringsplanen vedtatt i 2018 som viser byrommenes tiltenkte bruk.

Hentet fra Københavns kommune. (2018). *Lokalplan nr. 562 Den Hvide Kødby*, s. 12. © Københavns Kommune 2018

Satsingen på streng grad av vern og samtidig variert funksjonsblanding hvor områdets opprinnelige funksjon får plass blant nye kreative erhverv har vist seg å være en suksess for kommunen. København kommune har satt som et mål at Kødbyen skal forbli «en foranderlig, international oplevelsesdestination med plads til unikke satsninger ... Multifunktionalitet skal medvirke til, at bylivet ikke bliver forudsigeligt og kommer til at ligne noget, som findes i alle andre byer.»²⁴⁶ Det viser seg at det har også vært en utleiemessig suksess for kommunen, i 2011 var 85% av lokalene utleid og det var stor interesse for ledige lokaler.²⁴⁷

Kødbyen har i dag byrom som har ulike funksjoner til ulike tider av døgnet. De offentlige rom i Kødbyen eies og driftes av kommunen. Tanken om flerbruk av byrommene, hvor fokus er blant annet på døgnrytme og funksjon, kan spores tilbake til arkitektkontorets Mutopias visjon i *K-planen* fra 2007. Store varebiler ble tillatt å parkere på visse tider og med

²⁴⁶ Københavns kommune 2011 : 10

²⁴⁷ Københavns kommune 2011 : 13

dette ble det frigjort tid innimellom slik at arealene kunne brukes til midlertidige aktiviteter. Deler av trafikken ble flyttet for å frigjøre solrike arealer til kafeer og utendørsaktiviteter. Ulik anvendelse til forskjellige tider gjør at området er aktivt nesten hele døgnet.²⁴⁸ Arkitektens arbeid har bidratt til bevissthet om muligheter for funksjonsblanding for byrommene, noe som har blitt videreført i planene som fulgte etter. Den Hvite Kødby har mange aktive fasader på gateplan som vender ut mot byrommene og det sentrale torg, «Flæsketorvet». Den lave bygningsmassen gjør at byrommene oppleves lyse, noe som gjør det attraktivt å sitte på flere av uteserveringene som hører til de mange spisesteder og barer i området. Gjennom årene har «Flæsketorvet» blitt brukt til flere større festivaler og begivenheter. Eksempelvis gatematfestival i 2018, og Operafestival og Københavns Jazzfestival i 2019.²⁴⁹ Jazzfestivalen hadde i tillegg til «Flæsketorvet», fem scener som fordelte seg på «Den Brune Kødby», «Den Hvite Kødby» og «Den Grå Kødby».²⁵⁰

Fig. 3.3.1.14 (t.v.) og **Fig. 3.3.1.15** (t.h.)

T.v. Bilde fra åpningen av Københavns Operafestival i den Hvite Kødby 2019.

T.h. Gatematfestival i Kødbyen.

T.v. Hentet fra Michelsen, T. (2019, august 3). Opera anmeldelse; Folkefest med havfruesang.

Politiken, 4–5. © Peter Hove Olesen 2019

T.h. Hentet 20.09 2019 fra www.routesnorth.com/event/meatpacking-district-food-market-copenhagen/

© Katelijne Tailly u.å.

De ulike aktivitetene knytter seg også til en bevisst strategi og holdning til stedets døgnrytme som anvist på nedenstående figur (se fig. 3.3.1.16).²⁵¹

²⁴⁸ Melendez 2015

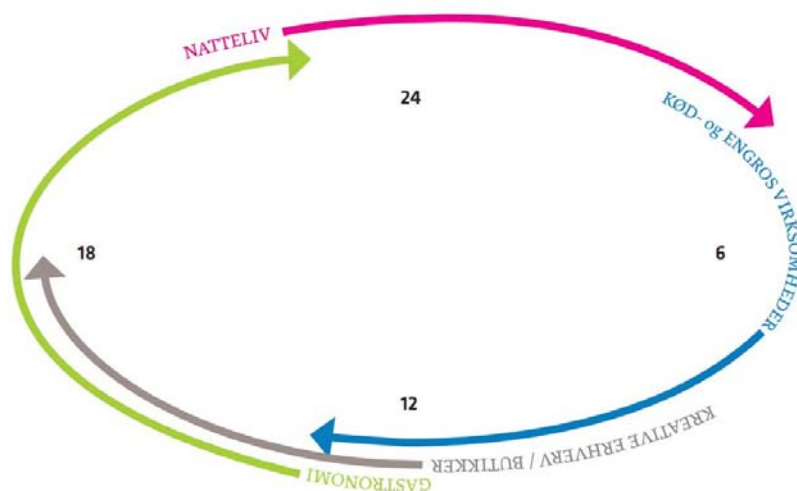
²⁴⁹ Routes North 2018, Michelsen 2019 og Københavns ejendomme og indkøb 2019. Se Fig. 3.3.1.14 og Fig. 3.3.1.15.

²⁵⁰ Routes North 2018

²⁵¹ Københavns kommune 2011 : 18

Fig. 3.3.1.16

Illustrasjon som viser «Kødbyens rytme».

Hentet fra Københavns kommune. (2011). *Strategi for den Hvide Kødby—Bilag 1*, s. 18

© Københavns kommune 2011

Byrommene i Kødbyen skal fungere som et felles rom for områdets brukere og kunne anvendes til kulturelle opplevelser. Om det kreves reorganisering av trafikk og parkering kan det skje om hensikten er å skape mulighet for flere byrom og utendørsaktiviteter. Det trekkes videre frem at for å oppnå dette er det viktig at byrommet skal bevare det industrielle uttrykk og være åpent for offentligheten. Ny gatemøblering og endringer i byrommet og eventuelt nybygging skal hensynta forhold som stilles i lys av frednings- og bevaringsstatus.²⁵²

For å sikre kvaliteten i eventuelle nye tilskudd i bydelen skal volumstudier og arkitektkonkurranser være med på å sikre kvaliteten.²⁵³ Stjernearkitekten Bjarke Ingels uttaler seg om utviklingen i Kødbyen slik at den er et godt eksempel på hvor godt det kan gå når et byrom får lov til å utfolde seg på egne premisser.²⁵⁴

*Kødbyen i København har blandt andet tiltrukket mange gallerier og nutidskunstnere. Og hvis man spørger kunstnere i dag, hvilket slags rum de gerne vil udstille i, vil de ifølge Bjarke Ingels svare gamle lagerlokaler eller industrilokaler, fordi rummenes rå materialer og store spænd, stiller kunstnere frie til deres kunstneriske udtryk.*²⁵⁵

²⁵² Københavns kommune 2011 : 10 og 18

²⁵³ Københavns kommune 2011 : 10

²⁵⁴ Vittus og Gerhardt 2010

²⁵⁵ Vittus og Gerhardt 2010

Anerkjennelsen ligger i at rommene egner seg til mangfoldig bruk og som arkitekt ser han at byggenes vernestatus ikke utgjør begrensninger.

Oppsummering

Det kjennetegner både kommunens egen strategi fra 2011 og etterfølgende planarbeid i 2018 at det foreligger en evne og bevissthet om den kulturarven kommunen forvalter og utvikler. Strengt frednings- og vernebestemmelser er ikke å se som begrensninger, men snarere muligheter som har sikret blandet bruk og historisk forankring, med kontinuitet der matvareindustrien fortsatt er representert.

Reguleringsplanen fra 2018 er et eksempel på et godt samarbeid mellom eier og forvalter. Det kommunale eierskapet har gjort at man har unngått store kompromisser som svekker industrimiljøets stedsintegritet (med hensyn til både visuell og strukturell integritet). Industriområdet kan både oppleves og brukes på ulike måter. Ved å holde boligandelen lav underbygges også stedets flerfunksjonalitet. Samtidig har gjennomtenkte løsninger med tanke på bruk og døgnrytme gjort at flere av byrommene kan ha flere funksjoner.

Kulturminneforvaltningen og kommunal eier har gjort at man har fått til gode rammer for byromsdannelse, som samtidig sørger for bruk gjennom alle døgnetstider, det viser også statistikken over utleie.

Samtidig fokus på opprinnelig bruk og rom for både midlertidighet og kreative virksomheter er med på å skape opplevelsesdestinasjonen som kommunens strategi legger opp til. Det er i liten grad gjort kompromisser når det gjelder vern, men snarere enn å se dette som en begrensning så er det sett på som en verdi som er satt i sammenheng med byens profilering.

Transformasjonen har i dette tilfellet ikke uttrykket seg i endring av former, men funksjoner. Det som har blitt tilført området av nyere bygninger tilpasser seg og underordner seg det industrielle området. Dette er med på å heve helhetsopplevelsen og underbygge den industrielle historien som området formidler.

3.3.2 Carlsberg Byen

Carlsberg Byen er å finne i møtet mellom bydelene Frederiksberg, Valby og Vesterbro i vestre delen av København.²⁵⁶ Området består av tre bryggerier som ble sammenslått på tidlig 1900-tallet.²⁵⁷ Siden 2008 har området gjennomgått en byomdannelsesprosess hvor balansen mellom utviklings- og vernehensyn har vært en sentral del av forvaltnings- og utviklingsdiskusjonen for området.

Fig. 3.3.2.1

Oversikt/flyfoto over Vesterbro, København. Carlsberg Byens plassering er angitt i rødt.

Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE u.å.

Carlsberg er en av Danmarks ledende ølbryggerier og ble stiftet av bryggmester J.C. Jacobsen i 1826 i sentrum av København. Han flyttet bryggeriet i 1847 til Valby, i vestre del av byen. Tomtevalget skyldtes blant annet at Sjællands første jernbane var ved å bygges opp mellom København og Roskilde. Bryggeriet utviklet seg siden gjennom 150 år fra å være dampdrevet, fra første industrialiseringen i 1840-1890, til full elektrisk mekanisering i 1950 og 1960-årene.²⁵⁸

Området består, i tillegg til industribygninger, av to type bo-områder. En for overklasse medarbeidere («white-collar workers») og en for fabrikkarbeiderne («blue-collar workers»).²⁵⁹

En av de siste fabrikkbygningene som reiste seg før bryggeriet ble avviklet ble bygget i 1984. Transportmetoden hadde endret seg fra å være togbasert til å være bilbasert. Det siste

²⁵⁶ Se fig. 3.3.2.1

²⁵⁷ Jørgensen et al. 2014 : 81

²⁵⁸ Jørgensen et al. 2014 : 79-83

²⁵⁹ Jørgensen et al. 2014 : 79-83

ølet ble brygget i 2008 og deretter startet utviklingen av området med en internasjonal konkurranse.²⁶⁰

Fig. 3.3.2.2 (t.v.) og **Fig. 3.3.2.3** (t.h.)

T.v. Flyfoto som viser Carlsberg området i 1954.

T.h. Flyfoto som viser Carlsberg Byen i 2018, etter sanering/underveis i omdannelsen.

T.v. Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE 1954

T.h. Hentet 16.04 2019 fra *krak.dk* © COWI/SDFE 2018

Flyfotoene over (fig. 3.3.2.2 og fig 3.3.2.3) viser en omfattende sanering av det tidligere industriområdet, men likevel en del sammenhengende bygningsmiljøer konsentrert på tomtens nordside. Der har området i noen grad bevart sin form mens bruken har endret seg.

Carlsberg-området ble valgt av Slots- og kulturarvsstyrelsen som et industrielt kulturmiljø («industrial heritage site») på grunn av at firmaet er en av landets (og internasjonalt) ledende firmaer innen bryggerivirksomhet. Området viser og formidler 150 års produksjons- og endringshistorie. Fabrikkbygningene fra 1840-tallet frem til 1980-tallet er tegnet av Danmarks ledende arkitekter.²⁶¹ Carlsberg-områdets bevaringsverdier er mange; i lokalplanen omtales bevaringsverdier på flere nivåer, blant annet området plan, med «*aksiale forløp*», og bygningsmiljøets arkitektur med skalamessig variasjon. Dipylons- og Elefantportens monumentalitet og eksotiske haveanlegg blir også trukket frem. I tillegg til at flere bygninger har høy bevaringsverdi. Alt dette er med på å anerkjenne området i reguleringsplanen som et enestående kulturmiljø.²⁶²

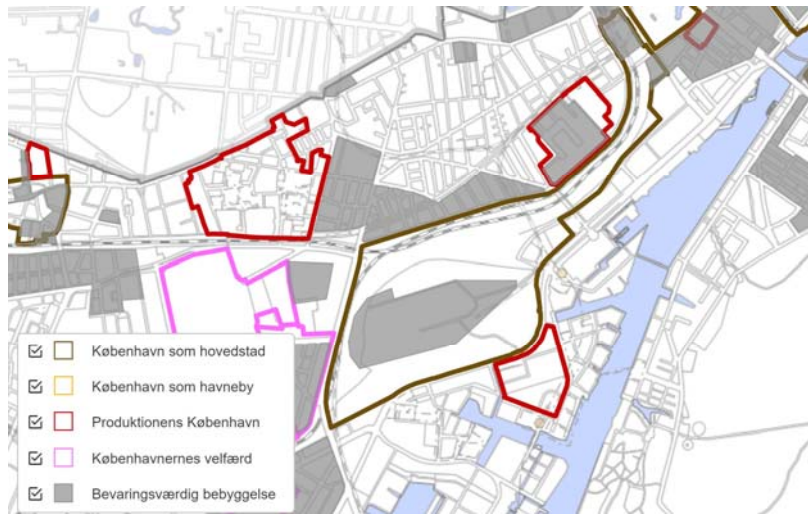
²⁶⁰ Jørgensen et al. 2014 : 79-83

²⁶¹ Jørgensen et al. 2014 : 83

²⁶² Københavns kommune 2016 : 7. Det er verdt å påpeke at Carlsberg Byen inngår, sammen med bl.a. Kødbyen, i prioritert liste over kulturmiljøer innenfor temaet «*Produktionens København*» se fig. 3.3.2.4

Fig. 3.3.2.4

Carlsberg Byen inngår, sammen med bl.a. Kødbyen, i prioritert liste over kulturmiljøer innenfor temaet «Produktionens København».

Hentet 13.09 2019 fra kp19.kk.dk/artikel/kulturarv © Københavns kommune u.å.

I Carlsberg Byen er 48 bygninger og 72 omgivelser fredet, noen av bygningene er trukket frem i tabellen nedenfor.²⁶³

Kulturminne/ kulturmiljø	Tidligere funksjon	Nåværende funksjon	Vernestatus	Kommentar
Nordre Lagerbygning, Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 20)	Lagerbygning med lagerkjellere	Industri- eller håndverks- produksjon m.m.	Fredet	
Gamle kølefyr, Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 8)	Fyrhus	Industri- eller håndverks- produksjon m.m.	Fredet	
Bag Elefanterne 1 (bygning 67)	Kvaltek (forkortelse for kvaliteteknisk laboratorium), kontor- og laboratoriebygning	Industri- eller håndverks- produksjon m.m.	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 11 (bygning 163)	Kjørehall med lagerkjellere	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	

²⁶³ Slots- og kulturstyrelsen u.å.-c. Utvikler har andre navn for disse, se Carlsberg Byen P/S u.å-d

Gamle Carlsberg Vej 11 (bygning 26)	Kjørehall med lagerkjellere	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 13 (bygning 11)	Æresbolig	Kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 11 (bygning 21)	Kjørehall med lagerkjellere	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 9)	To skorsteiner	Industri- eller håndverksproduksjon m.m.	Fredet	
Bag Elefanterne 1 (bygning 69)	Kvaltek, kontor- og laboratoriebygning	Bygning for kontor, handel, lager, inkludert offentlig administrasjon.	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 11 (bygning 27)	Kjørehall med lagerkjellere	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Ny Carlsberg Vej 105 (bygning 44)	Museumsbygning, Glyptoteket	Kino, teater, forretningsutstilling, bibliotek, museum, kirke m.m.	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 15)	Fritidshus	Bygning for helårsopphold	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 5)	Bygning til kontor, handel, lager, herunder offentlig administrasjon.	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Bryggerhesten 1 (bygning 22)	Lagerbygning med lagerkjellere	Industri- eller håndverksproduksjon m.m.	Fredet	
Bag Elefanterne 1 (bygning 70)	Kvaltek, kontor- og laboratoriebygning	Kontor, handel, lager, herunder offentlig administrasjon.	Fredet	
Ny Carlsberg Vej 105 (bygning 46)	Vakttårn	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Valby Langgade 1 (bygning 40)	Carl Jacobsens villa	Frittliggende enebolig	Fredet	
Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 11)	Kornlager	Industri- eller håndverksproduksjon m.m.	Fredet	

Gamle Carlsberg Vej 15 (bygning 18)	Stall	Transport- og garasjeanlegg	Fredet	
Bryggerhesten 1 (bygning 23)	Garasjer	Industri- eller håndverks- produksjon m.m.	Fredet	

I tillegg kommer bevaringsverdig bebyggelse som er sikret gjennom kommunale bestemmelser i reguleringsplan.²⁶⁴ Reguleringsplanen utpeker en lang rekke bevaringsverdige bygninger som inngår i ny bymessig sammenheng og rommer en rekke kulturelle aktiviteter, idrettsfunksjoner og institusjoner.²⁶⁵ De fleste av de utpekte bygningene lar seg, ifølge reguleringsplanen, endres slik de forblir i overensstemmelse med bygningens «arkitektoniske idé, proportioner og materialekarakter».²⁶⁶

Fig. 3.3.2.5

Illustrasjonen fra reguleringsplanen viser inngangen til det nye Carlsberg hvor Elefantporten og Carlsberg Museum inngår i en bymessig sammenheng med den nye bebyggelsen.

Hentet fra Københavns kommune. (2016). *Carlsberg II Lokalplan nr. 432 med tillæg nr. 2, 3, 4, 5 og 6*, s.17 © Entasis u.å.

²⁶⁴ Københavns kommune 2016

²⁶⁵ Københavns kommune 2016 : 18. Fig. 3.3.2.5 illustrerer tiltenkt samspill mellom ny og eldre bebyggelse.

²⁶⁶ Københavns kommune 2016 : 19

Utviklingsselskapet Carlsberg A/S og arkitektkontoret Entasis utarbeidet grunnlaget for reguleringsplanen i et samarbeid med København kommune på bakgrunn av konkurranseforslaget «*Vores rum*».²⁶⁷ Forslaget besto av en by med tette gårdsrom og smale gateløp definert av bygninger med blandede funksjoner i form av boliger og erhverv.²⁶⁸ Prosjektet kombinerte bevaring av eksisterende bygninger og strukturer med intensiv utnyttelse av området. Den foreslåtte tette urbane bebyggelsen var basert på et system av gater, akser og byrom basert på områdets eksisterende strukturer. De fem prinsippene «*Arven*» (den eksisterende bygningsmasse), «*Byens rum*» (eksisterende strukturer som organiserte de nye byrom), «*Akserne*» (nye og eksisterende akser som åpnet ut mot den omkringliggende byen), «*Tårnerne*» (11 tårnhus som skulle gi området identitet og romlig variasjon) og «*Byens massiv*» (tetthet som i den omkringliggende by).²⁶⁹ I visjonen tas det avstand fra modernismens «*problematisk prioritering af sol og luft*», i stedet skulle en tett by med «*troverdige*» byrom gjenoppstå. Arkitektene tar dermed bevisst avstand fra det de kaller modernismens «*teknarkitektoniske*» valg og baserer seg på bærekraftig tankegang som hentet inspirasjon fra den historiske byen og tok utgangspunkt i beboerne med mål om økonomisk, sosial og miljømessig bærekraft.²⁷⁰

²⁶⁷ Konkurransen var opprinnelig utlyst under «*Vores by*». Københavns kommune 2016 : 6

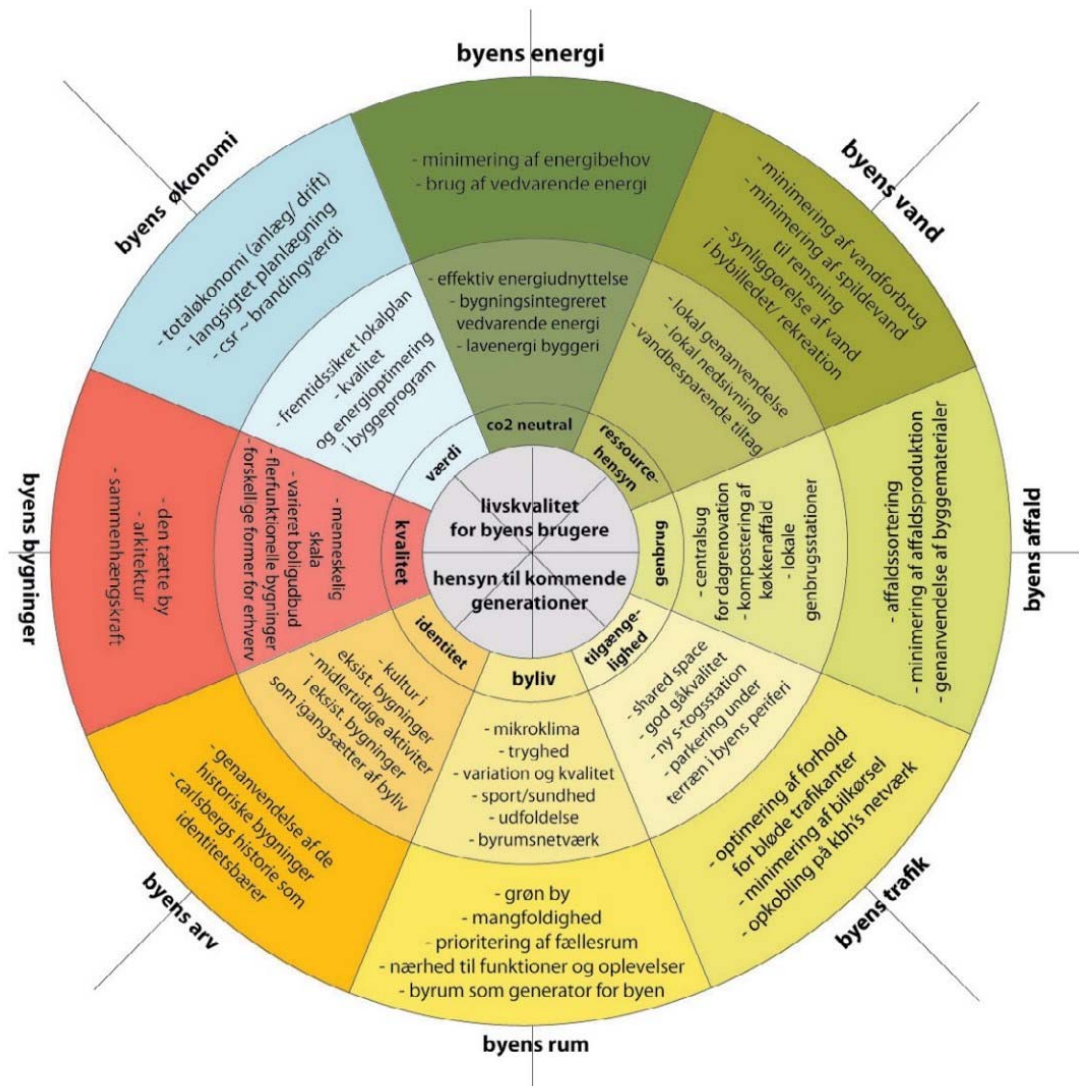
²⁶⁸ C.F. Møller u.å.

²⁶⁹ Birket-Smith 2007: 66-67

²⁷⁰ Entasis u.å. og Københavns kommune 2016 : 8-10 og 18-23

Fig. 3.3.2.6

Illustrasjonen viser bærekraftstilnærmingen i regulering og utviklingen av Carlsberg byen.

Hentet fra Københavns kommune. (2016). *Carlsberg II Lokalplan nr. 432 med tillæg nr. 2, 3, 4, 5 og 6*, s.9 © Københavns kommune 2016

Med utgangspunkt i en bærekraftig tilnærming var intensjonen at bydelen skulle fortsette tradisjonen fra den klassiske karréby, med fokus på byrom og brukere samtidig som det bygges videre på byens arv.²⁷¹

Med utgangspunkt i den opprinnelige visjonen har arkitekturkontoret C.F. Møller trådt inn som rådgiver og gjort om på masterplanen. De har redusert antallet bygninger med blandede funksjoner, men beholdt den tette gatestrukturen mens gårdsrommene er blitt mer

²⁷¹ Københavns kommune 2016 : 8-10 og 18-23; fig. 3.3.2.6.

luftige.²⁷² Formålet med den vedtatte reguleringsplan er at industriområdet Carlsberg ønskes omdannet til en tett og levende bydel, der det legges særlig vekt på bærekraft, byrom og byliv samt bevaring og gjenbruk av kulturarven og områdets øvrige opplevelsesverdier («hærlighetsverdier»²⁷³). Carlsberg A/S sin intensjon er at området fortsatt skal være en del av bryggeriets firmaidentitet og de har en visjon å holde fast i fortellingen om det historiske området og samtidig tenke inn nye revolusjonerende tanker «i den gamle bryggers ånd».²⁷⁴

Byrommets form²⁷⁵

Fig. 3.3.2.7 (t.v.) og **Fig. 3.3.2.8** (t.h.)

T.v. Området før transformasjonen

T.h. Visualiseringen viser mulig utbygging i henhold til reguleringsplanen (sett fra sydvest innover Vesterbro).

T.v. Hentet 13.09 2019 fra www.kk.dk/nyheder/lokalplan-carlsberg-ii-tillaeg-6-vedtaget

© Københavns kommune 2016

T.h. Hentet fra Københavns kommune. (2016). *Carlsberg II Lokalplan nr. 432 med tillæg nr. 2, 3, 4, 5 og 6*, s.7 © Københavns kommune 2016

²⁷² C.F. Møller u.å.

²⁷³ Københavns kommune 2016 : 5 og 22. «Hærlighetsværdi» betyr ifølge dansk ordbok «*iboende kvalitet i et sted eller miljø som gør det attraktivt*». se Den danske ordbog u.å.

²⁷⁴ Københavns kommune 2016 : 8

²⁷⁵ Se situasjon før og mulig situasjon etter transformasjon på fig. 3.3.2.7 og fig 3.3.2.8.

FORM Romnivåer / integritet	Før transformasjon	Etter transformasjon
Landskapsnivå (visuell og strukturell integritet)	Områdets topografi er relativt flat. Det finnes et høyt tårn på området som har vært et kjent landemerke i byen med Carlsberg-logoen godt synlig på siden.	Ny bebyggelse tar utgangspunkt i skala på eksisterende strukturer. Høyhus tar utgangspunkt i høyde og utforming på det eksisterende tårn i området. Karrébebyggelser tar utgangspunkt i høyder rundt i området. Et stort omfang av bevaringsverdig bebyggelse, hageanlegg og gateløp er tatt vare på som gjør at den visuelle og strukturelle integriteten ivaretas i høy grad i disse områdene.
Bebyggelsesnivå (strukturell og visuell integritet)	Der fantes sammenhengende bygningsmasse som viste den industrielle utviklings- og endringshistorie.	Mye av industribygninger som er kommet i senere tid og ikke var en del av den historiske Carlsberg Byen er blitt sanert bort. Stort omfang av bevart bebyggelse i de eldste deler av området gjør at den visuelle og strukturelle integriteten ivaretas i høy grad. De bevarte bygningene danner utgangspunkt for materialer, farge og skala på de nye bygningene. De nye tilpasser seg de gamle som er med på å øke den visuelle integriteten.
Møbleringsnivå (visuell integritet)	Industrielle elementer i møbleringsrommet (gatebelegg, gatelykter m.m.)	Mange av de industrielle elementene i byrommene er blitt sanert bort. ²⁷⁶ Det er noen steder piper som er blitt bevart og er med på å underbygge den visuelle integriteten i noen av byrommene. Bruk av brosteinsbelegg gjør at områdene oppleves i sammenheng, noe som styrker den visuelle integriteten av området.

²⁷⁶ Nærmere beskrevet av Svava Riesto i Riesto 2017

Fig. 3.3.2.9

Bilde tatt fra Hotel Otilia viser et eksempel med møte mellom ny og gammel bebyggelse. Fasaden mot det sentrale torget, «Bryggernes plads», er ivaretatt med et tilpasset nybygg bak. Det styrker den strukturelle og visuelle integriteten mot det sentrale torget,

© Vignir Freyr Helgason 2020

Rundt den sentrale plassen, «Bryggernes plads», finner man flere bevarte bygninger, som de fredede bygningene «Lagerkælder 3» og «Maltmagasinet» (nå ombygget til Hotel Otilia), det delvis bevarte og delvis nye «Theodora Hus» og nybygget «Christen Hus».²⁷⁷

Hotel Otilia (tidligere «Lagerkælder 3») er et anerkjent ombygningsprosjekt som ble i 2019 nominert til Arkitektforeningens i København sin arkitekturpris.²⁷⁸ Tilnærmingen ved ombyggingen (og samarbeid med myndighetene om løsninger med hensyn til vern) har resultert i at eksteriør og innvendige strukturer er i stor grad bevart.²⁷⁹ Denne bygningen er ikke alene om å bli bygget om på denne måten. Den fredete «Mineralvandsfabrikken» fra 1920-tallet blir forvandlet til boliger, næring og caféfunksjoner.²⁸⁰

²⁷⁷ Carlsberg Byen P/S u.å.-a, Carlsberg Byen P/S u.å.-c, Carlsberg Byen P/S u.å.-e og Carlsberg Byen P/S u.å.-g

²⁷⁸ Carlsberg Byen P/S 2019-h

²⁷⁹ Carlsberg Byen P/S u.å.-i

²⁸⁰ Carlsberg Byen P/S u.å.-f

«Theodora Hus» har en bevart fasade ut mot det sentrale torget, «Bryggernes plads» (se fig. 3.3.2.9). Nybygget «Christen Hus» er utsmykket med gylne detaljer som er inspirert av det gjentakende guldskevemotiv på Hotel Ottilia («Lagerkælder 3») og samtidig underordner seg det fredede bygget.²⁸¹ På torget finner man for øvrig en ny fontene, hvis utforming og materialvalg harmonerer med de eksisterende historiske bygningene rundt. Inntrykket er at den stammer fra samme tid som de bevarte bygningene og bygger videre på det eksisterende stedet.²⁸² På plassen finner man flere innebygde sitteplasser og uteserveringsområder.²⁸³

Fig. 3.3.2.10

Aksonometri fra reguleringsplan viser eksisterende bevarte strukturer og hager i grå- og grønnfarge og nye i hvit.

Hentet 13.09 2019 fra www.cfmoller.com/p/-da/Carlsberg-Byen-lokalplan-i3354.html

© CF Møller u.å.

²⁸¹ Carlsberg Byen P/S u.å.-c og Carlsberg Byen P/S u.å.-i

²⁸² Salkvist 2019

²⁸³ Carlsberg Byen P/S u.å.-a

Fig. 3.3.2.11 (t.v.) og **Fig. 3.3.2.12** (t.h.)

Bildene er tatt ved elefantporten og viser hvordan nybyggene tilpasser seg eksisterende bygninger i materialer, form og skala.

© Vignir Freyr Helgason 2020

Oppsummering / helhetsinntrykk - samvirket mellom romnivåene²⁸⁴

Verne- og fredningsbestemmelser omfatter både byrom og bygninger, noe som bidrar til områdets strukturelle integritet.²⁸⁵ De kulturhistoriske bygningene og grønne hager danner premisser for de nye som bygges rundt de. Området oppfattes som et sammenhengende industrielt kulturmiljø hvor det forekommer en sammenføyning mellom det gamle og det nye.²⁸⁶ Det vies oppmerksomhet i alle nivåer, fra brosteinsbelegg på gater, på møbleringsnivå, til at de nye bygningene tilpasser seg i form, skala, materialer og farger på bebyggelsesnivå. Det eksisterende høyhus gir føringer i form og skala på landskapsnivå. Samvirket mellom romnivåene gjør at området oppfattes helhetlig og velbalansert noe som bidrar til områdets visuelle integritet.

²⁸⁴ Basert på egen opplevelse av stedet, derfor kun beskrevet etter transformasjon.

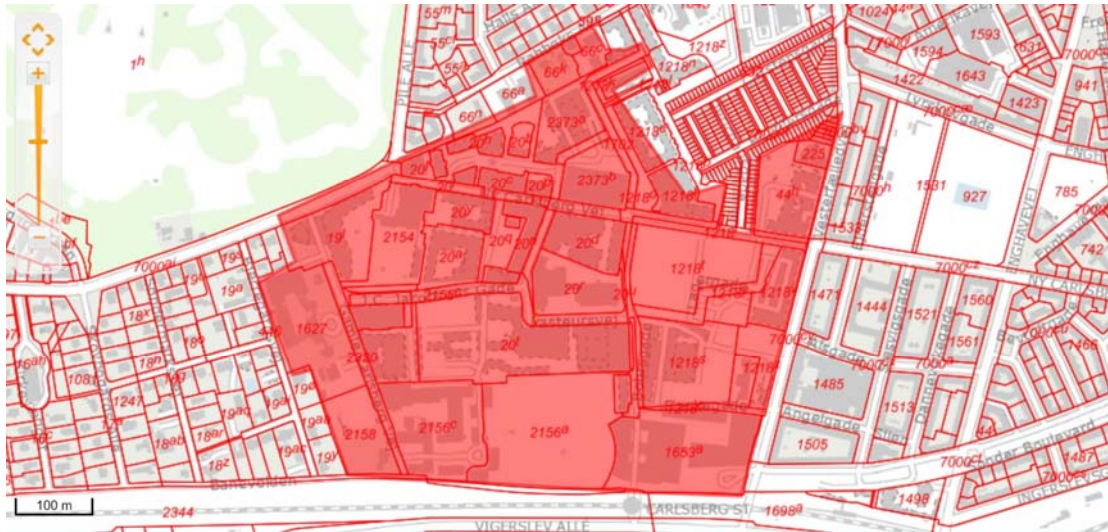
²⁸⁵ For en oversikt se fig. 3.3.2.10

²⁸⁶ Se eksempelvis fig. 3.3.2.11 og 3.3.2.12

Byrommets bruk

Fig. 3.3.2.13

Kartet viser tomtestrukturen/eierforhold i Carlsberg byen

Hentet 21.09 2019 fra *sdfekort.dk* © SDFE 2019

Tomten, og dermed byrommene er privateid av Carlsberg Byen P/S.²⁸⁷ Når produksjonen ble nedlagt brukte grunneier midlertidige aktiviteter som bevisst strategi for å tiltrekke området oppmerksomhet og investorer.²⁸⁸

Fig. 3.3.2.14

Bildecollage viser ulike midlertidige aktiviteter i forkant av transformasjonen.

Hentet fra Jørgensen, K. F. (2011). *Temporære byrom (studentoppgave)* (Framtidens byer).

Miljøverndepartementet, s.40-41. © Kristina F. Jørgensen u.å.

²⁸⁷ Fig. 3.3.2.13

²⁸⁸ Jørgensen 2011b : 40 og fig. 3.3.2.14.

Carlsberg A/S har underveis i utviklingen brukt midlertidighet som verktøy i utviklingen. I en periode ble flere av lokalene leid ut rimelig til kreative formål. Leietakerne var mangfoldige, fra ulike profesjoner, som gjorde at området hadde liv 24 timer i døgnet.²⁸⁹ De midlertidige aktivitetene på Carlsberg hadde ikke innflytelse på den endelige planen og det var gjort klart for leietakerne at deres kontrakter ikke ville bli fornyet når byggeaktivitetene ble startet og masterplanen skulle realiseres.²⁹⁰ Kommunen hadde imidlertid håpet på at midlertidigheten ble ved med å holde liv i disse områdene underveis i utviklingen, men utbyggerne sanerte likevel de områdene som ikke hadde bygningsmasse med formelt vern.²⁹¹

Carlsberg Byen er rik på byrom, totalt blir det 25 byrom der flere består av områder med historiske bygninger rundt eller er kulturhistoriske hager.²⁹² Ambisjonene i reguleringsplanen er høye. Det skal bys på en stor variasjon av byrom der de ulike byrommene har et indbyrdes hierarki med hver deres skala og identitet.²⁹³ I planleggingen er det tiltenkt byrom som kan være besøksmål for hele regionen med kulturfunksjoner, kunst, spisesteder, bevertning og næring som attraksjon. De tiltenkte bydelsrommene tilbyr ulike former for møte- og oppholdssteder som lekeplasser, utearbeidsstasjoner, sportsfunksjoner og steder for «*sanselig rekreasjon*».²⁹⁴ De såkalte lokale byrom oppfyller behovet i lokalmiljøet for mindre lekeplasser og uformelle møtestedet.²⁹⁵ I dag er det en blanding med den historiske hagen og funksjoner som hotel, spisesteder, butikker og cafeer og antall byrom gjør at brukerne har mye plass til å utfolde seg på.²⁹⁶ Inntrykket nå er at i de bevarte og ferdigutviklede delene av området er det mye liv.

Oppsummering

Carlsberg Byen baserte sitt opprinnelige konsept/byplangrep på industriarven og kjellergangene under jorden, samtidig som visjonen var å skape en tett by basert på historiske europeiske forbilder.²⁹⁷ Planen er blitt endret noe over tid, men den gjenværende industriarven legger likevel materielle og strukturelle føringer. Handlingsrommet defineres av eksisterende bygninger, det høye Carlsberg tårnet gir føringer for høyde og utforming på nye tårn. De nye

²⁸⁹ Aagotsdatter 2009

²⁹⁰ Jørgensen 2011b : 40

²⁹¹ Basert på informasjon i møte med Mathias Nordby, planlegger i Københavns kommune og Jacob Hartmann prosjektleder i Teknik og miljøforvaltningen 5.desember 2019

²⁹² Carlsberg Byen P/S u.å.-b

²⁹³ Københavns kommune 2016 : 70-71

²⁹⁴ Københavns kommune 2016 : 70-71

²⁹⁵ Københavns kommune 2016 : 70-71

²⁹⁶ Basert på egne befaringer og besiktigelser

²⁹⁷ Birket-Smith 2007: 66-67

bygningene forholder seg til skala, materialer og fargenyanser som er tilstede i de eksisterende bygningene. Carlsberg-logoen integreres til og med i noen av bygningene, det gjør at området oppleves helhetlig og industriarven kan oppleves. Det ligger i begrepet «hærlighetsverdier» og intensjoner i lokalplanen en anerkjennelse av de opplevelsesverdier som er å finne i kulturmiljøet.

3.4 Industrimiljøenes stedsintegritet

Som forklart innledningsvis har stedsintegritetsbegrepet tilknytning til estetisk stedsanalysetradisjon med tanke på å beskrive sammenhenger og kulturarvens funksjonelle, strukturelle eller visuelle grad av intakthet i forbindelse med området og/eller byen.²⁹⁸ Jeg vil her sammenligne og drøfte casene for senere å sette funnene i større sammenheng i drøftingskapittelet.

Når det gjelder den funksjonelle integriteten er det kun Kødbyen som har bevart deler av sin opprinnelige funksjon, hvor det inngår som bevisst strategi i utviklingen av området.

Den visuelle integriteten er i størst grad ivaretatt i utviklingen av Kødbyen, deretter er deler av Carlsberg Byen ivaretatt på en måte med historisk gatemateriell (historisk brostein) og industrielementer, f.eks. murte piper og historiske hageanlegg. De historiske bygningene gir føringer for det som bygges nytt ved og rundt dem, både i skala, fargevalg, materialvalg (der mursteinenes farge er lik den eksisterende, f.eks. den rødlig teglen ved elefantporten og den mer gulaktige teglen i bygningene nærmest den eldste delen).

I motsetning er valgene i Kværnerbyen og Vulkan friere. Her har materialer en industriell karakter (for eksempel corten stål i veiskuldre og kanter og gatemateriell), men løsningene er ikke historisk forankret siden materialene og løsningene ikke stammer fra områdene opprinnelig. Valg av industrielle materialer i disse tilfellene gir assosiasjoner til industrien som lå der før, men kan ikke sies å ivareta en visuell integritet sett fra et tradisjonelt verneperspektiv.

²⁹⁸ Riksantikvaren 2009 : 19

Fig. 3.4.1 (t.v.) og **Fig. 3.4.2** (t.h.)

T.v. Eksempel fra Carlsberg byen viser hvordan eksisterende fasade ivaretas med tilpasset nybygg bak, noe som styrker den strukturelle og visuelle integriteten.

T.h. Eksempel fra Kværnerbyen viser hvor ny fasade av glass er laget på Kværnerhallen i stedet for å gjenskape den fasaden som lå der før. Det svekker den strukturelle og visuelle integriteten

T.v. © Vignir Freyr Helgason 2020

T.h. © Vignir Freyr Helgason 2020

Strukturell integritet er i liten grad ivaretatt i Kværnerbyen. Enkelte kulturminner gjenstår, men som beskrevet tidligere gjør valg i transformasjonen av disse at den visuelle integriteten svekkes. I Kværnerbyen, etter sanering, etableres det en ny gate- og bygningsstruktur som ikke forholder seg til den eksisterende bygningsarven, men som dominerer både over den og landskapet rundt. Industrierarven kan ikke oppleves og assosiasjoner til industrien er i stor grad immaterielle (for eksempel gjennom stedsnavn eller kreativ bruk av industrielementer i landskapsutformingen som for eksempel Peltonhjulet). Det gjøres stadig valg i reviderte reguleringsplaner som svekker visuell og strukturell integritet ytterligere (Kværnerdammen borettslag og den nye skolen som eksempel). Kværnerdammen borettslag gjør at det som tidligere opplevdes som en klynge av industribygg, river disse løs fra hverandre og skaper en barriere som er helt ut av skala til det som var. I Vulkan har også den strukturelle og visuelle integriteten blitt svekket ved å rive deler av hallen (som ble Mathallen) fra de nyere tilbyggene, til fordel for Bellonabygget. Strukturell integritet er ivaretatt i de eldste deler av Carlsberg Byen der bygninger danner et helhetlig miljø. Strukturell integritet oppfattes best ivaretatt i Kødbyen, hvor formen og helheten er ivaretatt.

Som vist i case-analysene går Kværnerbyen gradvis over fra å være industrimiljø til å være hovedsakelig bomiljø med få bevarte industribygninger og kunstinstallasjonsgrep i form av industrielementer som settes i ny kontekst. Flere av de industribygningene som ble tilgjengeliggjort for brukere for midlertidig bruk er blitt revet eller planlagt revet. Minnet om

industrien blir i stor grad immaterielt og følgelig kan industrimiljøet ikke oppleves. Områdene i Oslo er i høyere grad transformert strukturelt og visuelt og følgelig er stedsintegriteten svekket.²⁹⁹

I motsetning har man i casene i København beholdt noe av den opprinnelige industrielle bruken og ivaretatt sammenhenger i bymiljøene slik at industrimiljøene fortsatt kan oppleves.³⁰⁰ Disse har ikke forandret seg i like stor grad, de har blitt gradvis transformert og fått beholde noe av deres funksjonelle integritet. Resultatet er at områdene i København har i høyere grad beholdt sin stedsintegritet gjennom omdannelsen.

3.5 Midlertidighet i bytransformasjon og byomdannelse

Slik som beskrevet i kapittel 1.6 forstår jeg byrommene som «*handlingsfelt*» og jeg har valgt å undersøke åpenhet for utviklingen ut fra begrepet «*midlertidighet*». I dette avsnitt vil jeg ta utgangspunkt i case-analysene og drøfte hvor åpne industrimiljøene er for endringer etter den opprinnelige transformasjonen/byomdannelsen foregikk.

En målsetting i Københavns kommuneplan fra 2019 er at byen skal utvikles sammen med byens borgere i samarbeid med kreative iverksettere og profesjonelle aktører.³⁰¹ Kommuneplanen inneholder særlige bestemmelser om midlertidig bruk i utvalgte områder, derav industrielle miljøer med foreslått bruk som ungdomsboliger, matmarkeder eller nye kulturinitiativer og intensjonen er at midlertidigheten kan gavne byens borgere på kort og lang sikt.³⁰² Dette gjøres ved blant annet å midlertidig ta i bruk ledige arealer og bygninger, mellomrom mellom hus og eksisterende gater der det skapes blant annet kunstige strender, samt at industri- og havnebygninger tas i bruk som restauranter og konsertsteder. I byutviklingsområder som Refshaleøen og ytre Nordhavn trekkes midlertidige aktiviteter frem som muligheter for å transformere og gi nytt liv og identitet til områdene. Tilnærmingen byr på at man prøver løsninger og ideer før en mer permanent utvikling skjer.³⁰³ Over tid bidrar midlertidige aktiviteter til at disse stedene innskrives inn i den kollektive bevissthet.³⁰⁴

²⁹⁹ Fig. 3.4.1 og fig. 3.4.2 er et eksempel som illustrerer forskjellen i tilnærming.

³⁰⁰ Fig. 3.4.1 og fig. 3.4.2 er et eksempel som illustrerer forskjellen i tilnærming.

³⁰¹ Københavns kommune 2019 : 32

³⁰² Københavns kommune 2019 : 32

³⁰³ Københavns kommune 2019 : 32 og informasjon i møte med Mathias Nordby, planlegger i Københavns kommune og Jacob Hartmann prosjektleder i Teknik og miljøforvaltningen 5. desember 2019

³⁰⁴ Aagotsdatter 2009

I kommuneplanen for København er Kødbyen trukket frem som et godt eksempel på kreativt iverksettermiljø som har grodd frem og skapt identitet.³⁰⁵ I Kødbyen er kulturarven en ramme rundt planleggingen hvor premisset er vern. Selv om det i senere i tid er inngått kompromisser, er det fortsatt det som skal vernes som gir føringer for de tiltak som er gjennomført og det som planlegges av tiltak. Visjonene og forvaltningsplanen tar utgangspunkt i dette. Som beskrevet i case-analysen er det rom for midlertidighet og forskjellig bruk (som for eksempel operafestival og matmarked). I Kødbyen er midlertidighet en bevisst satsing og arbeidsmetode som har pågått over tid. Det har resultert i midlertidig og event-basert bruk av byen. *Sharing Copenhagen* er en plattform som har fokus på «samskaping» («co-creation») hvor brukere kan komme med konkrete prosjekter og være med på å sette sitt preg på sitt nærmiljø.³⁰⁶ Bevaringen av kulturmiljøet skjer ikke på bekostning av den mangfoldige bruken som kjennetegner området. Mangfold av funksjoner og bevisst strategi for bruk til ulike tider av døgnet sørger for at det er liv i området.

I ny kommuneplan for Oslo 2018 (samfunnsdel med byutviklingsstrategi) vies det ikke oppmerksomhet til midlertidighet som metode i byutviklingen. Kultur og kunnskap trekkes frem som faktorer som kan gi Oslo et fortrinn Dette gir assosiasjoner til Richard Florida og Charles Landry sin tilnærming til kulturbasert byutvikling, som baserer seg på disse aspektene i noe som er blitt identifisert som bykonkurranseparadigme.³⁰⁷ Det er lite fokus, sammenliknet med kommuneplanen i København, på de stedbundne kulturmiljøaspektene som innebærer fysiske sammenhenger. Dette kan på sin side knyttes til Colin Mercer og Graeme Evans kulturplanleggingstilnærming.³⁰⁸

Midlertidighet ble brukt av utviklerne i Kværnerbyen og Vulkan i markedsføring for å tiltrekke oppmerksomhet til de nye bydelene. Midlertidig funksjoner oppstod og industribygningene ble utnyttet til dette, men ansett som midlertidige strukturer som etterhvert ble og blir erstattet av ny bebyggelse.

På Vulkan har man brukt kulturarv i markedsføringen og gjør det fortsatt, dette ved at det er etablert funksjoner som Mathallen og Dansens hus, som har en drift som fortsatt går og trekker til seg publikum. Mangfold av funksjoner som hoteller, skoler, boliger, utesteder, konsertarenaer sørger for at det er noen i området til alle døgnet tider. Det er ikke store

³⁰⁵ Københavns kommune 2019 : 32

³⁰⁶ Københavns kommune - Teknik- og Miljøforvaltningen u.å.

³⁰⁷ Se Florida 2002, Florida 2008 og Landry 2000. Christian Pagh fra firmaet Urgent.agency gjorde meg oppmerksom på dette bykonkurranseparadigmet i sin forelesning 28.11.2018 på konferanse knyttet til nordisk ministerrådsprosjektet *Attraktive nordiske byer* i Ystad, Sverige

³⁰⁸ Se Grogan, D., & Mercer, C. 1995 og Evans 2001.

overskuddsområder som inviterer brukerne til å ta over rommet på deres premisser. Stoler og sitteplasser hører nesten alle til spisesteder som er åpne for betalende gjester.

Intensjonen i reguleringsplanen i Kværnerbyen er blant annet å skape byliv og transformere «*et gammelt industriområdet til et moderne og urbant byområde*». ³⁰⁹ Resultatet ble ikke slik og oppleves som monofunksjonelt. I hovedsak er arbeidsplassene som ble etablert i Kværnerbyen innadvendte funksjoner som kontorplasser og skole som ikke bidrar til å berike bylivet i særlig grad. Det er få muligheter for gründere å starte utadrettede virksomheter på gateplan som bidrar til berikelse av bymiljøet sammenlignet med f.eks. Kødbyen. Kværnerbyen er i 2019 beskrevet som om den snart er ferdig utviklet. ³¹⁰ Dette er interessant siden det står i motsetning til den måten man forstår utviklingen av for eksempel Kødbyen, hvor det skjer en del utskiftning av leietakere som gjør at bydelen oppfattes dynamisk og i stadig utvikling. ³¹¹

Som beskrevet tidligere ble bevarte kulturminner i Kværnerbyen brukt som ledd i markedsføring og for midlertidige arrangementer. Brukerne fikk i en periode tilgang til lokalene, men denne muligheten ble etterhvert umulig ettersom utviklingen skjøt fart. Til tross for gode intensjoner om urbant byliv i Kværnerbyen blir det tatt valg som motarbeider dette med stadig økende boligandel på bekostning av fleksible arealer (for eksempel verkstedhallen som ble til Kværnerdammen borettslag. ³¹² Byrommet i det nye borettslaget gir bindinger som ikke var der før. Byrommet er blitt privatisert, som en forhage til de nye «townhouses», området har gått fra å være offentlig sone til privat sone som introduserer en form for sosial kontroll.

Sammenligningen over viser at det er ulikheter mellom casene som kan begrunnes i ulike utgangspunkt og prioriteringer for vern. Det er ulikt hvordan man har forholdt seg til midlertidighet i utviklingen. I de norske casene brukes midlertidighet av utviklerne som markedsføringsmekanisme. I de danske casene er midlertidighet brukt mer bevisst i tråd med kommunens intensjoner i kommuneplanen. Kommunen er bevisst på at midlertidige aktiviteter kan få en mer permanent karakter og påvirke den langsiktige utviklingen. Jeg vil komme nærmere inn på dette i drøftingskapittelet (Kap.4).

³⁰⁹ PBE 2005 : 3

³¹⁰ «Her har OBOS bygd en by i byen. Etter ti år er Kværnerbyen snart ferdig utviklet. Nå begynner jobben med å skape liv i gatene.» Graff-Kallevåg og Liljevik 2019

³¹¹ Basert på mine erfaringer som bruker av området gjennom studietiden (2004-2010) og på besøk og befaringer siden.

³¹² Samtidig ser vi i Kødbyen en bevissthet om at boligandelen holdes lav, for å opprettholde og bygge oppunder urbant byliv.

3.6 Oppsummering

I kapitlet har jeg presentert og sammenlignet casene. Funnene viser så langt forskjell i visjonen for utviklingen som har slektskap til de ulikhetene som jeg påpekte i begrepsdiskusjonen (den ideologiske forskjellen mellom «bytransformasjon» og «byomdannelse»). Det er forskjell mellom både omfang av vern. I de norske casene har man valgt ut bygninger som skulle bevares, mens man i de danske casene har tatt utgangspunkt i bevaringen av hele kulturmiljøer. Dette gir følgelig svært ulike resultater som jeg vil drøfte nærmere i neste kapittel der jeg ser på betydningen av dette i relasjon til «stedsidentitet» og «stedsintegritet». Samtidig vil jeg drøfte delkonklusjoner fra begrepsdiskusjonen (Kap. 2) sammen med funnene fra case-analysene og drøfte hvordan ulik begrepsforståelse påvirker forvaltning og utvikling av de industrielle kulturmiljøene.

Kapittel 4: Drøfting

4.1 Innledning

I transformasjonsbegrepsdiskusjonen (Kap. 2) forklarte jeg hvordan begrepet transformasjon og byomdannelse kan gi ulike ideologiske utgangspunkt for utviklingen som igjen gir føringer i kommunale planer. Forståelse av begrepet transformasjon i Oslo har tilknytning til begrepet «byfornyelse» («urban renewal») og kan spores tilbake til et modernistisk planideal som i høy grad resulterte i «bysanering» med fokus på nybygging og etablering av nye bystrukturer. Dette har påvirket planleggingspraksisen i transformasjonsområdene («T-områder») i Oslo hvor transformasjon håndteres i høyere grad som engangshendelser, fra en type bruk til en annen. I motsetning til dette har man i København i større grad tatt utgangspunkt i eksisterende kontekst og er påvirket av postmodernistiske ideer, en forståelse som ligger i begrepet byomdannelse («urban regeneration»). Begrepet byomdannelse brukes bevisst fremfor transformasjon i Københavns kommuneplan (2019).³¹³ I utpekte byomdannelsesområder legges det opp til gradvis omdannelse (f.eks. av tidligere industri- og havneområder).³¹⁴

I case-analysene (Kap. 3) presenterte jeg og undersøkte fire industrimiljøer utfra utviklingens påvirkning på både form og bruk. Jeg fokuserte spesielt på transformasjonenes (Oslo) og byomdannelse (København) betydning for bruk av byrommene og hvilke begrensninger eller muligheter utviklingen har åpnet opp for. Case-analysenes funn bekrefter i stor grad delkonklusjonene fra transformasjonsbegrepsdiskusjonen og viser tydelige forskjeller mellom byenes utgangspunkt for utviklingen av industriområdene og videre forvaltning og utvikling. Som case-analysene viser åpnes det både i Kværnerbyen og Vulkan opp for sanering eller radikal forandring av industriområder og høyder som uavhengig av kontekstvurderinger, har ført til transformasjon av bylandskapet som påvirker opplevelsen av byen. Dette påvirker både områdenes «stedsidentitet» og «stedsintegritet».

Målet med dette kapittel er todelt. På den ene siden å drøfte hvilke konsekvenser begrepsforståelsen og utviklingen har hatt for områdenes «stedsidentitet» og «stedsintegritet». På den annen side å drøfte hvordan valg i bytransformasjons- og byomdannelsesprosessene, i den første transformasjon fra industri til bymiljø, har påvirket fremtidige muligheter for

³¹³ Københavns kommune 2019d

³¹⁴ Københavns kommune 2019d

brukernes videre utvikling. For å se på dette drøfter jeg teori og praksis, det vil si konklusjoner og funn fra transformasjonsbegrepsdiskusjonen mot funn fra case-analysene.

4.2 Vern og utvikling av byens form

Som beskrevet i begrepskapittelet (Kap. 2) har modernismen i planleggingen blitt assosiert med byfornyelse som ignorerer kontekst, historie og bygningstradisjon. Det er en fundamental forskjell i forhold til postmodernistisk forståelse, som tar innover seg kontekst, historie og bygningstradisjon - og bygger videre på det. Vernestrategien for Oslo er tidligere blitt beskrevet av Ellefsen som «narrativt vern», den har vært en del av en nyliberal byutvikling som har resultert i bevaring av fragmenter fremfor helheter.³¹⁵ Det kan forstås slik at bevaring i praksis har lagt vekt på anekdoter og fortelling (hvor enkelte bygninger er de historiefortellende elementene) fremfor overordnede strukturer og byhistoriske trekk (i form av helhetlige bygningsmiljøer).³¹⁶

Jeg har i begrepsdiskusjonen (Kap. 2) vist at, når det gjelder industrimiljøene I Oslo har de blitt definert som saneringsområder på bakgrunn av begrepsdefinisjonen i «T-områder». Dette har resultert i at industrimiljøene ikke kan oppleves materielt som kulturmiljøer siden det kun er bevart fragmenterte deler. I både Kværnerbyen og Vulkan sitt tilfelle ble føringer i kommuneplanen til forventninger til omfang av transformasjon. Utgangspunktet for transformasjon er ny utvikling fremfor gjenbruk av industrimiljøet og forhandling med vernemyndighetene fører derfor ikke frem til helhetlig bevarings- og utviklingsstrategier.

Resultatet kan oppfattes som at på grunn av den kreative omformingen, med prioritering av nye strukturer fremfor bevaring av eksisterende, har de ulike stedene mistet mye av sin egenart. Dette kan være fordi utviklingsstrategien synes i liten grad å ta utgangspunkt i vern, men snarere baserer seg på å utnytte industrimiljøet som en ressurs (med bevaring av noen utvalgte kulturminner som skal bære narrativet og inngå i markedsføringen av et nytt sted). Ved å ikke bygge videre på og omdanne industrimiljøet i stor grad blir områdetransformasjonen et historisk brudd fremfor en fremadrettet dialog.³¹⁷

I København oppfatter jeg at byomdannelse i større grad tar utgangspunkt i eksisterende kontekst («Tabula Plena»), enn sanering («Tabula Rasa»). Man har i kommuneplanen vektlagt å bygge videre på eksisterende kontekst og det fokuseres på

³¹⁵ Ellefsen 2008 : 55

³¹⁶ Ellefsen 2008 : 55. Ellefsen trakk i artikkelen frem Vestbanebygningen (Nobels Fredssenter) som et eksempel. Her er konteksten, elementer og bygninger knyttet til jernbanehistorien borte.

³¹⁷ Inspirert av Nicolai Bo Andersen i Harlang et al. 2014 : 31.

eksisterende sammenhenger i beskrivelse av kulturmiljøene. Eksempelvis er både Carlsberg Byen og Kødbyen definerte som kulturmiljøer innenfor temasatsingen «*Produktionens København*» og utvikles med historien som utgangspunkt.³¹⁸ I Kødbyen ivaretar man noe av den kjøttindustrien området ble bygget på, samtidig som man ivaretar strukturell og visuell integritet med et bevisst og balansert forhold mellom vern og utvikling av området. Visjonen for utvikling av området tar utgangspunkt i bevaring av kulturmiljøet og de materielle kulturminnene som befinner seg innenfor området.

Relasjon til urbanistisk teori

For å forklare disse ulikhetene vi ser i utviklingen i Oslo og København kan vi sette det inn i urbanistisk-teoretisk sammenheng. De to ulike tilnærmingene kan forklares ut fra begrepene «Post-urbanisme» og «Re-urbanisme».³¹⁹ I «Post-urbanisme» er byen en foranderlig arena hvor det pågår stadig omstrukturering av den fysiske formen, denne formen for urbanisme er markedsorientert og tildeler brukerne en svak rolle.³²⁰ Denne typen urbanisme føyes inn i byutviklingstradisjonen som kalles for «experience economy» og inngår i en form for bykonkurranseparadigme der opplevelser er ment å utløse byers utviklingspotensiale blant annet for å tiltrekke kreativt tenkende arbeidere for å bedre byenes konkurransevilkår.³²¹ Resultatet av et slikt markedsføringsfokus er en form for kulturbasert byutvikling (og kan koples til samme markedsføringsfokus som «temporær urbanisme» kan innebære).³²²

I «Re-urbanisme» er byen som helhet i fokus.³²³ Byen anses som en byev som er under kontinuerlig utvikling med nye tilskudd som kompletterer det eksisterende. Planleggingen utføres av eksperter med brukermedvirkning og byen som helhet står i fokus.³²⁴

Transformasjonsprosjekter i Oslo har vært gjenstand for omfattende transformasjon hvor nåtidig dogma virker å være å iscenesette industriarven og bruke den som kulisse for ny

³¹⁸ Københavns kommune 2015

³¹⁹ Olsson, Nilsson & Haas 2016 : 13 og National Trust for Historic Preservation - Preservation Leadership Forum u.å.

³²⁰ Olsson, Nilsson & Haas 2016 : 13

³²¹ Florida 2002, Florida 2008 og Landry 2000

³²² Knytter seg i stor grad til til sosioøkonomen Richard Florida (1957-) og Charles Landry (1948-) sine teorier. Florida/Landry oppfant begrepet «Creative city» og har i sitt virke arbeidet med å vise byer hvordan de kan bruke kreative metoder for å utløse sitt utviklingspotensiale. se Florida 2002, Florida 2008 og Landry 2000

³²³ Olsson, Nilsson & Haas 2016 : 13

³²⁴ Olsson, Nilsson & Haas 2016 : 13. Denne tilnærmingen og forståelsen knytter jeg til begrepet kulturplanlegging («*Cultural planning*»). Graeme Evans og Colin Mercer sine tilnærminger er mer stedsspesifikke enn Richard Florida og Charles Landry sin tilnærming. Evans og Mercer sine strategier og analyseverktøy tar i større grad innover seg bærekraftige prinsipper basert på sosial og historisk som underlag for utviklingen. Se Grogan, D., & Mercer, C. 1995 og Evans 2001.

arkitektur.³²⁵ Dette minner om den måten «Post-urbanisme» er beskrevet og er noe jeg ønsker å se nærmere på. For å undersøke om dette er en mer generell trend som går utover mine caser trekker jeg inn arkitekt og antikvar Hogne Langset sin artikkel *Konverteringens karusell, utfordringer ved ny bruk av eldre industriallegg*.³²⁶ Langset undersøker flere eksempler på industrimiljøer i Oslo som er blitt transformert og videreutviklet i flere omganger.³²⁷ Langset viser hvordan hver nye konvertering utfordrer og forskyver referansen og det tidligere handlingsrom (balanseforhold mellom vern og utvikling), som ble definert i den opprinnelige regulering for utviklingen.³²⁸ Hver gang svekkes kulturminneverdiene og det tas av den ikke-fornybare historiske bygningsmassen.³²⁹ Langset påpeker at markedets kortsiktige behov og prioriteringer vinner over eierskap til tidligere visjoner og poengterer samtidig at kulturminner er ikke-fornybare ressurser som må sikres i et langsiktig perspektiv.³³⁰

Langsets analyser viser at forventningene bundet til transformasjon resulterer i radikal endring på både struktur, form og materialer. Tilnærmingen til transformasjonene svekker de historiske industrielle kulturmiljøene som utraderes på sikt. Langsets funn stemmer i stor grad overens med mine funn i Kværnerbyen og Vulkan. Kværnerbyen har gjennom flere runder med konverteringer ført til at minnet om industrien er blitt immaterielt og man kan ikke oppleve industrimiljøet som en gang var der. De gjenstående bygningene er fragmenterte og som beskrevet i case-analysene har både den visuelle og den strukturelle integriteten blitt svekket.

Definisjonen «T-områder» åpner opp for et annet handlingsrom for utvikling enn det som ellers tillates i øvrige områder i byen. Som fig. 4.2.1 viser er det tillatt med høyder inntil 33-42 m. Ut fra stedsanalyse- og verneperspektivet er dette problematisk siden det uansett kontekst (f.eks. bygninger og landskap), åpnes opp for et handlingsrom som ikke nødvendigvis ville være tilfellet om kontekstuelle avveininger (f.eks. føringer fra stedsanalyse) ble lagt til grunn. I så fall ville sammenhenger vektlegges. Høyder innenfor transformasjonsområdet kunne begrenses av høyder på nærliggende bygninger og relasjoner, sikt og opplevelse av landskapet rundt transformasjonsområdet kunne tas hensyn til.

³²⁵ Utover case-analysene i denne oppgaven kan f.eks. Kabelgata (2016-, A-lab / Oxer eiendom) og Landbrukskvartalet (2015-, Transborder studio / Aspelin Ramm) nevnes.

³²⁶ Langset 2018

³²⁷ Langset 2018 : 132

³²⁸ Langset 2018 : 132

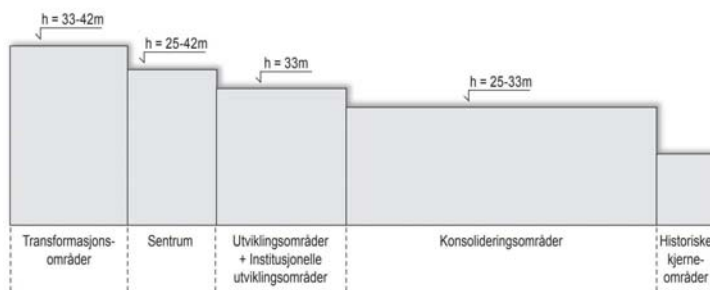
³²⁹ Langset 2018

³³⁰ Langset 2018 : 132

Fig. 4.2.1

Som illustrasjonen viser åpnes det opp for høyere bygninger i transformasjonsområder enn i andre områder

De fire områdekategoriene gis ulike bestemmelser knyttet til bebyggelsesstruktur, tetthet/bygningsvolumer, grad av utnyttning og utearealer for nye tiltak.

Planen inneholder ulike områdekategorier med et differensiert handlingsrom for utvikling bl.a. i forhold til byggehøyden (h).

Hentet fra PBE. (2005). "Fremtid med fortid" Kommunedelplan for byutvikling og bevaring i indre Oslo 2005—2020. Oslo kommune, s. 9. © PBE 2005

Det er ikke automatisk handlingsrom for høy bebyggelse i «byomdannelsesområdene» i København slik det er i «T-områdene» i Oslo. Det som gir føringer for høyder i «byomdannelsesområdene» er blant annet bygningsmiljøene rundt.³³¹

På bakgrunn av case-presentasjonene vil jeg argumentere for at transformasjonscasene Vulkan og Kværner er eksempler på «Post-Urbanisme» og kulturbasert byutvikling (Florida og Landry). Her vektlegges kulturopplevelser fremfor kulturmiljøopplevelser.³³² Vulkan er et eksempel på dette der industribygningene som huser Mathallen og Dansens hus som signalbygg brukes for å trekke beboere og brukere til området. De nye bygningene rundt forholder seg i liten grad til disse. De kontrasterer i form, materiale og skala og danner ikke en helhet med miljøet rundt. Resultatet er en kontrastfull transformasjon som er uensartet og har medført en heterogen utvikling. Det skapes i stor grad nye attraksjoner og miljøene transformeres i stedet for at de industrielle kulturmiljøene ivaretas og danner utgangspunkt for transformasjonen.

Samtidig vil jeg argumentere for at industriområdene i København er eksempler på «Re-urbanisme» der kulturmiljøforståelse ligger til grunn for byomdannelsen. I Carlsberg Byen og Kødbyen vernes det om og etterstrebes sammenhenger og det er med de industrielle kulturmiljøene. I København er det kulturmiljøene i større grad enn kulturminnene (i form av

³³¹ «Den maksimale bygningshøyde fastsettes bl.a. ud fra byggeriets anvendelse og evt. bestående byggeri i det omkringliggende område» se Københavns kommune 2019 : 79

³³² Utvikler Aspelin Ramm påpeker at hele utviklingen startet omtrent «da 'kulturnæringene' for alvor ble et sentralt begrep innenfor byutviklingens bevissthet...» se Aspelin Ramm u.å. : 2. Det er i noen grad ivaretatt i Vulkan, men det inngås kompromisser blant annet med plangrepet som de kaller for «bruddet» som resulterer i riving av deler av broverkstedet (nå Mathallen). I Kværnerbyen fantes intensjoner om å bygge boliger i verkstedhallen som senere ble revet og erstattet av Kværnerdammen borettslag.

enkeltbygninger eller enkeltelementer) som skal trekke internasjonal oppmerksomhet og inngår byens profilering.³³³ Byomdannelsen trenger ikke å uttrykke seg kontrastfullt, form- eller materialmessig for å oppnå dette.³³⁴

Form følger funksjon - funksjon følger form

Det modernistisk-funksjonalistiske utsagnet «*form følger funksjon*» har hatt stor påvirkning innen arkitekturen.³³⁵ Det går ut på ideen om at arkitekturens løsninger skal reflektere bruken den er tenkt for. I bygningssammenheng kan det for eksempel bety at fasaden skal endres i tråd med den bruken som er tiltenkt i bygningen.³³⁶ Kødbyen er trukket frem som et av de fremste verkene innen dansk funksjonalisme, det ble i sin tid skreddersydd for å passe til de ulike delene av kjøttproduksjonen, fra slakterivirksomheten til salgsdisken. Det er derfor interessant at se det mangfoldet av funksjoner som har fått plass i anlegget uten at det har resultert i store endringer. Ombyggingene i Kødbyen kan betegnes som «tilpasset gjenbruk» («adaptiv reuse») som går ut på å gjøre minst mulig endringer av bygninger ved funksjonsendring.³³⁷ I stedet for å tilpasse bygningen funksjonen finnes det egnede funksjoner for bygningen.

Pérez de Arce skrev om viktigheten for romlig kontinuitet og funksjonell variasjon for å bekjempe modernismens funksjonsoppdeling.³³⁸ Han ville gjenerobre de bymessige byggverkene opprinnelige integritet ved å anvende eksisterende elementer og fylle inn elementer for å gjenskape kontinuitet og hehetsfølelse som han syntes manglet i modernismens planideal.³³⁹

På samme måte som Pérez de Arce argumenterer for kontinuitet og helhet i modernismens planideal vil jeg argumentere for at kontinuitet og helheter er viktig også i omdanning av industrielle kulturmiljøer. Det finnes et handlingsrom for utvikling i byomdannelsesområdene i København som gjør at samtidig som man utvikler, så bevarer man en hehetsfølelse og tar med seg historien, ikke bare som fragmenter, men som helheter. Det blir en form for sømløs overgang mellom det historiske og det nye som det bygges både i

³³³ Se Kap 3.3

³³⁴ Det som ligger i kulturavbasert byutvikling (som tar utgangspunkt i kulturplanlegging og/eller kulturhistorisk stedsanalyse) er at det er ulik kontekst på ulike steder. Hver situasjon (sted eller bygning) har sitt formsvar basert på kontekstuelle vurderinger og analyser. Dette relaterer seg til urbanismeidealet «Re-urbanism» og «Cultural planning» i høyere grad enn den kulturbaserte byutviklingen som «Post-urbanisme» og «Creative city»-tilnærming legger opp til.

³³⁵ Utsagnet er oppfunnet av Louis H. Sullivan i 1896. Se Craven 2019

³³⁶ Craven 2019

³³⁷ For mer om «adaptive reuse» se f.eks. Plevoets 2019

³³⁸ Pérez de Arce 1981 : 60

³³⁹ Pérez de Arce 1981 : 60

Kødbyen og Carlsberg Byen som står i påfallende kontrast med de norske transformasjonsområdene hvor det kun er fragmenter som er bevart. For å ta vare på og videreutvikle et kulturmiljø trenger man til en viss grad å ta vare på fysiske romdannelser, bygninger, relasjoner dem i mellom og mellom bygningsmiljøet og landskapet rundt. Bevaringen er med på å utgjøre strukturelle rammer rundt bylivet som igjen binder nåtid og fremtid sammen og gir en kontinuitet der nybyggene knytter seg til historien siden de industrielle byrommene kan oppleves.

Den danske landskapsarkitekten Ellen Braae har pekt på at industriområder utgjør en ressurs i form av bruksverdi, det vil si at industriområder ofte rommer strukturer som det ligger god mening i å gjenbruke. Det handler heller om å finne en ny bruk for de strukturene.³⁴⁰ Intensjonen er ikke at strukturene kun gjenbrukes som råstoff i ny utvikling. Både i Kødbyen og Carlsberg Byen finnes det eksempler på tilnærminger hvor ny funksjon tilpasses de eksisterende bygningene. Kødbyen skiller seg imidlertid ut siden stort sett hele bydelen er bevart. Den har beholdt sin form, men har et mangfold av funksjoner som har tilpasset seg de eksisterende formene. I motsetning har man i Oslo i Kværnerbyen og Vulkan endret de eksisterende bygningene for å tjene ny bruk. På Vulkan har ca. en tredjedel av broverkstedet (nå Mathallen) blitt revet og den strukturelle og visuelle integriteten er blitt svekket.

Som vist over er de danske casene eksempler på den relative uavhengigheten mellom form og funksjon der transformasjon ikke trenger å resultere i formendring eller visuell endring om man finner egnet bruk til bygningene. Brukerne tar gjerne utgangspunkt i den eksisterende bygningsmassen og finner egnet bruk til bygningene om de får tilgang til disse (som «Verkstedhallen» i Kværnerbyen var et eksempel på).

4.3 Stedsidentitet og stedsintegritet i bytransformasjon og byomdannelse

Sosialantropologen Bengt Andersen og sosiologen Joar Skrede har forklart hvordan steder skapes i og gjennom sosiale prosesser. Steder er dynamiske, ikke statiske, forestillinger som skifter gjennom tidene. *«En bør altså ikke redusere stedsidentitet til utelukkende å være forårsaket av fysiske strukturer. Tilsvarende bør en ikke redusere stedsidentitet til bare å være sosiale konstruksjoner.»*³⁴¹ Byer og byrom har utviklet seg over tid og etablert en noenlunde

³⁴⁰ Ellen Braae i Braae et al. 2007 : 101

³⁴¹ Andersen og Skrede 2019 : 9-10

stabil stedsidentitet der brukere over tid har dannet seg et bilde av hvilket sted dette er.³⁴² For å selge sine prosjekter påkaller eiendomsutviklere utviklingsområder gjerne en stedsidentitet, men stedsidentiteten kan likevel ikke vedtas, den «må også materialiseres i fysisk og biologisk forstand».³⁴³ I case-analysenes tilfelle har industriområdene, i noe varierende grad, en plass i folks bevissthet siden disse har eksistert og utviklet seg over tid. Men det er forskjeller på hvor bevisste utviklere er på å bygge videre på identiteten eller utnytte den som en form for ressurs i sin markedsføring.

*Uavhengig av hvordan boligprosjekter markedsføres, kan en foreta et analytisk skille mellom det å implementere noe og det å appropriere noe (Skrede 2017, 153). Å implementere - for eksempel å vedta og igangsette et boligprosjekt - er noe annet enn den prosess hvor beboerne approprierer stedet og gir det identitet.*³⁴⁴

Som Andersen og Skrede påpeker har eiendomsutviklere forsøkt, med vekslende hell, å etablere stedsidentitet som en del av områdetransformasjoner.³⁴⁵ Når det gjelder sosiale aspekter i stedsidentitetssammenheng skiller industriområder seg ut i forhold til andre områder i byen. Folk har et forhold til disse ved å ha arbeidet i industrien, bodd nært den, men ikke i den. Ved å introdusere nye strukturer i stedet for å ombygge de eksisterende strukturene endres stedsidentiteten visuelt og materielt. Det påvirker industrimiljøets «stedsintegritet».

Begrepet «stedsidentitet» skiller seg fra «stedsintegritet» på den måte at det sistnevnte ikke tar innover seg sosiale aspekter. Begrepet har derimot en tilknytning til den estetiske stedsanalysetradisjonen som har fokus på romlige (funksjonelle og strukturelle) og visuelle sammenhenger i byrommene.³⁴⁶ Pérez de Arce forklarer at endring er en naturlig prosess, men at det er viktig at den er additiv (bygger videre på) for å oppnå en historisk og romlig identitet i byens steder.³⁴⁷ Jeg oppfatter derfor at begrepene «stedsidentitet» og «stedsintegritet» relaterer seg til og kompletterer hverandre; «stedsintegritet» er med på å beskrive omfang av endring i transformasjoner i det opplevde rom som brukere knytter sin «stedsidentitet» til.

Når det gjelder områdene i Oslo har utviklerne forsøkt å vedta stedsidentitet. Utfordringen ved de to transformasjonsområdene i Oslo er at de i stor grad løftes frem og utnyttes i markedsføringssammenheng (kjøperne tiltrekkes ved at disse profileres som eldre

³⁴² Andersen og Skrede 2019 : 10

³⁴³ Andersen og Skrede 2019 : 10

³⁴⁴ Andersen og Skrede 2019 : 10 og Skrede 2017 : 153

³⁴⁵ Andersen og Skrede 2019 : 8

³⁴⁶ Riksantikvaren 2009 : 19

³⁴⁷ Pérez de Arce 1981 : 52

industriområder) mens valg i både byplangrep (hvor ny gate- og romstruktur erstatter det tidligere industriområder) og arkitektoniske løsninger (hvor materialvalg, form og farge kontrasterer mot den historiske industrien) bygger ned den industrihistoriske tilknytningen. Assosiasjonen som brukerne får til industrien er i stor grad immateriell, med stedsnavn og industrielt materialvalg som gir assosiasjoner til industri, men industriområdene kan ikke oppleves. Brukerne vil etterhvert appropriere stedet og gi det sitt særpreg, men det blir vesentlig annerledes enn om utviklingen i større grad hadde tatt utgangspunkt i industriområdene fremfor å utnytte de.

Utviklerne Aspelin Ramm (Vulkan) og OBOS (Kværnerbyen) ble eiere av industriområdene uten å ha vært med på å bygge opp industrien og dannet seg tilknytning til områdene. Utviklerne/forvalterne Carlsberg A/S (Carlsberg Byen) og Københavns ejendomme og indkøb (Kødbyen) har fra oppføringen hatt tilknytning til de områdene de eier, forvalter og utvikler og de bygger i stor grad videre på eksisterende stedsidentitet. I Carlsberg Byen sitt tilfelle ses områdeutviklingen som en forlengelse av firmaidentitet.³⁴⁸ I både Carlsberg og Kødbyen sitt tilfelle inngår områdene som en del av nasjonal og internasjonal profilering (i Københavns kulturmiljøstrategi hvor områdene ses som en del av «*Produktionens København*»³⁴⁹ I kommunens visjon skal Kødbyen bli en foranderlig internasjonal opplevelsesdestinasjon med plass til unike satsinger, samtidig som byrommet skal bevare sitt industrielle uttrykk og åpenhet for offentligheten.³⁵⁰

Fig. 4.3.1

Bildecollage viser eksempler hvordan arkitektene bruker Carlsberg logoen og historien i den nye arkitekturen.

© Vignir Freyr Helgason 2020

³⁴⁸ Se eksempler på fig. 4.3.1

³⁴⁹ Københavns kommune 2019b og Københavns kommune 2011 : 10

³⁵⁰ Københavns kommune 2011 : 10

Begge områdene inngår i kommunens satsing «*Produktionens København*» og er med på å bygge opp under byens identitet lokalt og internasjonalt. I Oslo brukes områdene mer i markedsføringssammenheng (gjelder spesielt Kværnerbyen, men også til dels Vulkan) og i forsøket på å skape en ny lokal identitet.

Reguleringsplanen for Vulkan bygget bevisst opp under tilretteleggelse for kulturnæring slik at det var først og fremst kulturen (og ikke kulturarven) som skulle styrke områdets identitet og profil.³⁵¹ I motsetning har reguleringsplanene for både Carlsberg Byen og Kødbyen bevisst bygget oppunder det at kulturarv er det som er utgangspunkt for områdets identitet og profil.³⁵² Dette utgjør en stor forskjell for både utgangspunkt og resultat for transformasjonene. På den ene siden tar man utgangspunkt i historien (Carlsberg og Kødbyen) og på den andre siden skjer det i større grad et brudd med historien (Vulkan og Kværnerbyen). Casene viser dermed en tydelig forskjell mellom kulturbasert byutvikling og kulturarvbasert byutvikling.³⁵³

Ifølge den danske planlegger Mathias Nordby er det økt oppmerksomhet i kommunen, spesielt i tilknytning til havneutviklingen, på å identifisere og bygge videre på «*Københavnidentiteten*». Erfaringer med utviklingen av Nordhavn (som resulterte i mye fokus på nybygging og for stort spillerom for utviklere som følge av den forrige kommuneplanen) brukes nå i planleggingen av Sydhavn, hvor det er i større grad fokus på bevaring og ivaretagelse av det eksisterende havnemiljøet.³⁵⁴ Dette viser en større bevissthet i København om at planlegging og utvikling av byen knytter seg til identitet, at denne ikke kan vedtas, men er noe som beboerne er med på å definere.

Begrepene «stedsidentitet» og «stedsintegritet» relaterer seg til hverandre. Som Andersen og Skrede har påvist kan man ikke vedta «stedsidentitet» siden det innebærer en rekke faktorer, som for eksempel kvalitet på bygde omgivelser, representasjoner i media, geografisk lokalisering, hvordan naboer opplever og oppfattes som sosiokulturelle forhold.³⁵⁵ Slik som forklart tidligere innebærer «stedsintegritet» i transformasjon og utvikling at funksjonelle, visuelle og strukturelle forhold ivaretas. I bysammenheng henger dette i stor

³⁵¹ Her kan vi trekke paralleller til Florida og Landry sin kulturbaserte byutviklingstilnærming. Se Florida 2002, Florida 2008 og Landry 2000.

³⁵² Noe som kan knyttes til Mercer sin kulturplanleggingstilnærming. Se Grogan, D., & Mercer, C. 1995 og Evans 2001.

³⁵³ Kultur, om man kun fokuserer på kultur som funksjon, kan være med på å undergrave kulturarv, som materiell kulturarv. Det er viktig å ha med seg både funksjon og formaspekter.

³⁵⁴ Basert på informasjon i møte med Mathias Nordby, planlegger i Københavns kommune og Jacob Hartmann prosjektleder i Teknik og miljøforvaltningen 5. desember 2019

³⁵⁵ Andersen og Skrede 2019 : 10

grad sammen med hvordan relasjon mellom landskap og bygde omgivelser (bygninger og byrom) oppfattes. Som case-analysene viser styrer brukerne i liten grad disse aspektene. Disse forholdene styres i stor grad av visjoner og planer som initieres av utviklere på bakgrunn av offentlige planer og i bunnen ligger ideologi og begrepsforståelse som får praktiske konsekvenser for handlingsrommet i de planene som initieres (jfr. forskjellen på begrepene bytransformasjon og byomdannelse).

4.4 Åpen og lukket by

Det har skjedd et paradigmeskifte i utviklingen der man har gått fra byplanlegging hvor myndighetene styrer («government») til nyliberalistisk, prosjektbasert byutvikling hvor myndighetene gir føringer («governance»)³⁵⁶ Samtidig har man gått vekk fra å prioritere bilbasert byutvikling og i økende grad står mennesket i sentrum. Følgelig har bærekraftsbegrepet, både i form av økonomisk, sosial og miljømessig bærekraft blitt etterstrebet i by- og samfunnsutviklingen.³⁵⁷ I Danmark har Jan Gehl vært toneangivende i denne vridningen med sin ideologi hvor fokus er først på livet, dernest på byrom og til slutt på bygninger.³⁵⁸

I Oslos kommunedelplan fra 2005 trekkes frem at den historiske bystrukturen har en form for generalitet som er åpen for variasjon i arkitektonisk utforming.³⁵⁹ Videre sies at enkelte bygninger kan skiftes ut uten at områdekarakteren påvirkes i stor grad, noe som er med på å sikre byens utviklingsmuligheter over tid.³⁶⁰ «Åpen form» og «Lukket form» var begreper som oppstod som en kritikk av funksjonalismens og modernismens produksjon av arkitektur med fastlåste funksjoner og form som brukerne ikke kunne videreutvikle.³⁶¹ Begrepene kan også brukes for å beskrive og forstå ombygginger, det vil si hvor åpne bygninger er for bruksendringer.³⁶² Jeg tolker det slik at det er en intensjon i kommunedelplanen å produsere «Åpne former» for å sikre fleksibilitet og åpenhet for utvikling i ettertid.

Samtidig som man anerkjenner historiske sentrumsstrukturer, undersøkes ikke mulighetene som ligger i de eksisterende industristrukturene og potensielle romlige

³⁵⁶ Ellefsen 2008 : 53

³⁵⁷ Jørgensen 2011b : 12

³⁵⁸ Jørgensen 2011a : 46-48

³⁵⁹ PBE 2005 : 71

³⁶⁰ PBE 2005 : 71

³⁶¹ Åpen form-ideologien og begrepene kan spores tilbake til den polske arkitekten Oskar Hansen. Den norske arkitekten Svein Hatløy stiftet Bergen arkitekthøgskole på bakgrunn av denne ideologien. Se nærmere forklart i Helgason 2018

³⁶² Helgason 2018

sammenhenger som kan være med på å definere en unik områdekarakter. I transformasjonsområdene («T-områdene») stilles det krav om at ny gate- og byromsstruktur etableres.³⁶³

Et nylig eksempel på dette er transformasjon av Tiedemannsbyen i Oslo. Dette området minner om Kværnerbyen på mange måter. Det er et industriområde som har blitt sanert for å gjøre plass til ny bebyggelse. Transformasjonen har resultert i bevaring av enkelte bygninger og industripiper som er å finne innimellom de monofunksjonelle boligblokkene.

Fig. 4.4.1

Petersborghuset i Tiedemannsbyen er et eksempel på «narrativt vern» (se Ellefsen 2008). Bildet ble brukt i invitasjon til frokostseminar med overskriften «Pådriv-frokost! Hvordan forsterke 'livet mellom husene' på Ensjø?» (se Pådriv 2019).

Hentet 10.04 2020 fra doga.no/kalender/byglod-hvordan-skape-et-urbant-grendehus/
© Werner Anderson/Pådriv 2019

I ettertid av transformasjonen har en av utviklerne av Ensjø, Ferd Eiendom AS, innkalt til et frokostseminar med overskriften «Hvordan forsterke 'livet mellom husene' på Ensjø?».³⁶⁴ Invitasjonen beskriver hvordan utviklingen har skjedd i rasende fart og ikke alle fellesområdene fungerer like godt. Blant spørsmålene som er reist på seminaret var «Hvordan sikrer man at kvalitetene som beboerne trenger blir ivaretatt?», «Er det mulig å tenke nytt og annerledes rundt bruk av eksisterende arealer?» og «Kan tiltak Ferd nå legger inn i prosjektet bidra til å hindre at området skal bli en ny Områdesatsing om 10 år?!».³⁶⁵ Seminaret tok først og fremst utgangspunkt i den enkeltstående, vernede bygningen som ikke hadde fått en bruk,

³⁶³ «Områdene uten bystruktur er i praksis områder som er gjenstand for transformasjon. Her må ny gate- og byromsstruktur etableres. Hvert område må definere sine gate- og byromsstrukturer sett i forhold til de gate- og byromsstrukturene området grenser opp til.» PBE 2005 : 71

³⁶⁴ Pådriv 2019

³⁶⁵ Pådriv 2019, se også fig. 4.4.1

men spørsmålene som blir reist så langt inn i utviklingen stiller spørsmål til den måten transformasjonen har foregått på.

Selve tittelen på frokostseminaret henviser til den danske urbanisten og arkitekten Jan Gehl sin ideer om hvordan ta hensyn til «*livet mellom husene*» i utvikling.³⁶⁶ Han har blant annet kritisert at byliv lukkes inne.³⁶⁷ Ifølge ham er det viktig med en opplevelsesmessig kontakt mellom det som foregår i det offentlige miljø og inn i bygningsmassen, opplevelsen må gå i begge retninger.³⁶⁸ Ifølge Gehl er det viktig å tenke på grensen mellom det private og offentlige, funksjoner bør gjerne synes for å generere byliv eller for å bruke hans ord: «*Muligheden for at kunne se, hvad der foregår i det offentlige miljø, kan også spille en positiv rolle som invitation*».³⁶⁹ Byens og bebyggelsens fellesrom burde derfor være lett tilgjengelige og invitere mennesker som passerer i det offentlige miljø inn i det private.³⁷⁰ Gehl påpeker viktigheten i hvordan det offentlige miljøet utformes for å ikke lage både psykologiske og fysiske hindere.³⁷¹ De aller fleste sokkeletasjene i borettslagene i Kværnerbyen er lukkede og de rommene som nå gjøres tilgjengelige for brukere er ikke synlige. Ut fra Gehl burde de rommene som gjøres tilgjengelige for brukerne ligge i grensen mellom det offentlige og private for å bidra positivt til det ønskede byliv.

Gehl sine råd handler blant annet om i hvor høy grad bygningene er inviterende eller avvisende og hvordan grense mellom bygning og det offentlige rom.³⁷² I Tiedemannsbyen kan være vanskelig å oppnå ønsket byliv i etterkant av utviklingen rundt Petersborghuset siden denne omkranses av stort sett monofunksjonelle boliger som ikke er utformet med flytende overgang mellom offentlige og private områder og byr i liten grad på oppholdssoner langs bygningenes fasader på bakkeplan.³⁷³

DOGA har brukt Petersborghuset som en case i samtalerierien *ByGlød*.³⁷⁴ Her er bygningen trukket frem som et eksempel på samskapende prosess. Den samskapende prosessen skjer etterpå, etter at Tiedemannsbyens form har satt seg og transformasjonen er gjennomført. Det hadde vært interessant å se for seg et scenario der brukerne ble tatt med på råd tidligere for å se hvordan de tidligere industribygningene kunne blitt brukt. Tiedemannsbyen-eksemplet

³⁶⁶ Gehl 1980

³⁶⁷ Gehl 1980 : 115-116

³⁶⁸ Gehl 1980 : 115

³⁶⁹ Gehl 1980 : 107

³⁷⁰ Gehl 1980 : 107

³⁷¹ Gehl 1980 : 107

³⁷² Gehl 1980 : 107, 141 og 149

³⁷³ Gehl 1980 : 107, 141 og 149

³⁷⁴ DOGA 2020

minner om Kværnerbyen i at begge har resultert i «Lukkede former» som står i veien for det opprinnelige målet om et rikt byliv. Brukerne kan i liten grad være med på å «programmere» bygningene i ettertid siden bygningene har sokkeletasjer som består av lukkede fasader og i høy grad forhåndsdefinerte funksjoner.³⁷⁵

I Kværnerbyen ble fleksible industristrukturer (potensielle «Åpne former») erstattet med monofunksjonelle boligstrukturer («Lukkede former»), mens Kødbyens fredete og verneregulerte industristrukturer oppfattes som «Åpen form». De gjenstående industrielle bygningene er fleksible og kan romme mange ulike funksjoner (som mindre serveringssteder, butikker, kontorer og verksteder). Som forklart tidligere er Kødbyen et eksempel på at funksjon kan tilpasses formen og utviklingen trenger ikke å skje ved formendring. Åpenhet for utvikling kan rommes innenfor form og strukturer som er fleksible og lar funksjonen endres uten at det må til omstrukturering av bygningsmassen.

Sosiologiprofessoren Richard Sennet beskriver den perfekte byen som en «Åpen by».³⁷⁶ Han reiser blant annet spørsmålene om hva vil skje om en bygger en «Åpen by» der folk lærer å håndtere kompleksitet. Han drøfter også hvordan utformingen av byene enten beriker eller reduserer hverdagsopplevelsen til dem som bor der.³⁷⁷

Sennet trekker frem sammenhenger mellom bebyggelsen og det sosiale, mellom byen som konstruert form og byen som menneskelig liv. Han kritiserer den funksjonelle, modernistiske ideologien som stryper den levende byen. En «Lukket by» kjennetegnes av at den tilhører masterplanleggere og utviklere som tegner og styrer den ovenfra og ned.³⁷⁸ I motsetning til «Åpen by» som er et sted skapt av og for mennesker nedenfra og opp.³⁷⁹

De næringsdrivende i Kværnerbyen har klaget over at folk ikke handler i nabolaget, men reiser inn til sentrum. Med appen *Vårt nabolag* vil OBOS forsøke å skape grobunn for samhandling mellom beboere og næringsutviklere i det digitale rom.³⁸⁰ OBOS har blant annet ansatt en nabolagsvert som skal forsøke å få folk til å engasjere seg og ta initiativ i sitt nærmiljø.³⁸¹ Målet er å lage et lokalmiljø og få folk til å bli kjent.³⁸² Fem book-bare rom er

³⁷⁵ «Programmering» er et begrep brukt i arkitekturprosjektering- og planlegging og handler blant annet om å lage en oversikt over og planlegge funksjoner for bygninger. Brukere er ofte, men ikke alltid, med på slike prosesser.

³⁷⁶ Sennet 2019

³⁷⁷ Sennet 2019

³⁷⁸ Berg 2019

³⁷⁹ Berg 2019

³⁸⁰ Graff-Kallevåg og Liljevik 2019 og OBOS u.å.-e

³⁸¹ Graff-Kallevåg og Liljevik 2019

³⁸² Graff-Kallevåg og Liljevik 2019

blitt tilgjengeliggjort for beboere som de kan benytte for egne initiativer.³⁸³ Dette er merkbart mindre handlingsrom og tilbud enn det beboerne opprinnelig ble lokket til området med i sin tid hvor større industrihaller ble tilgjengeliggjort til deres disposisjon. «Midlertidighet» ble brukt som tiltak i markedsføring, men bidro ikke til sosial bærekraft.

Som intensjonen i kommuneplanen i København viser kan «midlertidighet» være en god måte å utprøve løsninger. De kan ha innvirkning på den endelige planen og noen av de midlertidige tiltakene får en grad av permanens.

En avstemt blanding av innovasjon, kultur, urban rekreasjon og historiske bymiljøer (inkludert kulturminner) fremstår som avgjørende suksessfaktorer for å tiltrekke transformasjonsområder eiendomsutviklere og investorer. I dette inngår også en målsetting om å tilføre byen et nytt og mer salgbart image i konkurransen om regional og internasjonal oppmerksomhet.³⁸⁴

«Midlertidighet» kan være en markedsføringstaktikk (som f.eks. Kværnerbyen, Vulkan og til dels Carlsberg Byen er eksempler på) eller medvirkningsbasert og bylivsgenererende praksis (som f.eks. Kødbyen er et eksempel på). Men det er i så fall viktig å ikke anse «midlertidighet» og transformasjon som engangshendelse, men en (kontinuerlig) prosess.

I et forsøk på å tilnærme seg byutviklingen med et humanistisk utgangspunkt er det blitt introdusert nye metoder innen byutvikling hvor man i høyere grad arbeider med rammer og mål («framework») fremfor overordnet plan («masterplan»); prinsippet er at det utarbeides en visjon og mål fremfor en konkret plan.³⁸⁵

En slik tilnærming ble utprøvd i Bordeaux på industrielle verftsområdet Ile de Nantes med noe som urbanisten og arkitekten Alexandre Chemetoff kalte en «plan guide».³⁸⁶ Målet var at midlertidighet ville kunne bli brukt som metode og tiltakene ville ha en betydning for den planen som ble realisert.³⁸⁷ Denne metoden er ifølge Chemetoff en motsetning til en femårig masterplan eller andre former av planer som ender opp med en bestemt avslutning («end-scenario»)³⁸⁸ Omdannelsen var snarere en prosess hvor målet er ikke å sanere det

³⁸³ Graff-Kallevåg og Liljevik 2019

³⁸⁴ Jonny Aspen i Aspen 2005 : 12

³⁸⁵ Midlertidighet i form av «temporære byrom» kan være et virkemiddel for å utforske et områdes potensialer. Jørgensen 2011b : 12-13

³⁸⁶ Diedrich og Dahl 2016

³⁸⁷ Diedrich og Dahl 2016

³⁸⁸ Diedrich og Dahl 2016 : 76

eksisterende eller bygge ny by. Målet var heller ikke å gjøre stedet om til et museum i den nye byen. Planen gjorde det mulig å organisere midlertidighet i endringsprosessen med en «Åpen form»-tilnærming til transformasjonen.³⁸⁹

Tilnærmingen i Bordeaux er beslektet til den måten København kommune ser for seg byomdannelsesområder eller såkalte perspektivområder hvor for eksempel utviklingen av industriområdet på Refshaleøen (som er å finne rett ved Operaen og arkitektur- og designskolen KADK) er tiltenkt å kunne påvirkes av midlertidig bruk.³⁹⁰ Metoden åpner opp for at materielle strukturer finner funksjon og blir ivaretatt i stedet for å bli sanert. Slik tilnærming kan være fordelaktig ut fra et kulturmiljøperspektiv om det resulterer i høyere grad av bevaring av materielle strukturer og sammenhenger. En slik tilnærming åpner opp for at brukerne kan medvirke og være med på å definere innhold i transformasjonene og planene endres deretter.

Ile de Nantes eksemplet og «plan guide»-metoden introduserer en måte å utvikle et kulturmiljø med utgangspunkt i vern.³⁹¹ Brukere tar i bruk de fysiske strukturene og planene tilpasses den bruken som oppstår underveis i utviklingen. Metoden fokuserer samtidig på vern, bruk og utvikling. Midlertidigheten kan være med på å bevare bystrukturer om områdene utvikles gradvis og bruksmulighetene for de gjenværende bygningene undersøkes og utprøves (slik det også er lagt opp til i Københavns kommuneplan).

Det er paradoksalt at med ønske om rikt byliv og fleksibel bygningsmasse som byr på mangfold av bruksmuligheter («Åpen form»), blir erstattet med nye monofunksjonelle boligblokker med skreddersydde tekniske løsninger med fastlåst funksjon («Lukket form»)³⁹² De industrielle bygningene har muligheter for bruksendringer i form av sin materielle robusthet og formmessig sammenheng (med generøse romhøyder og åpne planer). Strukturene lar seg tilpasse til ulike funksjoner, men blir sanert fremfor å bygges om.

Begrepet «bærekraftig utvikling» innebærer *«utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov»*.³⁹³ «Bærekraftig transformasjon» er derfor et spørsmål om at forbinde fortid og fremtid sammen samtidig som man sikrer maksimale muligheter for nåtidige og fremtidige

³⁸⁹ «...the planguide made it possible to compose the change from wharf to city during a meantime.», se Diedrich og Dahl 2016 : 81. «...a method for the journey of urban transformation towards an open-ended urban form.» Diedrich og Dahl 2016 : 82. Dette samsvarer også med tanker som Pérez de Arce har hatt om gradvis transformasjon, se Pérez de Arce 2015

³⁹⁰ Københavns kommune 2019 : 2 og 33

³⁹¹ Diedrich og Dahl 2016

³⁹² «Åpen form» og «Lukket form» er en måte å forstå hvor åpne bygninger er for bruksendringer. Ideologien baserer seg på Oskar Hansen kritikk på modernismens og funksjonalismens produksjon av arkitektur med fastlåste funksjoner og form som brukerne ikke kunne endre på. Se nærmere i Helgason 2018

³⁹³ FN 2019

generasjoner.³⁹⁴ Slik jeg ser det kan byomdannelse være en form for bærekraftig bytransformasjon sammenlignet med praksisen i Oslo. Det er en måte å tenke utvikling på som samtidig verner om historien og ikke begrenser mulighetene for nåtidige og fremtidige generasjoner.

Som vist over kan midlertidighet brukes bevisst som strategi i utvikling, men brukerne er best tjent med om det åpnes opp for midlertidighet også i etterkant av utviklingen. Vern og utvikling bør anses som en kontinuerlig prosess. Bevaring av byens form betyr ikke at området er åpent for utvikling, snarere kan bevaring av fleksible industristrukturer bety at området er mer åpent for utvikling i den forstand at de kan brukes midlertidig av brukerne og inngå i kontinuerlig (bærekraftig) utviklingsstrategi.

Utvikling som tar utgangspunkt i sanering er ikke bærekraftig ut fra sosiale, miljømessige og klimamessige sider. Det er derfor viktig å gi rom innenfor strukturene slik at bylivet kan oppstå. Å bygge og bevare «Åpne former» innebærer å ikke bygge eller bygge om bygninger til «Lukkede former» Det innebærer samtidig å definere grenser på hva som kan endres og hva som bør bestå, en balanse mellom vern og utvikling. Å planlegge og utvikle en «Åpen by» fremfor en «Lukket by» innebærer å ta brukerne på alvor i planleggingen og åpne opp for bevaring eller bygging av strukturer som er åpne for ulike bruksfunksjoner og videreutvikling i etterkant av bytransformasjoner.

³⁹⁴ Harlang et al. 2014 : 31

Kapittel 5: Oppsummering og konklusjon

For å undersøke transformasjonsparadokset, om strengere grad av vern kan resultere i åpnere form for utvikling, stilte jeg følgende spørsmål:

- Hvordan forstås begrepet «transformasjon» og «byomdannelse» i kommunal planforvaltning i Danmark og Norge og hvilke muligheter og begrensninger har de ulike oppfatningene?
- Hvilke konsekvenser har ulik begrepsoppfattelse og de avledete verne- og utviklingsstrategiene for:
 - områdenes stedsidentitet og stedsintegritet?
 - byrommenes bruk og brukernes muligheter i videre utvikling?

For å svare på spørsmålene brukte jeg komparativ metode for å sammenligne begrepsforståelse og caser bestående av fire industrielle kulturmiljøer, to i København og to i Oslo.

Begrepsdiskusjonen undersøkte på den ene siden hvordan transformasjonsbegrepet har blitt forstått og brukt i Oslo. På den andre hvordan det beslektede begrepet byomdannelse er blitt forstått og brukt i København.

I case-analysene (kap. 3) brukte jeg på den ene side estetisk stedsanalysetradisjon for å vurdere transformasjonenes innvirkning på kulturmiljøene og nærområdet. I studier av byrom fokuserte jeg på midlertidighet og brukernes handlingsfelt («task scape»). Jeg undersøkte hvordan brukerne har mulighet for å videreutvikle de offentlige rom.

I drøftingskapittelet (kap. 4) har jeg drøftet hvilke muligheter og begrensninger den ulike begrepsforståelsen har for industriområdenes forvaltning og utvikling. Jeg har fremhevet måter å forstå bytransformasjon/byomdannelse på som en kontinuerlig prosess, fremfor en engangshendelse og hvilke muligheter det ligger i å tenke inn midlertidighet.

I lys av oppgavens kompleksitet er ikke konklusjonen entydig, men det er mulig å oppsummere og konkludere i tre avsnitt som knytter seg til oppgavens spørsmål:

Transformasjonsbegrepets betydning og konsekvenser

Transformasjonsbegrepet er komplisert med ulikt meningsinnhold. Begrepet forstås ulikt i kommunal planforvaltning i Oslo sammenlignet med det beslektet begrepet «byomdannelse» i

København. De ulike oppfatningene gir både muligheter og begrensninger når det gjelder både form og bruk.

I begrepsdiskusjonen har jeg argumentert for at bak de ulike forståelsene ligger ulike ideologiske utgangspunkt. Begrepsforståelsen er ulik på mange måter, det er ulike forskjeller rent ideologisk sett (mellom modernistisk og postmodernistisk tankemåte), mellom og innenfor ulike fagdisipliner (f.eks. verne-, arkitekturdiskurs, byplanleggings- og urbanistisk diskurs). Denne grunnleggende forståelsen uttrykker seg i praksis på ulike måter. Begrepet brukes ulikt i bygningstransformasjoner og i byutviklingen. I byutviklingen kan forståelsen knyttes til sosiologi og miljø i bred forstand eller til materielle aspekter (for eksempel morfologi/byforming). Konsekvensene av strukturalistisk forståelse er at transformasjon kan oppfattes som en engangshendelse hvor ny bystruktur, gater, bygninger og plasser etableres uten at det bygger videre på det som var, om det er sosiale forhold eller fysiske strukturer. Postmodernistisk forståelse gjør at kontekst, enten den er fysisk eller sosial, tas med i betraktning og bygges videre på. Dette er noe som jeg oppfatter som kjernen i byomdannelsesbegrepet.

Konsekvenser for stedsidentitet og stedsintegritet

Begrepsforståelsen og innfallsvinkelen til prosjektene påvirker områdenes stedsidentitet og stedsintegritet på ulike måter. De ulike begrepsforståelsene har praktiske konsekvenser i den måten de forstås og brukes i kommuneplanene. Følgelig slår dette ut i ulikt utgangspunkt og ulike resultater i transformasjon av de industrielle kulturmiljøene.

Utgangspunktet i Oslos kommuneplan for transformasjonsområder («T-områder») er sanering med mål om å gi plass til ny arealbruk med ny by- og byromsstruktur. Det blir likevel en forhandling om kulturminneinteressene som i Oslo resulterte i et utvalg bevarte kulturminner som kontrasterer (i materialer, form og farger) de nye bygningene som tilføyes. I København har man i omdannelse av industrimiljøene tatt utgangspunkt i bevaring av kulturmiljøet og i høyere grad etterstrebet en helhet hvor tilstøtende områder tas med i betraktning. Dette har resultert i høyere grad av tilpasning når det gjelder utforming, materialer og farger. Det er med på å ivareta industrimiljøenes «stedsintegritet» på flere måter og bygger videre på deres industrielle «stedsidentitet».

Endring av form påvirker både «stedsidentitet» og «stedsintegritet». Funnene i casene tyder på at det er forventning i Oslo til at transformasjonen skal avlede nye former og kontrasterende estetikk. Det som skjer er at dette påvirker kulturmiljøenes «stedsintegritet» og

samtidig «stedsidentitet». Bygningstransformasjoner innebærer forventninger til både estetikk og en drastisk endring som ikke er bærekraftig med tanke på vern.

Form og bruk er, ifølge Lefebvre, relativt uavhengig av hverandre. En dynamisk utfordring kan se ut til å være mer «levende» eller tilrettelegge på en bedre måte for urbant byliv, men slik som påvist kan strengere grad av vern, som i Kødbyen sitt tilfelle, resultere i et bygningsverk med større åpenhet med tanke på skiftende bruk enn i de norske casene. Formen trenger ikke å endres, bruken kan tilpasses formen.

På en måte bekrefter Kødbyen-eksemplet Lefebvre sin teori om relativ uavhengighet mellom form og funksjon (som jeg kom inn på i innledningen). Som vist over er de danske casene eksempler på den relative uavhengigheten mellom form og funksjon ved at transformasjon ikke trenger å resultere i formendring eller visuell endring om man finner egnet bruk til bygningene.

Midlertidighet kan brukes bevisst som strategi i utviklingen. Bevaring av byens form og bygninger kan bidra til åpnere form for utvikling om brukerne i større grad får tilgang til disse. Eiere styrer prosessen og brukernes tilgang til strukturene. Brukerne ble på en måte brukt for å markedsføre Kværnerbyen når industristrukturene ble lånt ut vederlagsfritt. Brukerne ble senere fratatt muligheten for å låne industristrukturene og etterhvert har noen av strukturene blitt borte (som for eksempel industrihallen som ble erstattet med Kværnerdammen borettslag). Der hvor eierskapet ligger hos kommunen (som i Kødbyen sitt tilfelle) gjøres strukturer og byrom kontinuerlig tilgjengelig for brukerne, de blir med på identitetsbyggingen samtidig som stedsintegriteten ivaretas gjennom bevaring.

Transformasjonsparadoks; kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling?

Med langsiktige byomdannelsesområder åpner kommuneplanen for midlertidig bruk og kommuneplanen i København bygger under en utviklingspraksis der det er mere åpenhet for utviklingen. Kommunen ser muligheter i midlertidighet og kommuneplanen innebærer dette aspektet.³⁹⁵ Kommunen gir mulighet for variert midlertidig bruk av offentlige rom. Et eksempel er å finne i Kødbyen hvor området skifter funksjon ut fra området døgnyrtme og parkeringsplassene brukes på visse tider av døgnet, men frigjøres på andre tider til andre

³⁹⁵ Københavns kommune 2019a : 2 og 33. Københavns kommune 2019c og Københavns kommune 2019d.

aktiviteter. Det er planer om at industriområdene på Refshaleøen får midlertidige studentboliger og på lang sikt kan det være med på å påvirke fremtidige planer.³⁹⁶

Midlertidigheten kan i beste fall føre til at brukerne knytter seg til områdene og deres bruk påvirker fremtidige planer. Bygningsstrukturer og byrom kan (om man legger måter som «plan guide» til grunn) utvikles gradvis og bruksmulighetene for de gjenværende bygningene undersøkes og utprøves med tilpasset gjenbrukstilnærming («adaptive reuse»). Utfordringen er at dette i liten grad åpnes opp for i kommunale planer eller reguleringsplaner i Oslo.

I Kødbyen som har vært under kontinuerlig omdannelse siden tidlig 2000-tallet og Carlsberg Byen legges til grunn en bærekraftig utvikling, som ivaretar i større grad både områdenes «stedsintegritet» og «stedsidentitet», noe som har vært mulig med en bevisst visjon med balansert syn på vern og utvikling. Områdene inngår dessuten i strategisk profilering av byen internasjonalt. I motsetning har man i Oslo behandlet transformasjonsområdene som saneringsområder hvor utvikling og vern er blitt sett på som motsetninger og utviklingen preges av forhandlinger. Dette gir utfordringer sett fra et verneperspektiv, hvor resultatet blir vern av enkelte kulturminner fremfor bevaring av kulturmiljøet, områdene begynner å ligne på andre tilsvarende byutviklingsprosjekter og det stedege industripreget forsvinner. Dette gjør blant annet at muligheten for å oppleve og formidle industriarven lokalt og internasjonalt uteblir.

Verne- og utviklingsstrategiene er ulike og det området som er sterkest transformert (Kvæernerbyen) har endt opp med et monofunksjonelt preg (boliger) med lukkede første etasjer og byrom/landskapsarkitektur med bindinger i bruken. Området som er best bevart (Kødbyen) har mest variasjon i bruk og flest byrom som åpner opp for midlertidig bruk. Det er større åpenhet for midlertidighet og fleksibel bruk i og i tilknytning til byrommene i Kødbyen og Carlsberg Byen sammenlignet med Kvæernerbyen. Vulkan har flere byrom knyttet til seg og flere industribygninger i nærheten som knytter an til Akerselva og industrihistorien som kan oppleves langs denne.

De danske eksemplene viser at byomdannelse ikke betinger at transformasjon kommer til uttrykk materielt og/eller i et kontrastfylt forhold til området, men at helhetlige sammenhenger vektlegges. Resultatet er at man har i stor grad bevart områdenes industrielle «stedsintegritet» og «stedsidentitet». I motsetning har de norske casene i mindre grad bevart deres «stedsintegritet» og «stedsidentitet», og løsningene har omformet stedene i kreative

³⁹⁶ Københavns kommune 2019a : 2 og 33

uttryksformer. Resultatet oppfattes likevel slik at områdene har gjennom transformasjonene begynt å minne om hverandre og blir dermed mindre særegne enn de var i utgangspunktet.

Paradokset forstår jeg slik at strengere form for vern i de danske casene, har resultert i åpnere form for utvikling i den forstand at det er tale om en form for «bærekraftig transformasjon» («byomdannelse» / «urban regeneration») som åpner opp for skiftende bruk uavhengig av kulturmiljøets form. Transformasjonsparadokset, hvor strengere grad av vern kan resultere i åpnere form for utvikling, kan stemme om vern inngår som en del av utviklingsstrategien (som Kødbyen eksemplifiserer tydeligst).

Det er viktig i planlegging, utvikling og forvaltning å ikke forstå transformasjoner som engangshendelser. Man er avhengig å ha et bevisst og balansert forhold mellom vern og utvikling. Det er behov for å behandle industrimiljøene som kulturmiljøer fremfor å ha fokus på enkeltminner. Om industrimiljøet skal overleve flere runder med konverteringer (Langset 2018) er det viktig at visjonen og reguleringsplanen for tomta tar det inn som et element, slik som tilfellet er i kommuneplanen til Kødbyen, ved endringer tas vern inn som en del av planen, men ikke som et tillegg til planen. I den forbindelse bør industriarven ikke bare utnyttes som en ressurs for å markedsføre nye utviklingsområder, men behandles som en bærekraftig ressurs i kontinuerlig utvikling av disse. I bytransformasjon («urban renewal») kan begrepet «byomdannelse» («urban regeneration») være et alternativ dersom målet er å ivareta «stedsintegritet» og bygge videre på eksisterende «stedsidentitet».

Oppgaven tyder på et behov for å se nærmere på begrepsforståelsen som ligger til grunn for vern og utvikling av transformasjonsområder, spesielt hvordan transformasjon forstås og praktiseres i kommuneplanen i Oslo. Utgangspunkt for transformasjon av industrimiljøer behøver ikke å være sanering, det er verdier og muligheter som tapes ved å ikke ta utgangspunkt i vern (slik man kan se i de danske eksemplene). Det ligger muligheter i planverktøy som for eksempel Chemetoff sin «plan guide», som kan være med på å utfordre forståelsen av at bytransformasjon er en enkelthendelse. I stedet kan omdannelse av industriarven skje som en gradvis transformasjon hvor bruken er med på å forme planen. Det forutsetter at planprosessene tar utgangspunkt i bevaring fremfor sanering.

Litteraturliste

- Andersen, B., & Skrede, J. (2019). Steder og identiteter i Oslo. *Plan : tidsskrift for boligspørsmål og arkitektur*, 1, 8–13.
- Ankerstjerne, M. (2018, september 8). Hotelkæde slår dørene op for nyt flagsskib i Købbyen. *TV 2 Lorry*.
<https://www.tv2lorry.dk/kobenhavn/hotelkaede-slar-dorene-op-nyt-flagskib-i-kodbyen>
- Arcasa arkitekter. (2017). *SV: PBE-sak 201703517 Turbinveien 30*.
<https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2017062251&fileid=7109493>
- Arcgency. (u.å.). *Købbyen—Transformation of old sausage factory into offices*. Hentet 3. november 2018, fra
<https://arcgency.com/koedbyen>
- Aspelin Ramm. (u.å.). *Byutviklingsprosjekt—Vulkan Oslo*. Aspelin Ramm.
- Aspen, J. (Red.). (2005). *By og byliv i endring: Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*. Scandinavian Academic Press.
- Berg, H. B. (2019). Den perfekte byen er en åpen by. *OBOS-bladet*, 9.
<https://www.obos.no/privat/medlem/obos-bladet/artikler-fra-obos-bladet/sosiologiprofessor-den-perfekte-byen-er-en-åpen-by>
- Birket-Smith, T. (2007). *Industriens bygninger: Bygningskulturens dag 2007*. Kulturarvsstyrelsen.
- Borgen, F. (2016). Bak fasaden. *Fremtid for Fortiden*, 2. https://issuu.com/fmfoa/docs/fredrik_borgen
- Boro, M. (u.å.). *Kvadraturen – Kulturhistorien som ressurs i byforbedring*. Kulturminnefondet. Hentet 6. september 2018, fra
http://www.kvadraturenoslo.no/content/ressurser/artikler/art_4_kulturhistorien_som_ressurs_i_byforbedring.pdf
- Bryhn, R. (2015). Kværner ASA. I *Store norske leksikon*. http://snl.no/Kv%C3%A6rner_ASA
- Braae, E., Fabricius Hansen, M., Aarhus Universitet Afdeling for Kunsthistorie, & Arkitektskolen i Aarhus. (2007). *Fortiden for tiden: Genbrugskultur og kulturgenbrug i dag*. Arkitektskolens Forlag.
- Byantikvaren i Oslo. (u.å.). *Gul liste*. Oslo kommune. Hentet 6. april 2020, fra
<https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/>
- Byantikvaren i Oslo. (1994). *Vulkan mekaniske verksted: Forslag til reguleringsplan*. Byantikvaren i Oslo.
- Byantikvaren i Oslo. (2014). *Byantikvarens Gule liste (informasjonsark)*. Oslo kommune; Byantikvaren.
<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/1315758-1445257859/Tjenester%20og%20tilbud/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Byggesaksveiledere%2C%2>

[Onormer%20og%20skjemaer/Gul%20liste%20-](#)

[%20Byantikvarens%20informasjonsark%20om%20Gul%20liste.pdf](#)

Byantikvaren i Oslo. (2017). *236/40 TURBINVEIEN 30—RIVING AV EKSISTERENDE BYGNINGSMASSE - FORHÅNDSUTTALELSE.*

<https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2017046190&fileid=7038041>

Byantikvaren i Oslo. (2019). *236/224 TURBINVEIEN 2-4—ENDRET REGULERING - UTTALELSE VED OFFENTLIG ETTERSYN.*

<https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2019049212&fileid=8425244>

Byggeindustrien. (2011, september 21). *Arkitekturfestival i Oslo.* Bygg.no - Byggeindustrien.

<http://www.bygg.no/article/78024>

Børrud, E. (2009). Bymorfologi som kunnskapsgrunnlag for planlegging og planforskning. *Kart og plan, 1, 8.*

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-a). *Bryggernes Plads—Carlsberg Byen.* Hentet 29. september 2019, fra

<https://www.carlsbergbyen.dk:443/om-carlsberg-byen/omraadet/byrum/byrum-i-carlsberg-byen/bryggernes-plads>

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-b). *Byrum—Carlsberg Byen.* Hentet 23. februar 2020, fra

<https://www.carlsbergbyen.dk/om-carlsberg-byen/byrum-i-carlsberg-byen>

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-c). *Christen Hus—Carlsberg Byen.* Hentet 6. mars 2020, fra

<https://www.carlsbergbyen.dk:443/landingpages/christen-hus>

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-d). *Historiske bygninger.* Hentet 6. april 2020, fra <https://www.carlsbergbyen.dk/om-carlsberg-byen/historie/historiske-bygninger>

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-e). *Maltmagasinet—Carlsberg Byen.* Hentet 6. mars 2020, fra

<https://www.carlsbergbyen.dk:443/om-carlsberg-byen/historie/historiske-bygninger/maltmagasinet>

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-f). *Mineralvandsfabrikken: 20 enestående boliger i fredet industribygning—Carlsberg Byen.* Hentet 1. mars 2020, fra

https://www.carlsbergbyen.dk/mineralvandsfabrikken?fbclid=IwAR1J5QKOS3Mh97LDgEjj_ujsolinqEOzwApT0KAEUtsTvSZSj6b2NIB2sGg&utm_campaign=signup&utm_content=mineralvandsfabrikken&utm_medium=social&utm_source=facebook

Carlsberg Byen P/S. (u.å.-g). *Theodora Hus i Carlsberg Byen.* Hentet 6. mars 2020, fra

<https://www.carlsbergbyen.dk:443/tilsalg/ejendomme/theodora-hus>

- Carlsberg Byen P/S. (u.å.-h). *To bygninger i Carlsberg Byen er indstillet til arkitekturpris*. Hentet 6. april 2020, fra <https://www.carlsbergbyen.dk:443/nyheder/2019/11/to-bygninger-i-carlsberg-byen-er-indstillet-til-arkitekturpris>
- Carlsberg Byen P/S. (u.å.-i). *Velkommen indenfor i Hotel Otilia—Carlsberg Byen*. Hentet 6. mars 2020, fra <https://www.carlsbergbyen.dk:443/nyheder/2018/11/indenfor-i-hotel-ottilia>
- C.F. Møller. (u.å.). *Carlsberg Byen, lokalplan*. C.F. Møller. <https://www.cfmoller.com/p/-da/Carlsberg-Byen-lokalplan-i3354.html>
- Christensen, A. L. (2011). *Kunsten å bevare: Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*. Pax.
- Christie, H. (1988). Skal vi tolerere kopier? *Fortidsvern*, 14(1), 25.
- Craven, J. (2019, august 1). «Form Follows Function» Is the Most Famous Phrase in Architecture. *ThoughtCo*. <https://www.thoughtco.com/form-follows-function-177237>
- Dansk Bygningsarv A/S. (u.å.). *Bygningskultur 2015: Den Hvide Kødby, København V*. bygningskultur2015. http://bygningskultur2015.dk/industriarv/potentialer/gode_eksempler/fysisk_udvikling/funktionsblanding/den_hvide_koedby_koebenhavn_v/
- Dansk Bygningsarv A/S. (2011). *Genanvendelse af industriens bygningsarv*. Dansk Bygningsarv A/S. http://bygningskultur2015.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/Industriens_bygningsarv_artikel_til_web_101111.pdf
- De Vibe, E. (2019, oktober 8). *Hvordan utvikle byene for å svare på klimautfordringene?* <https://www.youtube.com/watch?v=m7PnA89MLHk>
- Deichman-Sørensen, T., Frønes, I., & Berkaak, O. A. (1990). *Kulturanalyse*. Gyldendal.
- Den danske ordbog. (u.å.). *herlighedsverdi—Den Danske Ordbog*. Hentet 7. mars 2020, fra <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=herlighedsv%C3%A6rdi>
- Det Norske Akademis ordbok. (u.å.). *Transformere*. Hentet 25. november 2019, fra <https://www.naob.no/ordbok/transformere>
- Diedrich, L., & Dahl, C. (2016). Ile de Nantes 2000–2010: A method for the meantime? *Journal of Landscape Architecture*, 11(2), 72–83. <https://doi.org/10.1080/18626033.2016.1188576>
- DOGA. (2020, februar 11). *ByGlød: Hvordan samskape et urbant grendehus?* <https://doga.no/kalender/byglod-hvordan-skape-et-urbant-grendehus/>
- Ellefsen, K. O. (2008). Narrativt vern. *Arkitektur N*, 90(2008)nr. 1, 52–59.
- Ellefsen, K. O., & Tvilde, D. (1991). *Realistisk byanalyse*. Arkitektavdelingen, NTH.

- Entasis. (u.å.). *Carlsberg Byen—Danske entasis står bag masterplan for den nye bydel*. entasis. Hentet 14. april 2019, fra <https://entasis.dk/projects/carlsberg/>
- Evans, G. (2001). *Cultural planning: An urban renaissance?* Routledge.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books.
- Florida, R. (2008). *Who's your city?: How the creative economy is making where to live the most important decision of your life*. Basic Books.
- FN. (2019, januar 15). *Bærekraftig utvikling*. <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Baerekraftig-utvikling>
- Gehl, J. (1980). *Livet mellom husene: Udeaktiviteter og udemiljøer* (2.udgave). Universitetsforlaget.
- Geiran, H. (2019, oktober 8). *Bykonferansen 2019: Riksantikvarens arbeid med byutvikling og bevaring*. <https://www.youtube.com/watch?v=IYGMBRQGN8M>
- Godø, M. (2017, desember 15). *Asken og ilden*. *Arkitektnytt, 10-11/2017*. <https://www.arkitektnytt.no/tema/asken-og-ilden>
- Graff-Kallevåg, G., & Liljevik, E. M. (2019, september 16). *Her har OBOS bygd en by i byen—Estate Nyheter* (S. Rønne) [Intervju]. <https://www.estatenyheter.no/2019/09/16/her-har-obos-bygd-en-by-i-byen/>
- Grogan, D., & Mercer, C. (1995). *Cultural Planning Handbook—An essential Australian guide*. Allen & Unwin Pty LTD.
- Harlang, C., Algreen-Petersen, A., & Pallasmaa, J. (2014). *Om bygningskulturens transformation*. GEKKO Publishing.
- Haslum, H. (2008). *Reading socio-spatial interplay*. Oslo School of Architecture and Design.
- Hegard, T. (1984). *Romantikk og fortidsvern: Historien om de første friluftsmuseene i Norge*. Universitetsforl. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013082606013
- Helgason, V. F. (2018). Sentralens foranderlige former—Refleksjoner rundt «forfatterskap», brukermedvirkning og endringsadministrasjon. *Fortidsminneforeningens Årbok*, 135–152.
- HRTB. (2018). *Forslagsstillers planbeskrivelse Turbinveien 2-4—Forslag til reguleringsendring*. <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2018155502&fileid=8249737>
- Huse, T. (2014). *Everyday Life in the Gentrifying City: On Displacement, Ethnic Privileging and the Right to Stay Put*. Routledge.
- ICOMOS. (1964). *The Venice Charter*. ICOMOS. https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- Ingold, T. (1993). The Temporality of the Landscape. *World Archaeology*, 25(2), 152–174. JSTOR.

- Jarmund, G. (1994). *Verneplan for tekniske og industrielle kulturminner*. Riksantikvaren.
http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008070304028
- Jensen, R. S. (2019, september 17). *Kulturarv—En dynamo for lokal utvikling (Bark rådgivning om prosjektet kulturarvskommuner)*. KIK-konferansen: Kulturminner i kommunen - fra plan til handling, Oslo.
<http://www.noku.no/sfiles/3/67/13/1/file/kik-konferansen-rie-sogaard.pdf>
- Jokilehto, J. (1999). *A history of architectural conservation*. Butterworth-Heinemann.
- Jørgensen, C., Pedersen, M., & Kulturstyrelsen. (2014). *Industrial heritage in Denmark: Landscapes, environments and historical archaeology*. Aarhus University Press Kulturstyrelsen.
- Jørgensen, K. F. (2011a). «Mens vi venter»: *En analyse av strategisk bruk av temporær urbanisme = «The time in between»: An analysis of strategic use temporary urbanism* [NMBU]. <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/bitstream/handle/11250/188248/MasteroppgavenKomplett.12.12.2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Jørgensen, K. F. (2011b). *Temporære byrom (studentoppgave) (Framtidens byer)*. Miljøverndepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/subnettsteder/framtidens_byer/byrom/studentoppgave2011_kristina_jorgenden/temporare_byrom_oppdater13092011.pdf
- Krogstad, M. (1996). *Kristiania i sentrum*. Fortidsminneforeningen, Oslo og Akershus avdeling.
- Kulturarvsstyrelsen. (2011). *SAVE – Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*.
https://slks.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/fysisk_planlaegning/dokumenter/SAVE_vejledning.pdf
- Københavns Ejendomme. (2013). *FREDNINGSVÆRDIER - DEN HVIDE KØDBY*. Kulturstyrelsen.
<https://www.kulturarv.dk/fbb/downloaddokument.htm?dokument=120478513>
- Københavns ejendomme og indkøb. (2019, juni 28). *Jazzfestival 2019 i Kødbyen*. kodbyen.kk.dk.
<https://kodbyen.kk.dk/nyheder/jazzfestival-2019-i-koedbyen>
- Københavns kommune. (u.å.). 3.3 *Den Brune og Den Hvide Kødby (Kulturarv—Kulturhistorie og kulturmiljø i fremtidens by)*. Hentet 13. september 2019, fra <https://kp15.kk.dk/sites/kp15.kk.dk/files/uploaded-files/3.3%20Den%20Brune%20og%20Den%20Hvide%20K%C3%B8dby.pdf>
- Københavns kommune. (2005). *Lokalplan nr. 262-1 "Brune Kødby"*. Københavns Kommune.
https://dokument.plandata.dk/20_1072616_APPROVED_1202814454618.pdf
- Københavns kommune. (2011). *Strategi for den Hvide Kødby—Bilag 1*.
<https://www.kk.dk/sites/default/files/edoc/2b9769e0-d6cd-4fe7-82c4-c2644f49fa83/3a69a5cf-6ae7-4fc0-8a10-11e54cfe7af1/Attachments/87a41114-b3e2-4aa5-994e-0336d2eb8c41.PDF>

- Københavns kommune. (2015). *Kulturarv—Kulturhistorie og kulturmiljø i fremtidens by*. kp15.kk.dk.
<https://kp15.kk.dk/artikel/kulturarv>
- Københavns kommune. (2016). *Carlsberg II Lokalplan nr. 432 med tillæg nr. 2, 3, 4, 5 og 6*.
https://dokument.plandata.dk/20_2980059_1482482093974.pdf
- Københavns kommune. (2018). *Lokalplan nr. 562 Den Hvide Kødby*. Københavns Kommune.
https://dokument.plandata.dk/20_3015661_1530169536383.pdf
- Københavns kommune. (2019a). *Forslag til Københavns kommuneplan 2019—Verdensby med ansvar*.
Københavns Kommune. https://kp19.kk.dk/sites/kp19.kk.dk/files/kommuneplan_19_forslag_til_49.pdf
- Københavns kommune. (2019b). *Kulturarv—Kulturhistorie og kulturmiljø i fremtidens by*. kp19.kk.dk.
<https://kp19.kk.dk/artikel/kulturarv>
- Københavns kommune. (2019c). *Midlertidige anvendelser*. kp19.kk.dk. <https://kp19.kk.dk/artikel/midlertidige-anvendelser>
- Københavns kommune. (2019d). *Særlige byomdannelsesområder*. kp19.kk.dk.
<https://kp19.kk.dk/artikel/saerlige-byomdannelsesomraader>
- Københavns kommune - Teknik- og Miljøforvaltningen. (u.å.). *Sharing Copenhagen*. Hentet 23. februar 2020,
fra <https://www.kk.dk/artikel/sharing-copenhagen>
- Københavns kommune - Teknik- og Miljøforvaltningen. (2014). *Værdifulle kulturmiljøer i Københavnernes velfærd—Den Brune og den Hvide Kødby*. Københavns kommune.
https://kk.sites.itera.dk/apps/kk_pub2/pdf/1346_G9xt37Opbb.pdf
- Landry, C. (2000). *The creative city: A toolkit for urban innovators*. Earthscan.
- Langset, H. (2018). Konverteringens karusell, utfordringer ved ny bruk av eldre industrianlegg.
Fortidsminneforeningens årbok, 2018, 121-.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell.
- Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution* (R. Bononno, Overs.). University of Minnesota Press.
- Lund, N.-O. (2001). *Arkitekturteorier siden 1945*. Arkitektens Forlag.
- Melendez, S. (2015, april 14). Copenhagen Vs. New York City: A Tale Of Two Meatpacking Districts. *Fast Company*. <https://www.fastcompany.com/3042252/copenhagen-vs-new-york-city-a-tale-of-two-meatpacking-districts>
- Melve, L., & Ryymin, T. S. (Red.). (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- Michelsen, T. (2019, august 3). Opera anmeldelse; Folkefest med havfruesang. *Politiken*, 4–5.

- Mieg, H. A., & Oevermann, H. (2015). *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses*. Routledge.
- Miljøverndepartementet. (1993). *Stedsanalyse: Innhold og gjennomføring: Veileder*. Miljøverndepartementet. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger20og20brosjyrer/stedsanalyser/t98_6_stedsanalyse_innhold_og_gjennomforing_1993.pdf
- Miljøverndepartementet. (2009, mai 30). *Europeisk landskapskonvensjon* [Redaksjonellartikkel]. Regjeringen.no; regjeringen.no. <https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan--og-bygningsloven/plan/internasjonalt-plansamarbeid/landskapskonvensjonen/om-konvensjonen/europeisk-landskapskonvensjon-norsk-teks/id426184/>
- Moland, T. (2011). *Historien om Akerselva: Gjennom de siste 400 år*. Christiania forl.
- Muñoz Viñas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Elsevier Butterworth Heinemann.
- National Trust for Historic Preservation - Preservation Leadership Forum. (u.å.). *Ten Principles for ReUrbanism: Reuse and Reinvestment in the 21st Century*. Hentet 16. februar 2019, fra <http://forum.savingplaces.org/blogs/forum-online/2016/09/07/ten-principles-for-reurbanism-reuse-and-reinvestment-in-the-21st-century>
- NIKU. (2015). *ANALYSE AV EKSISTERENDE VERKTØY FOR KARTLEGGING OG/ELLER ANALYSE AV LANDSKAP - Rapport til Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD)* (Nr. 14; s. 60). NIKU. <https://www.regjeringen.no/contentassets/06882580ad2e479ab4ecb7af380bc869/landskapsanalyse.pdf>
- OBOS. (u.å.-a). *Fyrhuset*. <http://dreieskivakvartalet.herborvi.no/0673/praktisk-informasjon/narmiljoet/fyrhuset>
- OBOS. (u.å.-b). *Historien om Kvarnerbyen*. <https://www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/et-nytt-omrade-med-gammel-historie>
- OBOS. (u.å.-c). *Kvarnerbyen blir til*. <https://www.obos.no/privat/ny-bolig/boligprosjekter/oslo/kvarnerbyen/kvarnerbyen-blir-til>
- OBOS. (u.å.-d). *Kvarnerdammen—Hovedprospekt*. <https://www.obos.no/?nid=6583032&iid=56476238&pid=OBOS-Residence-StackableModules-ProspectDownloadModule-ProspectFiles.Native-InnerFile-File>
- OBOS. (u.å.-e). *Vårt nabolag*. <https://nabolag.obos.no/login>
- OBOS. (u.å.-f). *Å bo i borettslag*. <https://www.obos.no/privat/ny-bolig/a-bo-i-borettslag>
- OBOS. (u.å.-g). *Å bo i sameie*. <https://www.obos.no/privat/ny-bolig/a-bo-i-sameie>

OBOS. (2011). *Dreieskiva 3—Støpejernet boretslag*.

<https://www.obos.no/?nid=1768193&iid=1774982&pid=Obos-SidebarDownloadBox-Files.Obos-DocumentLinks-File>

OBOS. (2013, mars 22). *Kværnerbyen—En ny bydel midt i Oslo*. Blaar.

https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=vjsykEs6lWw

Olsson, K., Nilsson, D., & Haas, T. (2016). *Urbanismer: Dagens stadsbyggande i retorik och praktik*. Nordic Academic Press.

Oslo kommune Byplankontoret. (1989). *Akerselva miljøpark: Forslag til kommunedelplan*. Byplankontoret.

PBE. (2005a). "Fremtid med fortid" *Kommunedelplan for byutvikling og bevaring i indre Oslo 2005—2020*.

Oslo kommune. <https://docplayer.me/3423257-Kommunedelplan-for-byutvikling-og-bevaring-i-indre-oslo-2005-2020.html>

PBE. (2005b). *Kværnerområdet i Lodalen, gnr/bnr 236/40,44,52 og 233/270 Reguleringsforslag til bystyret (saksnr. 200206126-58)*.

<https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2017087685&fileid=7268838>

PBE. (2006a). *Møllerveien 2 mfl., Vulkan—Reguleringsplan. Bystyrets vedtak. (Saksnr. 200503822-20)*.

<http://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2015066853&fileid=5556099>

PBE. (2006b). *Møllerveien 2 mfl., Vulkan—Forslag til reguleringsplan til politisk behandling*.

<http://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2015066853&fileid=5556096>

PBE. (2012). *S-4676—Detaljregulering med reguleringsbestemmelser for Marselis gate 1B m.fl., Nedre Foss,*

Grünerløkka. <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showregbest.asp?planid=13186042>

PBE. (2019). *Referat fra dialogmøte—Turbinveien 28*.

<https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2019085363&fileid=8544494>

Pérez de Arce, R. (1981). *Bymæssige forandringer og additionsarkitektur: Bd. nr. 5*. Archipress.

Pérez de Arce, R. (2015). *Urban Transformations and the Architecture of Additions*. Routledge.

Plevoets, B. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage: Concepts and cases of an emerging discipline*.

Routledge.

Pådriv. (2019, mars 12). *Pådriv-frokost! Hvordan forsterke «livet mellom husene» på Ensjø?*

<https://www.facebook.com/events/schweigaardsgate-34-c/p%C3%A5driv-frokost-hvordan-forsterke-livet-mellom-husene-p%C3%A5-ensj%C3%B8/351342918802078/>

- Realdania. (2006). *Fornyelse af planlægningen #1 Byomdannelse (debathæfte)*. Realdania.
<https://www.byplanlab.dk/sites/default/files/debat1.pdf>
- Rebuilding. (u.å.). *Munkehagen*. Rebuilding. Hentet 8. august 2019, fra <https://www.rebuilding.no/turbinveien>
- Richard Sennet. (2019). *Building and Dwelling—Ethics for the city*. Penguin.
- Riesto, S. (2017). *Biography of an Industrial Landscape. Carlsberg's urban spaces retold*. Amsterdam University Press.
- Riksantikvaren. (u.å.). *NB!-registeret*. Hentet 6. april 2020, fra
<https://riksantikvaren.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=43a25b7d4d474f36ade60f9a69e620f0>
- Riksantikvaren. (2009). *Kulturhistorisk stedsanalyse: En veileder i bruk av DIVE*. Riksantikvaren.
- Riksantikvaren. (2015). *NB!-registeret. Databasen for historiske byområder. Veileder*. Riksantikvaren.
<http://hdl.handle.net/11250/2368653>
- Riksantikvaren. (2017a). *Riksantikvarens bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner*. Riksantikvaren. https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2019/12/Tekniske_og_industrielle_km_bevaringsprogram.pdf
- Riksantikvaren. (2017b). *Riksantikvarens bystrategi 2017-2020*. Riksantikvaren. https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2435308/Riksantikvarens_bystrategi_2017_2.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Riksantikvaren. (2018). *Kulturhistorisk stedsanalyse: En veileder i bruk av DIVE. Revidert utgave*. Riksantikvaren. <http://hdl.handle.net/11250/2495758>
- Riksantikvaren. (2020a, mars 23). *Landsverneplaner*. Riksantikvaren.
<https://www.riksantikvaren.no/prosjekter/landsverneplaner>
- Riksantikvaren. (2020b, april 2). *Kulturmiljø*. Riksantikvaren.
<https://www.riksantikvaren.no/prosjekter/landsverneplaner>
- Roberts, B., Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, & Columbia University. (2016). *Tabula plena: Forms of urban preservation*. Lars Müller.
- Rossi, A. (1982). *The architecture of the city*. MIT Press.
- Routes North. (u.å.). *Meatpacking District Weekend Food Market, Copenhagen*. *Routes North - Scandinavian Travel Guide*. Hentet 20. september 2019, fra <https://www.routesnorth.com/event/meatpacking-district-food-market-copenhagen/>

- Ruud, M. E., Brattbakk, I., Røe, P. G., & Vestby, G. M. (2007). *Sosiokulturelle stedsanalyser—Veileder* (L. C. Bettum, Red.). Akershus fylkeskommune.
http://biblioteket.husbanken.no/arkiv/dok/3563/sosiokulturelle_stedsanalyser.pdf
- Salkvist, J. (2019, august 28). *Thomas Jørgensen fra Fokdal Springvand om nyt springvand i Carlsberg Byen*. byggeri+arkitektur. <https://byggeri-arkitektur.dk/Thomas-Joergensen-fra-Fokdal-Springvand-om-nyt-springvand-i-Carlsberg-Byen>
- Scott, F. (2008). *On altering architecture*. Routledge.
- Selberg, K., Øvrelid, K., & Kristiansen, I. (1991). *Byformingens historie: Den moderne veg- og transportplanleggings historiske bakgrunn*. Vegdirektoratet.
- Slots- og Kulturstyrelsen. (u.å.-a). *Den Brune Kødby—Halmtorvet 9, 11 og 13, København*. Fredede og bevaringsverdige bygninger. Hentet 11. august 2019, fra <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=3099829>
- Slots- og Kulturstyrelsen. (u.å.-b). *Den Hvide Kødby—Halmtorvet 19-27, København*. Fredede og bevaringsverdige bygninger. Hentet 11. august 2019, fra <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=3102265>
- Slots- og Kulturstyrelsen. (u.å.-c). *Frednings- og bevaringsverdige bygninger—Sag: Carlsberg Bryggeri*. Hentet 3. november 2018, fra <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=3101033>
- Sonkoly, G. (2017). *Historical urban landscape*. Palgrave Macmillan.
- Svensden, K. A. (2017). *Kulturminner i Oslos byutvikling: Et strategisk perspektiv på Byantikvarens praksis med alternative planforslag*. NMBU. <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/bitstream/handle/11250/2458951/Svensden%202017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Swensen, G., & Norsk institutt for kulturminneforskning. (2012). *Transformasjon av industrimiljøer i by: En sammenlignende studie fra Drammen, Larvik og Oslo* (Bd. 58). NIKU. <https://niku.brage.unit.no/niku-xmlui/bitstream/handle/11250/2506062/NIKURapport58.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Tennøy, A., & Saglie, I.-L. (2000). *Stedsanalyser i planlegging* (Prosjektrapport Nr. 19). NIBR. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009070600015
- Thiis-Evensen, T. (1992). *Byens uttrykksformer: En metode for estetisk byforming*. Universitetsforl. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008070304009
- Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape, (2005). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140984>

Vadstrup, S. (2015). *Analyse- og værdisætnings-metoden til vurdering av bygninger og deres omgivelser*.

Kunstakademiets Arkitektskole, København.

Vittus, C., & Gerhardt, C. (2010, april 1). Stjernearkitekt elsker Kødbyens frie rammer. *DR*.

<https://www.dr.dk/nyheder/kultur/stjernearkitekt-elsker-koedbyens-frie-rammer>

Vulkan Eiendom. (u.å.). *Historiske Vulkan*. Vulkan Oslo. Hentet 15. september 2017, fra

<http://www.vulkanoslo.no/historiske-vulkan/>

Wikipedia. (2013). Byomdannelse. I *Wikipedia, den frie encyklopædi*.

<https://da.wikipedia.org/w/index.php?title=Byomdannelse&oldid=7284746>

Wikipedia. (2017a). Nationale industriminder. I *Wikipedia, den frie encyklopædi*.

https://da.wikipedia.org/w/index.php?title=Nationale_industriminder&oldid=8883366

Wikipedia. (2017b). Inger og Johannes Exner. I *Wikipedia*.

https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Inger_og_Johannes_Exner&oldid=17649830

Wikipedia. (2019). Sverre Fehn. I *Wikipedia*.

https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Sverre_Fehn&oldid=19890178

Yelp. (u.å.). *Tony's Backyard—STENGT - Gamlebyen—Oslo*. Yelp. Hentet 8. august 2019, fra

<https://www.yelp.no/biz/tonys-backyard-oslo>

Østerberg, D. (1998). *Arkitektur og sosiologi i Oslo: En sosio-materiell fortolkning*. Pax.

[https://www.nb.no/items/123edbb00168bdc44bf2ae5c741833a7?page=0&searchText=dag østerberg](https://www.nb.no/items/123edbb00168bdc44bf2ae5c741833a7?page=0&searchText=dag%20osterberg)

Aagotsdatter, H. (2009, april 15). Temporær urban transformasjon. *arkitektnytt.no*.

<https://www.arkitektnytt.no/nyheter/temporar-urban-transformasjon>